

ДЗЯНІС МАРЦІНОВІЧ

«ДОНЖУАНСКИ

СПІС»

УЛАДЗІМІРА
КАРАТКЕВІЧА

ДЗЯНІС МАРЦІНОВІЧ

**«ДОНЖУАНСКИ
СПІС»**

УЛАДЗІМІРА
КАРАТКЕВІЧА

Мінск
Выдавецкі дом «Звязда»
2021

УДК 821.161.3.09+929Караткевіч
ББК 83.3(4Бєи)
М29

Марціновіч, Д. А.

М29 «Донжуанскі спіс» Уладзіміра Караткевіча : літарату-
разнаўчае даследаванне / Дзяніс Марціновіч. — Мінск :
Звязда, 2021. — 144 с.
ISBN 978-985-575-308-8.

Каму быў прысвечаны першы зборнік Уладзіміра Караткевіча «Матчына душа»? Хто і чаму называў паэтэсу Раісу Ахматаву жонкай пісьменніка? Ці існаваў працяг культавага рамана «Каласы пад сярпом тваім»? Крытык і літаратуразнаўца Дзяніс Марціновіч спрабуе адказаць на гэтыя пытанні ў кнізе «“Донжуанскі спіс” Караткевіча».

Выданне адрасуецца ўсім, хто цікавіцца беларускай літаратурай, постаццю Уладзіміра Караткевіча і ўплывам жанчын на творчасць пісьменнікаў.

**УДК 821.161.3.09+929Караткевіч
ББК 83.3(4Бєи)**

ISBN 978-985-575-308-8

© Марціновіч Д. А., 2018
© Афармленне. РВУ «Выдавецкі дом
«Звязда», 2021

Ад аўтара

Большая частка твораў сусветнай літаратуры стваралася мужчынамі. Прызнанне творчых здольнасцей жанчын (Жорж Санд, Шарлота Брантэ, Маргарэт Мітчэл і іншых) з'яўляецца хутчэй выключэннем, чым правілам. Але прыхільнікі літаратурнага «патрыярхату» забываюць, што ўсе найлепшыя «мужчынскія» творы былі напісаны пра жанчын і дзеля жанчын. Іх партрэты і вобразы, узаемнае каханне ці халодная абыякавасць натхнялі пісьменнікаў на стварэнне шэдэўраў.

Так, славутых муз мінулых вякоў даўно няма на свеце. А каханья шэрагу вядомых творцаў XX стагоддзя набліжаюцца да восені свайго жыцця. Але пісьменнікі зрабілі ім самы лепшы падарунак: пакінулі для нашчадкаў іх прыгажосць, радасць і ўсмешкі. А таксама ўзялі за сабой у вечнасць гераінь, прататыпамі якіх сталі музы. Цяпер наша задача — пакінуць у чытацкай памяці іх сапраўдныя імёны і жыццёвыя лёсы.

Тэмай «донжуанскага спіса» Караткевіча я зацікавіўся даўно, калі яшчэ быў ліцэістам. Адночы за лета прачытаў запар два яго творы: спярша аповесць «У снягах драмае вясна», а потым раман «Леаніды не

вернуцца да Зямлі» («Нельга забыць»). Заўважыў, што ў абодвух творах дзейнічаюць герані з аднолькавымі імёнамі (Алёнка) і, самае цікавае, супадае шэраг дэтaley і сітуацый. Паколькі аўтар двойчы напісаў пра адно і тое ж, узнікла здагадка. А раптам гэтыя падзеі адбываліся з Караткевічам у рэальным жыцці? У выніку захацелася даведацца, якія асобы былі прататыпамі Алёнак, таму пачаў разблытваць гэтую гісторыю. Вынікам пошукаў зрабіўся мой першы артыкул «Паляванне на Алёнку», надрукаваны ў часопісе «Малодосць» у верасні 2004 года. Патрэба адказаць на пытанне, ці існавала нейкая рэальная асоба, якая хавалася за імем Алёнка, стала першым штуршком да даследавання. Потым гэтая тэма адышла на другі план.

Яшчэ адным штуршком стала інтэрв'ю Ніны Молевой, прататыпа галоўнай герані рамана «Леаніды не вернуцца да Зямлі», змешчанае ў 2009 годзе ў газеце «Комсомольская правда в Белоруссии». Некаторыя факты пра Караткевіча, выказаныя Молевой, відавочна не адпавядалі рэчаіснасці, што не магло не выклікаць пратэст.

А трэцюю падказку я атрымаў у 2010 годзе, калі ўпершыню трапіў у Кіеў, дзе Караткевіч вучыўся ва ўніверсітэце. У яго паэзіі, асабліва ў зборніку «Матчына душа», прысутнічала шмат вобразаў гэтага горада, згадак пра пэўныя мясціны. Раней яны ўспрымаліся як абстракцыя. Але, убачыўшы ўсё на ўласныя вочы, літаральна натхніўся духам Кіева і вырашыў працягнуць сваё даследаванне.

Між тым набліжалася 80-годдзе з дня нараджэння Караткевіча. Таму ўзнікла ідэя ўдакладніць звесткі, змешчаныя ў «маладосцеўскім» артыкуле, і па магчымасці знайсці новыя факты. Шукаючы падрабязнасці пра лёс «Алёнкі», завітаў у Беларускае дзяржаўнае архіў-музей літаратуры і мастацтва, дзе захоўваліся лісты Караткевіча да Юрыя Гальперына. Іх урыўкі на пачатку 1990-х гадоў друкаваліся ў часопісе «Нёман», але большасць фактаў былі невядомыя для чытачоў.

З архіўных матэрыялаў пачалі ўсё больш поўна і рэльефна высвятляцца пэўныя абставіны біяграфіі пісьменніка. Стала зразумела, што не здолею абмежавацца адным артыкулам пра «Алёнку» (надрукаваны ў лістападзе 2010 года ў нумары газеты «Літаратура і мастацтва», што быў прысвечаны 80-годдзю з дня нараджэння Караткевіча). У лютым наступнага года на старонках таго ж выдання з'явіўся цыкл публікацый, прысвечаных складаным узаемаадносінам Уладзіміра Караткевіча і Ніны Молевай. А калі ўзнікла ідэя скласці кнігу, спецыяльна для выдання дапісаў раздзелы пра іншых асоб, у якіх быў закаханы пісьменнік, каб атрымаўся цэласны, завершаны твор.

У маі 2012 года выйшла кніга «Донжуанскі спіс» Караткевіча». Попыт на выданне сярод чытачоў, а таксама новыя звесткі з біяграфіі класіка беларускай літаратуры паспрыялі з'яўленню ў 2014-м новай кнігі, якая грунтуецца на матэрыялах першай, але істотна дапоўнена новымі матэрыяламі. У 2018-м даследаванне было дапоўнена і перавыдадзена ў электронным варыянце.

Даследаванне ніколі не ажыццявілася б без працы папярэднікаў на ніве караткевічазнаўства і захавальнікаў спадчыны пісьменніка. Аўтар абапіраўся на працы доктара філалагічных навук Адама Мальдзіса і кандыдата філалагічных навук Анатоля Вераб'я. Шэраг матэрыялаў, знойдзеных у фондах Беларускага дзяржаўнага архіва-музея літаратуры і мастацтва (дырэктар Ганна Запартыка) і ў аддзеле рэдкіх кніг і рукапісаў Цэнтральнай навуковай бібліятэкі імя Якуба Коласа Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі (загадчык Аляксандр Сцефановіч), апублікаваны на старонках перыёдыкі і ў кнізе ўпершыню.

Цікавасці да кнігі паспрыялі рэцэнзіі і інтэрв'ю з аўтарам, якія з'явіліся ў друкаваных ці электронных версіях айчынных газет. Мая ўдзячнасць Івану Арлову («Вечерний Брест»), Сяргею Астраўцу (Радыё «Свабода»), Расціславу Бензеруку («Літаратура і мастацтва»), Аксане Бязлепкінай («Звязда»), Марыне Весялусе («Літаратура і мастацтва»), Андрэю Дынько («Наша Ніва»), Алене Карп («Літаратура і мастацтва»), Алене Кавальчук (t-styl.info), Георгію Каржанеўскаму («Народныя навіны Віцебска»), Ганне Кісліцынай («Звязда» і bookster.by), Марыне Кузьміч («Народная газета»), Яўгеніі Масквіной («Віцебскі кур'ер»), Таццяне Мацвеевай (TUT.BY), Янку Натаўцу («Літаратура і мастацтва»), Анастасіі Панкратавай («Культура»), Людміле Рублеўскай («СБ. Беларусь сегодня»), Ганне Севярынец (velvet.by), Якубу Сушчынскаму (Беларускае Радыё Рацыя), Сяргею Трафілаву («Культу-

ра»), Галіне Шаблінскай (першы канал Беларускага радыё), Ніне Шчарбачэвіч («Звязда»), Галіне Юркевіч («Телеком-экспресс»). Інфармацыя пра кнігу таксама з'явілася на сайтах газеты «Народная воля» і кампаніі «Будзьма беларусамі!».

Шчыры дзякуй пісьменніку Міхасю Пазнякову за прапанову ажыццявіць выданне першай кнігі. Дырэктару выдавецтва «Чатыры чвэрці» Ліліяне Анцух — за ідэю другой кнігі. Андрэю Янушкевічу і Сяргею Макарэвічу, дырэктару і супрацоўніку выдавецтва «Янушкевіч», — за яе электронную публікацыю. Дырэктару Выдавецкага дома «Звязда» Алесю Карлюкевічу — за ідэю перавыдання кнігі. А родным і блізкім людзям — за натхненне і разуменне.

Скарачэнні

АРКіР — Аددзел рэдкіх кніг і рукапісаў Цэнтральнай навуковай бібліятэкі НАН Беларусі імя Якуба Коласа;

БДАМЛМ — Беларускі дзяржаўны архіў-музей літаратуры і мастацтва.

Уводзіны, або Навошта нам «Донжуанскі спіс»?

«Донжуанскі спіс»... Якая ў вас, шануюны чытач, асацыяцыя з гэтым словазлучэннем? Мяркую, большасць адразу згадае асобу Аляксандра Пушкіна і доўгі спіс з 37 жаночых імёнаў, напісаных паэтам на старонцы альбома яго даўняй знаёмай Лізаветы Ушакавай. Разгадаць таямніцу асоб, якія хаваюцца за сціслымі запісамі, ужо не адно стагоддзе з пераменным поспехам імкнуцца пушкіністы ўсяго свету.

У чым бачыцца становячая роля такога дакумента? Ён прыцягвае ўвагу да асобы аўтара, дапамагае высветліць прататыпы герояў у праявічых і паэтычных творах. Удакладніць, хто натхняў паэта на стварэнне таго ці іншага шэдэўра. Пазнаёміць чытачоў з лёсамі жанчын, якіх кахаў пэўны творца. А таксама вызначыць храналагічныя этапы ў пісьменніцкай творчасці. Нездарма сярод мастацтвазнаўцаў ёсць традыцыя вылучаць у біяграфіі некаторых творцаў пэўныя перыяды, якія наўпрост звязаны з іх асабістым жыццём. Напрыклад, менавіта так многія даследчыкі ўспрымаюць мастацтва Пабла Пікасо. Акрамя таго, Караткевіч — рамантык, таму разглядаць яго творчасць без уплыву на яе жанчын мы не можам.

Імкненнем вырашыць усе гэтыя задачы і тлумачыцца стварэнне аўтарам гэтых радкоў даследавання пад назвай «“Донжуанскі спіс” Караткевіча». Паколькі тэма асабістага жыцця кожнага творцы з’яўляецца надзвычай далікатнай, я карыстаўся двума падыходамі. Першы, «дакументальны», заснаваны на ўспамінах і эпістальнай спадчыне, якія не выклікаюць ні ў каго прэрэчанняў.

Другі падыход можна ўмоўна назваць метадам уважлівага чытання тэксту, калі ўвага звяртаецца на біяграфіі галоўных герояў і іх падабенства ці супадзенне з жыццёвымі рэаліямі аўтара. Рызыка, вядома, тут надта вялікая: паспрабуй зразумець, што тут праўда, а што праява багатай фантазіі. Адна памылка можа скіраваць ход даследавання не ў той бок. Такім чынам, другі падыход пераўтвараецца для некаторых аматараў прыгожага пісьменства ў сапраўдную гульню, своеасаблівае разгадваанне рэбусаў ці крыжаванак. Адначасова гэта сапраўднае паляванне за прататыпам галоўнага героя ці гераіні з абавязковымі для гэтага жанру элементамі: высочваннямі, засадамі і пагонямі. Каб не заблукаць на такім паляванні, аўтар гэтых радкоў імкнуўся па магчымасці супастаўляць два падыходы.

Заўважым, што «Донжуанскі спіс» Пушкіна складаўся з двух слупкоў. Паводле меркаванняў даследчыкаў, першы з іх уключаў імёны жанчын, якіх паэт кахаў моцна, другі — тых, якімі захапляўся. На маю думку, «Донжуанскі спіс» Караткевіча мусіць выглядаць наступным чынам:

- 1) «Нонка»;
- 2) Кацярына;
- 3) «Алёнка»;
- 4) Святлана;
- 5) Раіса;
- 6) Ніна;
- 7) Навэла;
- 8) Натэла;
- 9) Валянціна;
- 10) Л.;
- 11) Н. Д.;
- 12) Нэла (?);
- 13) Галіна;
- 14) Г. (?);
- 15) Валянціна.

Дзюкоссе азначае, што дакладнае імя і прозвішча дзяўчыны невядомыя, таму ўжываецца імя гераіні, праз вобраз якой яна выведзена ў творах. Калі пасля імя або першай літары імя стаіць пытальянік, мы пакуль не можам дакладна сказаць, якім было стаўленне Караткевіча да гэтых асоб.

На маю думку, «Нонку», «Алёнку», Святлану, Ніну і другую з Валянцін трэба аднесці да першага слупка (асобы, якіх Караткевіч моцна кахаў); Кацярыну, Раісу і першую з Валянцін — да другога слупка (асобы, якія падабаліся Караткевічу). Што датычыцца Навэлы, Натэлы, Л., Н. Д., Нэлы, Галіны і Г., пытанне пакуль застаецца адкрытым.

Хоць, калі кіравацца храналогіяй, паслядоўнасць «Донжуанскага спіса» павінна быць наступнай: «Алёнка» — «Нонка» — Кацярына — Святлана — «Алёнка» —

Святлана — Раіса — Ніна — Навэла — Натэла — першая Валянціна — Н. Д. — Галіна — другая Валянціна (час узаемаадносін з Л. пакуль невядомы, адносіны з Нэлай і Г. пакуль застаюцца пад пытаннем).

Зразумела, той-сёй з чытачоў можа абвінаваціць аўтара гэтых радкоў у празмерным інтарэсе да асабістага жыцця пісьменніка. Шэраг аргументаў на карысць такога даследавання былі агучаны вышэй. Дадам, што ўся кніга засноўваецца менавіта на дакументальных, архіўных матэрыялах, тут няма нейкіх мастацкіх фантазій. Акрамя таго, шэраг матэрыялаў, што былі выкарыстаны пры даследаванні, ужо надрукаваны. Перапіска паміж Я. Брылём і У. Караткевічам выходзіла ў зборніку «Шляхам гадоў»; фрагменты ліставання з Ю. Гальперыным друкаваліся ў «Нёмане» яшчэ ў 1990-я гады; успаміны ўкраінскага пісьменніка М. Амельчанкі пра Навэлу і Натэлу, герайн «Донжуанскага спіса», з’явіліся ў часопісе «Польмя»; у тым жа выданні можна знайсці ўспаміны Валянціны Паповай (Чакалавай). У першую частку 19-га тома Збору твораў У. Караткевіча ў 25 тамах, што выходзіць з 2012 года, ўключана ўсё яго ліставанне з Гальперыным. То бок значная колькасць фактаў не з’яўляюцца таямніцай і знаходзяцца ў адкрытым доступе.

Спадзяюся, што кніга выкліча цікавасць як у чытачоў, так і ў прафесійных даследчыкаў Караткевіча, дапаможа разгадаць белыя плямы ў яго біяграфіі. А таксама падштурхне да стварэння паўнавартаснага жыццяпісу нашага класіка, які пакуль адсутнічае.

А цяпер запрашаю чытачоў у падарожжа па «Донжуанскім спісе».

Частка 1. У Кіеве ды Оршы

Асобы дзяўчат, якіх кахаў Караткевіч у гады юнацтва і маладосці (у спісе яны хаваюцца пад нумарамі 1, 3 і 4), нам дапамогуць расшыфраваць два лісты пісьменніка да сябра Юрыя Гальперына, адпраўленыя ў студзені 1955 года і лютым 1957-га. У іх Караткевіч згадвае тры гісторыі каханьня. У лісце ад 27 студзеня 1955 года ён пісаў: «Скоро там Стась и Валька (сябры пісьменніка па Оршы. — Д. М.) поженятся? Повезло им. А я вот никак не могу отыскать такую девушку, чтоб решиться потерять свободу. Были три. Из них одна уехала, 2-я — не любила меня (а может, и да, но получилась какая-то ерунда), об этой истории Валька хорошо знает, мы с ним дружить начали из-за ссоры по этому поводу; 3-я — э да ладно, чего толковать. Пока что жениться не на ком» (БДАМЛМ. Ф. 56. Воп. 2. Спр. 11. Арк. 6 адв.). Больш падрабязная інфармацыя змешчана ў лісце ад 5 лютага 1957 года: «Я дважды любил взаимно — одна уехала, другая — умерла, и я не знал обеих так, как желал. А в других случаях те, кто любили меня, были мне безразличны, а те, которых любил я, наверное, не любили меня. И была одна в Киеве». Паспрабуем разабрацца ў асобах, пра якіх вядзецца гаворка.

<<Нонка>>

Дзяўчына з такім імем (Нонка Юніцкая) з'яўляецца галоўнай гераіняй аповесці У. Караткевіча «Ліс-

це каштанаў». Сябры і знаёмыя, якія добра ведалі пісьменніка, адзінагалосна сцвярджалі пра аўтабіяграфічны характар твора. Даследчык Анатоль Верабей пісаў у сваёй працы «Абуджаная памяць», што аповесць была адным з «самых аўтабіяграфічных твораў» Караткевіча. Васіль Быкаў адзначаў у прадмове да караткевічаўскага двухтомніка: «Гэта адзін з самых аўтабіяграфічных твораў пісьменніка, напісаны на матэрыяле першых пасляваенных гадоў, праведзеных ім у Кіеве. Дакладна і лёгка выпісаныя вобразы юнакоў і дзяўчат вялікага горада з яго нялёгкім пасляваенным бытам грунтуюцца на пэўных прататыпах, і нават трагічны фінал аповесці ўзяты з жыцця, пабудаваны на аснове канкрэтнага факта». На карысць гэтага сведчаць шэраг супадзенняў паміж біяграфіямі аўтара і героя. Напрыклад, у аўтабіяграфіі «Дарога, якую прайшоў» Караткевіч пісаў: «А потым пачалася вайна. Бамбёжкі. Эшалоны. Пачуццё бездапаможнасці падлетка... Бунтаваў супраць гэтага пачуцця. Некалькі разоў уцякаў з інтэрната на фронт. Затрымлівалі, вядома. А з інтэрната таму, што здарылася звычайная на вайне рэч: доўгі час не ведаў, дзе бацькі і ці жывыя яны наогул, а калі жывыя, то дзе, за лініяй фронту або паспелі эвакуіравацца.

Быў спачатку ў Маскве, потым на Разаншчыне. Пасля давялося ўцякаць і адтуль. На Урал, у наваколле Кунгура. Выпадкова даведаўся, што бацькі ў Арэнбургу. З вялікімі цяжкасцямі (без пропуску і білета) дабраўся да іх. У Арэнбургу скончыў шосты

клас. Потым нядаўна вызвалены Кіеў (Беларусь яшчэ была акупіраваная)».

А вось урывак з аповесці «Лісце каштанаў»: «Інтэрнат на Урале, некалькі беспаспяховых уцёкаў. Урэшце, уцёк зусім і некалькі месяцаў беспрытульнічаў. Краў, што праўда, толькі ў чужых гарадах. Даходзіла да таго, што пасвіў у паўночным Казахстане вярблюдаў — хочаце верце, хочаце не. Дзівам адшукаў бацькоў... Пасля былі вызвалены два невялічкія лапікі Беларусі, і “продак” майго паслалі на вызваленую тэрыторыю, некуды пад Лёзна.

...Якраз у гэты момант праязджаў праз наш горад мой дзядзька, якога перавялі з Далёкага Усходу на фронт, і ўзяў нас з сабою ў вялікі паўдзённы горад, ад якога немцы адкаціліся куды далей, чым ад Лёзна». Заўважым, колькі ў абедзвюх цытатах агульнага! Значыцца, асноўныя падзеі аповесці былі ўзятыя з жыцця.

Акрамя таго, галоўны герой «Лісця каштанаў», Васілька Стасевіч, чым прататыпам з’яўляўся сам Караткевіч, жыў у тым жа доме, што і Уладзімір у 1944 годзе. Дарэчы, будынак на цяперашняй вуліцы Багдана Хмяльніцкага, 52 (былыя назвы Фундуклееўская і Леніна) захаваўся дагэтуль. Цяпер у моцна перабудаваным доме знаходзіцца офіс кампаніі «Люфтганза».

У сакавіку 2012 года я ездзіў у Кіеў і размаўляў з украінскімі знаёмымі Караткевіча. Дзякуючы гэтаму магу з пэўнасцю назваць прататыпа аднаго з сяброў Васількі. Ім з’яўляўся Карла Скрыпчанка, які

ў далейшым пераклаў шмат твораў пісьменніка на ўкраінскую мову. Як лічылі некаторыя мае суразмоўцы, ён, па сутнасці, манапалізаваў творчасць Караткевіча (пераклаў «Лісце каштанаў», «Дзікае паляванне караля Стаха», «Чорны замак Альшанскі», сумесна з іншымі — «Чазенію», «Зямлю пад белымі крыламі»). Цікава, што ў творы герой з імем Карл з'яўляўся немцам. Тады ў будучым неабходна высветліць, пад імем якога героя выступаў у аповесці Скрыпчанка.

Адна з сюжэтных ліній «Лісця каштанаў» — каханне паміж Васількам Стасевічам і Нонкай Юніцкай. У творы яе партрэт выглядае наступным чынам: *«...дзяўчо год пятнаццаці. Схілілася, пачэсваючы вельмі доўгія, падрапаныя ногі шакаладнага колеру, пасля пацёрла каленкам аб каленка, ускінула галаву — чорна-бурія валасы цяжкай хваляй шыбанулі назад — і ўсміхнулася мне, і я ўбачыў цёмна-сінія вочы з ненатуральна велічэзнымі, па-вар'яцку вясёлымі чорнымі зрэнкамі». Пра гаворку гераіні Караткевіч пісаў: «Гэта быў той паўдзённы жаргон, на якім гамоняць вялікія чарнаморскія партовыя гарады. Я не маю ні сілы, ні ўмення, ні, шчыра кажучы, жадання перадаваць усе гэтыя тропы, ідыёмы, усю безліч жывых інтанацый. Ды гэта і немагчыма, таму што больш за словы гралі тут паўдзённыя жэсты, міміка, рухі ўсяго цела. Гэта было — жах як “па-малдаванску” і дзіўна, жах як прыгожа. Дый тып яе, калі разабрацца, быў дзіўны. Тут табе і ўкраінская, і малдаўская, а можа, і кропля цыганскай крыві».*

Чаму аўтар гэтага даследавання ўпэўнены, што ў Нонкі быў рэальны прататып? У абодвух лістах, якія цытаваліся вышэй, фігуруе дзяўчына, якая з'ехала («Из них одна уехала», «одна уехала»). Для аповесці характэрны менавіта такі фінал. Нонка і Васіль цудам застаюцца жывымі (астатнія героі з іх кампаніі падарваліся на мінах: яны шукалі зброю, каб збегчы на фронт) і з'язджаюць з Кіева. Мяркую, тое ж адбылося з іх прататыпамі. Караткевіч, як вядома, выправіўся ў Оршу, рэальная Нонка з'ехала ў невядомым для нас кірунку. Калі б дзяўчына засталася ў горадзе, яна магла б сустрэцца з Уладзімірам падчас навучання таго ў Кіеўскім універсітэце. Дарэчы, на маю думку, Караткевіч мог паступіць туды якраз для таго, каб адшукаць рэальную Нонку. Бо яна магла вярнуцца ў горад свайго юнацтва. Для аб'ектыўнасці, у эпілогу твора героі сустракаюцца праз гады ў Кіеве і бяруць шлюб. Але, хутчэй за ўсё, ён быў прыдуманым, а пісьменнік і дзяўчына, якая стала прататыпам Нонкі, ніколі больш не ўбачыліся. Перыяд узаемаадносін будучага пісьменніка з дзяўчынай можна датаваць 1944 годам, калі ён жыў у цёткі ў Кіеве.

Кацярына

Вярнуўшыся ў Оршу пасля вайны, Караткевіч пайшоў у 8-ы клас мясцовай школы № 1. Літаратуру ў яго выкладала Кацярына Іванаўна Грыневіч, якой на той час споўнілася 28 гадоў. Разам з вучнямі яна

выпускала рукапісны літаратурны альманах, дзе друкаваўся Уладзімір, а таксама арганізавала драматычны гурток. Адною з пастановак стаў «Рэвізор», у якім будучы пісьменнік выканаў ролю Добчынскага.

Як узгадваў Леанід Крыгман, аднакласнік Караткевіча, «усе юнакі нашага класа былі закаханыя ў нашу настаўніцу літаратуры. Але наймацней Валодзя. Адночы мы з Юрыкам (Юрый Падва, іх аднакласнік. — Д. М.) залезлі на адрын, дзе Валодзя звычайна пісаў і хаваў свае творы. Мы знайшлі яго сшытак з вершамі і ўзялі яго. Там былі рамантычныя вершы, прысвечаныя Кацярыне Іванаўне. Справа амаль дайшла да бойкі, калі Валодзя даведаўся аб крадзяжу. Ён не размаўляў з намі цэлы месяц. Але потым мы зноў сталі неразлучнымі сябрамі».

Мяркую, тут можна казаць хутчэй пра юначае захапленне, чым каханне. Аднак той жа Пушкін без ваганняў уключыў у свой «Донжуанскі спіс» жонку Мікалая Карамзіна. Таму, на маю думку, імя Кацярыны Іванаўны таксама мусіць быць унесена ў спіс. Як сведчыць Л. Крыгман, Караткевіч перапісваўся са сваёй настаўніцай да канца жыцця. У аддзеле рэдкай кнігі і рукапісаў ЦНБ захоўваюцца тэлеграма і паштоўка ад Кацярыны Іванаўны, якія датуюцца прыкладна 1980 годам. У тэлеграме яна віншуе свайго былога вучня з выхадам чарговай кнігі і выказвае ўдзячнасць за падарунак (хутчэй за ўсё, Караткевіч адправіў ёй асобнік) (АРКіР. Ф. 11. Воп. 2. Адз. зах. 676. Арк. 1), у лісце віншуе са святам 1 Мая (АРКіР. Ф. 11. Воп. 2. Адз. зах. 676. Арк. 2). На пачатку

1990-х гадоў Кацярына Іванаўна жыла ў горадзе Мантурава Кастрамскай вобласці. Далейшы яе лёс, а таксама іншыя падрабязнасці біяграфіі пакуль застаюцца невядомымі.

«Алёнка»

Дзяўчына па імені Алёнка дзейнічае адразу ў двух празаічных творах Караткевіча. Гэта аповесць «У снягах драмае вясна» і раман «Леаніды не вернуцца да Зямлі». У гэтай частцы гаворка пойдзе толькі пра Алёнку з рамана (прычыны будучь патлумачаны ў наступным раздзеле).

Згодна з сюжэтам твора, галоўны герой Андрэй Грынкевіч быў знаёмы з Алёнкай Століч яшчэ ў дзяцінстве. Потым яны вельмі доўга не бачыліся і сустрэліся ўжо маладымі людзьмі. Закахаліся і вырашылі пабрацца шлюбам. Але іх шчасце было нядоўгім, бо дзяўчына загінула ў аўтамабільнай катастрофе.

У паэме «Плошча Маякоўскага», што была ўключана ў раман «Леаніды не вернуцца да Зямлі», Караткевіч пісаў:

Любая, помніш?

Была вясна.

(Вясна? На гэтай зямлі?)

На машыну проста ляцела сасна,

Ў неба ўзняўшы крылле галін.

Пэўны час я лічыў такі сюжэтны паварот твора літаратурным прыёмам, які абгрунтоўваў, чаму Грынкевіч да сустрэчы з маскоўскай выкладчыцай Ірынай Горавай жыў «як у сне» і нікога не кахаў. Тым больш жакліва было ўбачыць радок у лісце Караткевіча да Янкі Брыля ад 29 лютага 1960 года: *«Ведаеце, мне ніколі не шанцавала з вялікім каханнем. Два разы прыйшло да мяне сапраўднае. І аднойчы яно загінула падчас аўтакатастрофы на шашы Мінск — Орша»*. У рамане трагедыя адбываецца якраз на гэтай магістралі.

А цяпер звернемся да двух лістоў Караткевіча, адрасаваных Ю. Гальперыну. На першы погляд, там змешчана супярэчлівая інфармацыя. У першым лісце (студзень 1955 года) — абставіны цяжка зразумелыя: *«2-я — не любіла мяня (а можа, і да, но получилась какая-то ерунда), об этой истории Валька хорошо знает, мы с ним дружить начали из-за ссоры по этому поводу»*. У другім лісце (люты 1957 года) сцвярджаецца, што дзяўчына памерла. Але пры больш дакладным аналізе ўсё становіцца зразумела.

Згадка пра аршанскага сябра пісьменніка Валянціна Краўца сведчыць, што гэтая гісторыя звязана з Оршай. У свой час бард Зміцер Бартосік запісаў успаміны В. Краўца для адной з радыёперадач. Дык вось, паводле слоў вядучага, сяброў *«звёў выпадак. Сам таго не ведаючы, Валянцін Кравец стаў супернікам Караткевіча ў любоўным трыкутніку. Аднойчы Валянцін праводзіў дахаты ўпадабаную дзяўчыну, у якую, як высветлілася пазней, быў закаханы і Уладзімір»*. Як узгадваў Кравец, *«і адным цудоўным вечарам я ішоў, а з Воўкам*

мы былі амаль ворагамі, мы не размаўлялі, два супернікі. А калі я аказаўся кінуты, я ішоў паўз дом Валодзі Караткевіча, а домік у іх быў невялікі, драўляны домік. Там ляжала вялікае бервяно, на якім сядзеў Валодзька і чагосьці думаў. Праходзячы міма, я спытаў: “У тебя спички есть?” Ён кажа: “Есть”. Я падышоў, закурылі. Слова за слова, і пачалі мы... “Што такое «Я»”? Вядомае філасофскае пытанне. І мы прагаварылі з ім некалькі гадзінаў. Я яму паведаміў пра сваё няшчасце. Карацей, з гэтага моманту пачалася наша дружба».

Што датычыцца рознай інфармацыі ў двух лістах, дык на момант напісання першага з іх Караткевіч даўно не бачыўся з «Алёнкай». На момант другога дзяўчына загінула. Паколькі фінал гісторыі, апісанай у рамане, адпавядае рэчаіснасці, можна прызнаць верагоднымі і іншыя падзеі, што згадваюцца ў творы. Такім чынам, перад намі часавы прамежак студзень 1955 года — люты 1957 года. Але ў сярэдзіне 1956-га, закончыўшы навучальны год, Уладзімір вярнуўся ў Оршу з вёскі Лесавічы Кіеўскай вобласці, дзе настаўнічаў. А ўжо восенню, у верасні або ў кастрычніку 1956 года, ён узнавіў перапіску са Святланай (гл. далей).

Таму найбольш верагодна, што сустрэча Уладзіміра і «Алёнкі» адбылася летам 1955 года, калі будучы пісьменнік прыязджаў у родны горад падчас летніх вакацый (калі б такія стасункі мелі месца летам 1956-га, Уладзімір наўрад ці змог адразу ж ліставацца з С. М.). Аргументы на карысць такой версіі — асобныя фрагменты рамана «Леаніды не вернуцца да Зямлі». Згодна з творам, вяселле мусіла адбыцца «восенню, у верасні», а сама трагедыя здарылася летам, у жніўні.

Таму, на маю думку, узаемаадносіны будучага пісьменніка з «Алёнкай» неабходна падзяліць на два перыяды. Пачатак першага невядомы. Яго фінал варта абмежаваць як мінімум 1949 годам (часам ад'езду на вучобу ў Кіеў), а як максімум — 1941-м (у выпадку, калі сяброўскія адносіны доўжыліся да вайны). Другі меў месца прыкладна ў 1955 годзе.

Цікава, што дзяўчына Алёнка згадваецца яшчэ ў адным вершы Караткевіча — «Балада аб нашэсцях», змешчаным у зборніку «Мая Іліяда». У творы расказваецца пра дзяўчыну з Прыдняпроўя, якую захопнікі прынеслі ў ахвяру. Застаецца толькі здагадацца, ці мае гэты вобраз сувязь з рэальнай Алёнкай.

Святлана

У 1949 годзе Уладзімір паступіў на філалагічны факультэт Кіеўскага ўніверсітэта і зноў прыехаў ва Украіну, дзе вучыўся наступныя пяць гадоў (да 1954-га). Менавіта з часам студэнцтва будучага пісьменніка звязана яго каханне да яшчэ адной дзяўчыны. Доўгі час былі вядомы толькі яе ініцыялы: С. М. Пазней атрымалася ўдакладніць імя. Дзяўчыну звалі Святлана.

Знаёмства з вобразам гэтай гераіні ўпершыню адбылося на старонках аповесці «У снягах драмае вясна», напісанай у 1957 годзе. Сястра Караткевіча знайшла яе ў пісьменніцкім архіве ў Оршы перад самай смерцю Уладзіміра Сямёнавіча. Для таго часу аповесць была занадта смелай рэччу, якая рашуча

асуджала праявы сталіншчыны ў грамадстве, таму пры жыцці творцы яна не друкавалася. Сюжэт коротка можна акрэсліць так. Студэнт Уладзіслаў Берасневіч пакахаў дзяўчыну Алёнку. Яна адказала ўзаемнасцю на ягонае пачуццё. Перад Уладзіславам адкрываліся перспектывы навуковай кар’еры: ён быў адным з рэальных кандыдатаў на залічэнне ў аспірантуру. Але кар’ерыст Маркіч наладзіў супраць Берасневіча паказальны працэс з традыцыйнымі для таго часу абвінавачваннямі (ішоў 1952 год). Паверыўшы ў падман, Алёнка адраклася ад каханага, а той вымушаны быў пакінуць універсітэт і з’ехаць настаўнікам у вёску. І толькі праз некалькі гадоў Берасневіч сустракаецца з Алёнкай, яны разумеюць, што іх каханне не згасла, і дамаўляюцца сустрэцца зноў, каб, магчыма, больш не расставацца.

Наколькі адпавядае рэчаіснасці гэты сюжэт? Зноў звернемся да лістоў Караткевіча, адрасаваных Ю. Гальперыну. У першым з іх сітуацыя неакрэсленая: «...З-я — э да ладно, чего толковать». А вось другі ліст расстаўляе ўсе кропкі над «і»: «И была одна в Киеве. Ну я знаю, для других она другая, а для меня **та самая** (вылучана Караткевічам. — Д. М.)» (БДАМЛМ. Ф. 56. Воп. 2. Спр. 13. Арк. 4).

Знаёмства

Калі адбылося знаёмства Караткевіча са Святанай? На гэтае пытанне нам дапаможа адказаць яго творчасць. У маленькай паэме «Ліста нямае» сцвярджаецца:

Пачалося раней. Нават з першага курса,
Калі квецень майскі раялі сады.

Заўважу, што Уладзімір паступіў у ВНУ ў 1949 годзе. Адпаведна, гаворка ідзе пра май 1950 года.

Караткевічу яшчэ не было дваццаці. «У дзевятнаццаць год ён яшчэ нікога не кахаў, — прызнаваўся сам сабе Андрэй Грынкевіч з рамана «Леаніды не вернуцца да Зямлі», чыім прататыпам сам аўтар. — *Былі, вядома, дзяўчаты, танцы, развітанні недзе ля ўскраіны хаты, на мосце цераз ручай, але ўсё гэта рабілася таму, што сорамна было адставаць ад равеснікаў. Але ён яшчэ не кахаў з усёй паўнотой першай страсці, з усім усведамленнем таго, якая яна па-жаночаму дарагая і блізкая, тая, што поруч з табой*». І вось такое каханне прыйшло.

Як выглядала дзяўчына? Паводле паэмы, яна была брунеткай («у бліскучых чорных яе валасах»). У аповесці «У снягах драмае вясна» Алёнка, чыім прататыпам стала Святлана, выглядае наступным чынам: з «пушыстымі валасамі над чыстым ілбом, міндалевіднымі сінімі вачыма, маленькім прамым носам, трошкі велікаватай ніжняй губкай, тонкай, дзіцячай яшчэ шыяй»; з «агульным выразам чагосьці дзіцячага, нясмелага і разам з тым хітрага». Тое, што Святлана была «сінявокай», згадваецца ў вершы «Недасланы ліст».

Пэўны час хлопец з дзяўчынай былі толькі сябрамі:

Я і думаць не мог назваць яе другам,
Толькі песняй таемнай часам звінеў,

Але я зрабіў ёй аднойчы паслугу,
І яна палічыла другам мяне.

(«Ліста нямае»)

«Она была моим хорошим другом», — сцвярджаў Караткевіч у лісце да свайго сябра Юрыя Гальперына (БДАМЛМ. Ф. 56. Воп. 2. Спр. 13. Арк. 4). Дзякуючы гэ- таму ён атрымаў магчымасць заходзіць да яе ў госці.

У ліставанні Уладзіміра з сябрамі-студэнтамі, якое захавалася ў ЦНБ у выглядзе цыдулак, захоўваецца наступнае паведамленне: «Пароходу “Владимир Короткевич” от подводной лодки “Светлана”. Плачевно подымаюсь на небо. Ни учебника, ни жизни. Живу, сдаюсь. Настроение ужасное. 15/IX 50 г.» (АРКіР. Ф. 11. Воп. 2. Адз. зах. 604. Арк. 3).

Дзеля аб’ектыўнасці, у мяне пакуль няма доказаў, што Святлана, якая падпісала цыдулку, — тая асоба, пра якую вядзецца гаворка. Але гэты маленькі ліст ідэальна адлюстроўвае час, калі адносіны Уладзіміра і дзяўчыны былі сяброўскімі.

Хутчэй за ўсё, заняткі Святланы былі нейкім чы- нам звязаны з музыкай. На карысць гэтага сведчыць некалькі аргументаў. У аповесці «У снягах драмае вясна» Алёнка сур’ёзна займалася музыкай у кан- серваторыі. Музыкальныя вобразы і асацыяцыі настой- ліва паўтараюцца ў вершах Караткевіча. Напрыклад, у «Зімяй элегіі»:

Але затое так яскрава бачу:

Пакой, Чайкоўскі хмуры на сцяне,

Раяль пра нешта дарагое плача
І прывіды каштанаў у акне.

У той час дзяўчына і хлопец часта сустракаліся. Іх адносіны працягвалі заставацца сяброўскімі («о моем отношении к ней она не знала, в лучшем случае могла догадываться», — пісаў Караткевіч Гальперыну (БДАМЛМ. Ф. 56. Воп. 2. Спр. 13. Арк. 8 адв.)). Пра падарожжы і вандроўкі, як разам з сябрамі, так і ўдваіх, згадваецца ў аповесці «У снягах драмае вясна». Вядома, пэўныя эпізоды маглі стаць вынікам мастацкай фантазіі аўтара. У любым выпадку, адсылаю цікаўных чытачоў да твора.

Разрыў

Праілюструем сітуацыю, якая прывяла да разрыву ў адносінах, праз лісты Караткевіча да Ю. Гальперына. Паводле іх, прычын было некалькі. Па-першае, адмоўнае стаўленне да будучага пісьменніка маці дзяўчыны. «Мать у нее строгая была, хотела для единственной дочери самого лучшего, будь я аспирантом — и разговору бы не было бы» (БДАМЛМ. Ф. 56. Воп. 2. Спр. 13. Арк. 4).

У творы «Горкія напевы», што датуецца 1955–1956 гадамі, Караткевіч намаляваў карціну вельмі правільнай і ў нечым мяшчанскай сям’і:

Ты жыла ў такім прыстойным доме,
Што ад «тону» млосна ўсім было.
Канарэйкі вывеліся з моды,
Але ўсё адно ў такіх дамах

«Стыль» пануе ўладна над «прыродай»,
А жывое выклікае жах.

Праўда, ёсць і новых густаў слова:
Як бажок, як палкая любоў,
Над раялем хмурыцца Бетховен.

<...>

Граюць «Лунную» з адметным смакам,
Граюць так, што я, каб быў сабакам,
Пысу ўзвёў да люстры і завуў.

<...>

Шклянчкі, імбрычкі — не адбіцца.
І варэннем сталі б частаваць.
Радзілі б з начальствам не сварыцца,
Не кахаць, не біцца, не палаць.

<...>

Жывяце як крот які падземны,
Працы ўнікаеце і мар.
І сучаснасць вам не гул паэмы,
А сухі і нудны цыркуляр.

Другая прычына вынікала з першай. Караткевіч сапсаваў свае адносіны з начальствам і не меў вялікіх кар’ерных перспектыв. *«А я обострил со всеми отношения, высек стихами многих начальников из университета. Я не жалею, но не стоили они такой моей жертвы»* (БДАМЛМ. Ф. 56. Воп. 2. Спр. 13. Арк. 4). У паэме «Ліста нямае» Караткевіч прызнаваўся:

Юрысты, я вас не любіў ніколі

<...>

Яна памятае, як вершам вольным
Я жартам іх абсмяяў калісь.

Далей у паэме прыводзіцца сам жарт (магчыма, ён сапраўды меў месца). Напрыклад, у ім сустракаюцца наступныя радкі:

А ён
табе:
«Дык па сто другой
Вас, значыцца,
і запрыходуем».
І пойдзеш
ты
на турэмныя сходы,
Быццам ты
не Валодзя зусім,
а злодзей.

Не цяжка ўявіць, якую рэакцыю маглі выклікаць такія радкі ў правільнай савецкай сям'і, ды яшчэ ў сталінскія часы.

Па-трэцяе, паміж Уладзімірам і Святланай адбыўся канфлікт.

У паэме «Ліста нямае» ён апісаны наступным чынам:

Сябра быў у мяне, прыгожы, вясёлы...

<...>

Трохі з'едлівы, праўда, — французскай школы...

<...>

У яго між зубоў варушылася джала,
Што зрабіла б гонар і сатане:
Быў паклёп, як хуткі ўдар кінжала,
Быў паклёп, як атрута ў добрым віне.
Я даведаўся, быццам «э-э... нейкая пара...»,
Быццам «э-э... насіць табе ў сэрцы рубец».
О каханая, нельга сказаць і зараз,
Што за бруд яны шпурнулі ў цябе:
Мы б, вядома, і самі ва ўсім разабраліся,
Але гэтыя людзі з ходу ў галоп
І пра мяне бессаромна казалі,
Быццам я навёў на цябе паклёп,
А пасля казалі, што друг мой любы
Атрымаў на гэтым нейкі барыш.
І адзін аднаму мы набілі зубы,
І на нашай дружбе паставілі крыж.
А каханай, шчасцю майму і гору,
Ў сэрцы раптам адчуўшы жорсткасці лёд,
Я сказаў такое, што нават сорам
І прыпомніць гэта праз некалькі год.

У лісце да Гальперына Караткевіч пісаў: «А тут
еще помог друг и догадался пустить между нами
черную кошку. И была обидчивость, и была косми-
ческая, невероятная, страшная глупость» (БДАМЛМ.
Ф. 56. Воп. 2. Спр. 13. Арк. 4 адв.). А вось інфарма-
цыя ў другім лісце: «Это была короткая история: кон-
чилась тем, что нам насплетничали один на одного,
было много неприятного, трагического. Ей было тем
легче отвернуться от меня, что о моем отношении

к ней она не знала, в лучшем случае могла догадываться» (БДАМЛМ. Ф. 56. Воп. 2. Спр. 13. Арк. 8 адв.).

У вершы «Юнацтва маё», што быў змешчаны ў кнізе «Быў. Ёсць. Буду», Уладзімір Караткевіч пісаў:

І развёў нас не леў і не востры кінжал,
Не вакзалаў далёкіх агні,
А гады пакут і няшчырых пахвал,
Даносаў і брыдкай хлусні.
І ведаў паклёп, як сэрца крануць,
І нас аддзяліў сцяной,
І паверыла ты, і змяніла вясну
На шаўкі, што знасіла даўно.

У згаданым ліставанні Уладзіміра захоўваецца недатаваная цыдулка Караткевіча да аднакурсніка, якога ён называе «сеньор» і «*Мишка*» (мы яшчэ вернемся да гэтага імя). Там ідзе гаворка пра нейкага Жэньку, праз якога Караткевіч пасварыўся з адрасатам (АРКіР. Ф. 11. Воп. 2. Адз. зах. 604. Арк. 35). Але ў аповесці «У снягах драмае вясна» Жэнькам завуць якраз сябра галоўнай гераіні, які раўнаваў Уладзіслава да Алёнкі! Больш за тое, у згаданым лісце Караткевіч піша: *«Не знаю, что ты думаешь о Светлане М. — зол на нее. Писем нет и ничего нет. Больше ноги моей не будет там. <...>*

Передавай ей спасибо за небольшое гостеприимство, за добрые слова и прочее. Не знаю, смогу ли я за это хоть в малой степени отплатить стишками. Если нет — пришлю ее блокнот. Навязываться никому

не умею, да и не желаю. Не нравятся мои стихи — обойдусь, не нравится мое общество — не стану бывать. Я сам себе общество, и мне в этом обществе не бывает скучно» (АРКіР. Ф. 11. Воп. 2. Адз. зах. 604. Арк. 35–35 адв.).

У аповесці «У снягах драмае вясна» супраць Уладзіслава Берасневіча (чыім прататыпам, нагадаю, з’яўляецца сам Уладзімір Караткевіч) наладжваецца паказальны працэс з традыцыйнымі для таго часу абвінавачваннямі (дзеянне адбываецца ў 1952 годзе). Нагадаю таксама, што ў аповесці галоўнаму герою супрацьстаіць кар’ерыст Маркіч, які з’яўляецца камсамольскім сакратаром курса. У творы пра героя сцвярджаецца наступнае: «*І хаця Маркіч гаварыў заўсёды правільныя словы — нейкай мяртвачынай аддавалі яны ў яго. Зусім была адна справа, калі гэтыя словы казалі газета, і зусім другая — калі казаў Маркіч. Апранаўся ён франтавата, але меў нейкі сонны, быццам закансервіраваны яшчэ ў мінулым стагоддзі твар: халодныя, тытунёвага адцення вочы, вусны, складзеныя іжыцай, лоб вузкі, касы, з вялікімі залысінамі. І вяртлявая стройная постаць, і гарачая, мокрая далонь. Бр-р-р*».

Цікава, што ў рэальнасці прататыпам такога непрыемнага героя магла выступаць... дзяўчына! У ліставанні Караткевіча з аднакурсніцай Таняй, што захоўваецца ў аддзеле рэдкіх кніг і рукапісаў ЦНБ, ідзе гаворка пра сітуацыю, калі студэнты мусяць у нядзелю ехаць у саўгас, хоць ва ўсіх маюцца іншыя планы (напрыклад, Таня збіраецца з сяброўкай у тэатр). З гэ-

тай нагоды узнікаюць згадкі пра асобу парторга Веранікі: «...какую пламенную речь произнесла Вероника по этому поводу» (АРКіР. Ф. 11. Воп. 2. Адз. зах. 604. Арк. 65). Аднакурсніца піша Уладзіміру: «Но, Вова, ведь это очень злой, вредный человек, она готова устроить подлость в любое время. Кому бы то ни было» (АРКіР. Ф. 11. Воп. 2. Адз. зах. 604. Арк. 65 адв.). А ў іншай цыдулцы хтосьці піша Караткевічу, што да яго (яе) прыйшла «записка, в которой ты говоришь о стремлении В. властвовать над людьми» (АРКіР. Ф. 11. Воп. 2. Адз. зах. 604. Арк. 99). Магчыма, менавіта асоба Веранікі паўплывала на распрацоўку вобраза Маркіча.

У апавяданні «Ідылія ў духу Вато», дзеянне якога адбываецца ў 1951-м, гераіня праз гады прызнаецца герою: «Я даведалася, што яны ўзвялі на цябе паклёп, што гэта яны выжылі цябе з універсітэта. <...> Гэта была вялізная подласць: наклеіць на цябе, такога добрага да людзей, той паршывы ярлык. Але ж ты памятаеш, які быў час? І я адхіснулася ад цябе, паверыла».

У даследчыкаў пакуль адсутнічае інфармацыя пра такія падзеі. Не сустракаюцца яны і ў нешматлікіх успамінах кіеўскіх сяброў і знаёмых Караткевіча.

Магчыма, канфлікт адбыўся менавіта ў 1952-м. На карысць такой версіі сведчыць радок з вышэйзгаданай паэмы «Ліста нямае» («Пяць вялізных гадоў над зямлёю сплыло»), якая была скончана ў 1957 годзе. Акрамя таго, дзеянне аповесці «У снягах драмае вясна» якраз пачынаецца «ў канцы лютага тысяча дзевяцьсот пяцьдзясят другога года».

Магчыма, Караткевіч, які паспяхова закончыў універсітэт у 1954-м, вырашыў абвастрыць канфлікт

і дадаць да яго грамадзянскія праблемы. Зрэшты, гэ- тае пытанне яшчэ патрабуе свайго вырашэння.

Пасля ўніверсітэта

А ў 1954-м будучы пісьменнік закончыў Кіеўскі ўніверсітэт і паехаў працаваць настаўнікам у вёску Лесавічы Тарашчанскага раёна Кіеўскай вобласці. Анатоль Верабей адносіць да гэтага года рускамоўны верш «Я молчу. Давным-давно забыл я...». У творы ёсць наступныя радкі:

Вон он, поезд, в дымке исчезает...

От души твоей меня увез.

<...>

Расставанье будет невеселым,

Встреча вряд ли будет веселей...

Впереди ж пока родные села

И печаль великая полей.

Апошняя цытата, хутчэй за ўсё, сведчыць, што Уладзімір наведаў Оршу пасля заканчэння ВНУ і перад ад'ездам у вёску. Увесь гэты час Караткевіч думае пра Святлану і піша для яе. Верш «Матчына душа», які даў назву першай кнізе паэта, відаць, узнік летам 1954 года. Бо менавіта гэтым часам да- туецца аўтограф на рускай мове «Ты теперь у теплого моря» с прысвячэннем «С. М.-к» (датаваны 18 ліпеня 1954 года). Вядомы і больш позні беларускамоўны аўтограф пад назвай «Прадмова да песні» і з пазна-

кай «Прывячаю С. М.», які А. Верабей датуе канцом верасня — снежнем 1955 года. Малады пісьменнік спадзяваўся скарыць сэрца дзяўчыны сваёй першай кнігай: «Почему не остался, почему не убедил, почему? Ждал все, вот явлюсь и брошу книгу» (БДАМЛМ. Ф. 56. Воп. 2. Спр. 13. Арк. 4 адв.). Сапраўды, старонкі «Матчынай душы» літаральна дыхаюць каханнем. Яго найлепшая любоўная лірыка прысвечана якраз Святлане:

Ёсць дробязі, што поўныя значэння:
Каханне першае растопіць лёд
І нават палавік у цёмных сенях
Век памятны, як казкі першых год.
Мо толькі для таго яно прыходзіць,
Каб мы запамяталі на вякі,
Як пахнуць рыбаю начныя воды,
Як у траве мігаюць светлякі.

(«Зімяная элегія»)

Разважаючы пра гісторыі свайго кахання, Караткевіч пісаў у лісце да Гальперына 7 студзеня 1955 года: «...э да ладно, чего толковать» (БДАМЛМ. Ф. 56. Воп. 2. Спр. 11. Арк. 6 адв.). Такая ацэнка прынцыповая, бо ў іншых лістах будучы пісьменнік быў шчыры з сябрам і дзяліўся з ім сваімі сардэчнымі справамі. Таму, хутчэй за ўсё, у той час Уладзімір яшчэ не меў ніякай пэўнай інфармацыі пра Святлану.

У любым выпадку паміж хлопцам і дзяўчынай каменным мурам стаялі былыя канфлікты. У вершы «Иней» Караткевіч пісаў:

Я вдогонку песню посылаю,
Может, хоть она догонит нас.
Может, догоняя, поцелует
Губ тепло, ресницы, холод век,
Всю тебя, извечно дорогую,
Но потерянную мной навек.

Здавалася, усё скончана...

Новая сустрэча

Нечакана ва Уладзіміра і дзяўчыны з'явіўся шанс усё пачаць спачатку. У паэме «Ліста нямае» Караткевіч пісаў:

Праляцелі гады, ад яе нечакана
Прыляцела пісьмо праз асенні туман,
І я адказаў, і заззяла світанне,
І чакаю,
Тры тыдні чакаю пісьма.

У вершы «Размова з Кіева-Пячэрскім сланом» са зборніка «Матчына душа» лірычны герой радасна паведамляе слану, сімвалу кіеўскага жыцця, што
Мне яна напісала ліст.
У сэрцы зноўку парасткі даўніх надзей...

Зборнік быў выдадзены ў 1958 годзе. Відавочна, што ліст быў атрыманы за год ці два да таго. Чым не сувязь са згаданымі падзеямі? Можа, яны і сталі эмацыйным штуршком для напісання апошніх, ап-

тымiстычных раздзелаў аповесці «У снягах драмае вясна»? Твор быў завершаны якраз у той час, у ноч на 28 мая 1957 года. Нагадаю, што, паводле сюжэта, галоўныя героі твора, Берасневіч і Алёнка, сустракаюцца праз гады. Яны разумеюць, што іх каханне не згасла, і дамаўляюцца сустрацца зноў, каб, магчыма, не развітацца ўжо ніколі.

Што адбывалася ў рэчаіснасці? У лісце, напісаным Ю. Гальперыну ў пачатку 1957 года (падрабязней пра дату гл. ніжэй), Караткевіч казаў: *«Недавно мы снова начали переписываться. Потом, при встрече, я убедился, что она меня любит»* (БДАМЛМ. Ф. 56. Воп. 2. Спр. 13. Арк. 8–8 адв.). Магчыма, перапіска ўзнавілася восенню, у верасні або ў кастрычніку 1956 года. Бо 10 лістападам 1956 года датаваны верш «Ліст дзяўчыны». Аповед ідзе ад жаночага імя:

Восень.

Пустыя дачы.

<...>

Я вінаватая, знаю.

Я выпраўлю ўсё сама.

Усё паехалі. Я чакаю,

А цябе ўсё няма і няма.

Як мне цяжка дадому вяртацца

І кожны дзень на грошы краіць.

Ты мне праўду казаў, прызнацца,

Я чужая стала ў сям'і.

<...>

Іншы,
Не той, што ўлетку,
Чакае цябе адказ.
Я веру,
На мокрых палетках
Шчасце чакае нас.
<...>
Толькі не кінь мяне,
Любы,
Толькі ты берагі!

Працягнем цытаванне ліста да Гальперына: «А я, как дурень какой-то, не мог разобраться в своих чувствах к ней. То временами оживало на душе старое, потом вдруг приходило охлаждение, смешанное с чувством старой обиды. И это при самом теплом, самом дружеском отношении к ней как к человеку. К тому же примешивалось сознание, что я с низов лестницы, а она с верхов, что мне еще пробиваться и пробиваться к тому моменту, когда я смогу спокойно писать, не заниматься другой работой» (БДАМЛМ. Ф. 56. Воп. 2. Спр. 13. Арк. 8–8 адв.).

І, нарэшце, самая прынцыповая цытата з ліста: «Была и еще одна причина, вследствие которой я молчал: ужасно угнетенное состояние. Ты знаешь, гораздо легче получить отставку от девушки, чем дать ее самому. Получить отставку в сравнении со вторым прямо радость, особенно для поэта. Из этого терзания душевного рождаются лучшие вещи. А вот когда наоборот получается, это до такой степени гадко, что

страх один». І ніжэй: «Какое я имею моральное право сказать ей “да”, если сам еще не знаю, “да” или “нет” и, скорее всего, “нет”? Скверно, брат, и гадко на душе, очень гадко, тем более что чувствую, могу испортить ей жизнь» (БДАМЛМ. Ф. 56. Воп. 2. Спр. 13. Арк. 8–8 адв.).

На лісце пазначана, што ён быў напісаны ў лютым 1957 года. Але больш карэктна датаваць яго студзенем. Бо ліст адлюстроўвае сітуацыю пачатку 1957 года, калі Караткевіч яшчэ знаходзіўся на раздарожжы. У лютым адбылася падзея, пасля якой разважанні Уладзіміра зрабіліся бессэнсоўнымі.

Расстанне

Нечакана Караткевіч даведаўся пра навіну, якая сапраўды выклікала шок. 5 лютага 1957 года ён пісаў Гальперыну: «И вот сегодня получаю письмо от ее подруги, и там “узаконили свои взаимоотношения С. М. (это она) и Миша”» (БДАМЛМ. Ф. 56. Воп. 2. Спр. 13. Арк. 4 адв.). Зноў-такі ў папярэднім лісце Караткевіч разважае пра магчымасць адказаць «так» ці «не». Пасля шлюбу гэта ўжо неактуальна. Тут будзе дарэчы нагадаць пра недатаваную цыдулку Уладзіміра, у якой ён абмяркоўваў Святлану М. з невядомым нам Мішкам (гл. вышэй). Цалкам магчыма, што тады Караткевіч пісаў свайму будучаму шчасліваму суперніку, а значыцца, ведаў яго асабіста.

Наогул, сітуацыя з вяселлем не такая адназначная, як здавалася. У двух прэзаічных творах сцвярджаецца адваротнае. У апавяданні «Ідылія ў духу Вато»:

«— Ты развялася?

— З кім?

— З Барысам.

— Каб развесціся, трэба спачатку выйсці за муж, — сказала яна».

І ў аповесці «У снягах драмае вясна» мы чытаем нешта падобнае:

«— Справа ў тым, што ты недачуў... Я не замужам... І, напэўна, ніколі не буду».

Хутчэй за ўсё, шлюб усё-такі меў месца. Што датычыцца праявітых твораў, то Караткевіч, напэўна, імкнуўся пераканаць самога сябе ў свабодзе дзяўчыны.

Таму апошнія надзеі, якія маглі быць у пісьменніка, зніклі.

«И все же, я почему-то не верю», — напісаў ён Гальперыну 23 лютага (БДАМЛМ. Ф. 56. Воп. 2. Спр. 13. Арк. 7). Да гэтага ліста быў прыкладзены верш «Калі ў жамчужніцу пылінка трапіць...», напісаны 13 лютага і прысвечаны С. М.:

Няўжо былі вы:

Пушча над азёрамі,

Асенні холад, здзірванелы шлях,

Два небы, дзве маленькіх карты зорных,

Што ззялі блізка ў дарагіх вачах.

Але развееў шчасце, нібы дым,

Лісток, напісаны рукой чужою:

Ты замужам,

ты знікла,

ты з чужым.

Сітуацыя атрымалася вельмі двухсэнсоўнай: дзяўчына з восені ліставалася з Уладзімірам і, хутчэй за ўсё, намякала на магчымасць будучага шчасця.

Паколькі Святлане не хапіла смеласці прызнацца, яна напісала ліст, а потым разам з Мішам з'ехала ў іншы горад (пра апошні факт можа сведчыць фраза «ты знікла»). Дзяўчына і Караткевіч наўрад ці афішыравалі ўласныя стасункі, таму пра іх ліставанне ніхто не ведаў. У той жа час адрас Уладзіміра магла мець толькі Святлана.

Доўгае рэха...

Што было рабіць Уладзіміру Караткевічу? Недвухсэнсоўны адказ гучыць у вершы «Недасланы ліст»:

Што рабіць, як кахаш замужнюю, —
Не адкажа і Саламон.

<...>

Ён, напэўна, харошы хлопец,

Але хай нават дрэнны...

Ён твой.

Бык не ўкрадзе новай Еўропы,

Здохне лепей на лузе з травой.

І нямае ў маім законе

Слоў такіх, каб дазволіць маглі...

Заплаціць смяротнай абразай

Самай лепшай з зямных кабет.

Згадкі пра былое каханне пэўны час сустракаліся ў паэзіі Караткевіча. Напрыклад, 26 верасня

1957 года ў вершы «Каханне і камендант» ён элегічна ўспамінае мінулае:

У студэнты мяне запішыце,
Дайце тэрмін, дакуль гуляць,
І каханую тую вярніце,
Ад якой не хацелася спаць.
І няхай хоць да самай смерці
Будзе рына мне на дазвол,
Каб вярнулі знову ў сэрца
І каханне старое, і боль.

Праз некалькі дзён, 29 верасня, Караткевіч піша адразу два вершы. Першы з іх, які мае назву «Песня», надзвычай цікавы. Гаворка ў ім, як і ў вершы «Ліст дзяўчыны», вядзецца ад імя ўкраінскай паненкі («...на Украіне хлопец чакае»), якая сумуе па беларускім хлопцу («З ніў беларускіх / Хлопец бялявы»):

Колькі начэй
Вы ў садочку не спалі?
Колькі вачэй
На вас пазіралі?
Што гаварылі
Суседкі на вуха,
Што маці сварылася —
А хто яе слухаў?

Аднак Караткевіч, хутчэй за ўсё, напісаў верш для таго, каб пераканаць сябе:

Скажыце хлопцу
Ў далёкім краі,
Што я вінавата,
Што я чакаю.

Бо ў другім вершы ўсё, на жаль, зноў становіцца
на свае месцы:

Я кахаю цябе, кахаю,
Як у тыя далёкія дні,
Калі ночы светлага мая
На зямлю насылалі сны.
Я кахаю цябе, кахаю,
Як у той развітальны час,
Калі дрэвы дажджлівага мая
Злівай слёз праводзілі нас.

Верагодна, згадкі пра май сведчаць як пра час
сустрэчы Уладзіміра і Святланы, так і пра момант
расстання. Магчыма, пра гісторыю іх узаемаадносін
распавядаецца і ў вершы «Ураган», які, на думку
А. Вераб'я, датуецца 1959 годам:

Хто нас развёў з табой, мая каханка.
Прымусіў нашу песню адзвінець?
<...>
О, як тады мы горка пашкадуем,
Што горда йшлі на спрэчак злы падман,
Што воклічаў не чулі ў поўнач тую,
Як катаваў яліны ўраган».

У красавіку 1959 года быў надрукаваны верш У. Караткевіча «Было юнацтва», які, на маю думку, таксама прысвечаны Святлане:

Я зноўку засумую
Па дарагой дзяўчыне,
Халоднай, як лілея,
Што дрэмле на вадзе.
Блакітная і белая,
Жамчужная, ружовая,
Ўсю цеплыню хавае
У самай глыбіні.
Пакут маіх не бачыць,
Майго не чуе слова,
Каханне зневажае
І пра каханне сніць.
<...>
Далёкая, маўклівая,
Халодная і чыстая —
Зусім яна не думае,
Што мне балюча жыць.

Гісторыю свайго кахання Караткевіч памятаў усё жыццё. Нездарма ў кнізе «Быў. Ёсць. Буду», над якой пісьменнік працаваў апошнія гады, змешчаны верш «Юнацтва маё»:

О юнацтва маё! Як забуду цябе?
Alma mater
І догмы, навука, тлум...

«Piramus et Thisbe...
Piramus et Thisbe...
Piramus et Thisbe...
iuvenum...»
Як забуду?
Завея акацый мяла
Квецень на вулках крывых.
Ты была, мая Цізба, была, была
Пажаданая больш за ўсіх.
Радасны боль, нясцерпны, як шкло
Між сэрцам маім і тваім...
І ніколі такога ні з кім не было
І не будзе ніколі ні з кім.
І развёў нас не леў і не востры кінжал,
Не вакзалаў далёкіх агні,
А гады пакут і няшчырых пахвал,
Даносаў і брыдкай хлусні.
І ведаў паклёп, як сэрца крануць,
І нас аддзяліў сцяной,
І паверыла ты, і змяніла вясну
На шаўкі, што знасіла даўно.
Але сэрца не можа забыць пра замах,
Сэрца поўнае да краёў...
Будзь праклятым, юнацтва маё, ў вяках!
Будзь праклятым, юнацтва маё!
Будзь праклятым!
Каштаны квітнелі вясной,
Хаваў нас бэзавы дым,
І былі мы з ёю – адно, адно
І ніколі не будзем адным.

Што ж, не плачу.
Паэзіі горды прытон,
І радок, што сталлю звініць, —
Ўсё адкуў я на горне юнацтва майго,
На яго пакутным агні.
І праўды зніч, і подласці дым,
І сілу мужную жыць,
І тое, што веру ў сэрцы маім
Нават смерць не можа забіць.
І руку дагэтуль помніць рука.
Сэрца помніць шчасце баёў...
Блаславёна юнацтва маё ў вяках,
Блаславёна юнацтва маё.

Такім чынам, узаемаадносіны паміж Уладзімірам і Святланай мелі месца ў пачатку 1950-х (прыкладна ад мая 1950 да 1952-га), а таксама ў 1956–1957 гадах.

Чаму Алёнкі было дзве?

У гэтай гісторыі нам трэба адказаць яшчэ на два пытанні. Па-першае, чаму дзяўчына з імем Алёнка дзейнічае адразу ў двух прэзаічных творах Караткевіча: аповесці «У снягах драмае вясна» і рамане «Леаніды не вернуцца да Зямлі»? Першапачаткова я лічыў, што гаворка ідзе пра адну і тую ж асобу. Падставу так лічыць даў сам аўтар. Бо пры параўнанні твораў некалькі надзвычай характэрных дэталей настойліва паўтараліся: напрыклад, момант, калі галоўны герой ідзе з дзяўчынай у парк. Далей: «*І яны, не дамаўляючыся, уцяклі ад усіх астатніх*» — гэта з апо-

весці; «Увечары яны ўцяклі ад кампаніі, з якой прыйшлі ў парк» — гэта ў «Леанідах...».

Або наступны ўрываек: «Гэта была звычайная рыбалка, з якой не прывозяць рыбы, але затое прывозяць загарэлыя рукі, мазалі на далонях і добры настрой» («У снягах драмае вясна»). «Неяк вечарам... яны, тры хлопцы і чатыры дзяўчыны, паехалі на чаўне за Дняпро, лавіць рыбу. Не да рыбы, вядома, там было. Але затое... колькі там было жартаў і смеху!» («Леаніды...»). Акрамя таго, дадам, што ў аповесці героі таксама едуць разам з кампаніяй, таксама на чаўне (праўда, у апавяданні на двух чаўнах) і таксама на Дняпро!

У абодвух творах галоўны герой расказвае казку («Штрафную за гэта цябе, Уладзік, на якую-небудзь казку» — у адным творы; і «Андрэй, казку» — у другім), ды не абы-якую, а менавіта пра вужыную каралеву. І там, і там! І далей эпізод з усё той жа рыбалкі.

«У снягах драмае вясна» распавядае наступнае: «Яны адышлі берагам... і зараз павольна плылі да заток... Цёмна-блакітная вада, і ў гэтай вадзе светла-блакітныя рукі Алёнкі. Яна плыве нявольным брасам. Вось ён дагнаў яе». А цяпер «Леаніды...»: «Алёнка асцярожна зайшла ў ваду і паплыла. Плыла брасам, прыўзняўшы над паверхняй закінутую галоўку. Ён плыў поруч...»

На маю думку, апісаныя Караткевічам эпізоды адбыліся з кіеўскай «Алёнкай», бо аповесць была створана раней, чым раман. Чаму ж Караткевіч дазволіў сабе запазычанні? Напэўна, аўтар не рызыкнуў друкаваць «У снягах драмае вясна». А таму вырашыў скарыстацца асобнымі фрагментамі ў новым творы. Тым больш расказаная гісторыя працягвала хваляваць яго.

Хто яна, Святлана?

Другое пытанне датычыцца асобы, пра якую ішла гаворка. Спярша атрымалася высветліць яе ініцыялы — С. М. Акрамя згадкі ў лісце да Ю. Гальперына (гл. вышэй) існуюць іншыя факты. Верш «Матчына душа», які даў назву першай кнізе Караткевіча, відаць, пачаў пісацца ў ліпені 1954 года. Бо менавіта гэтым часам датуецца аўтограф на рускай мове «Ты теперь у теплого моря» с прысвячэннем «С. М.-к», які знаходзіцца ў Цэнтральнай навуковай бібліятэцы Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі. У БДАМЛМ захоўваецца беларускамоўны аўтограф пад назвай «Прадмова да песні. Прысвячаю С. М.», які датаваны прыкладна 1955 годам. Пэўны час мяне не пакідала думка, што пад ініцыяламі «С. М.» хаваецца Муза Сняжко, аднакурсніца Караткевіча па Кіеўскім універсітэце. Але цяпер можна ўпэўнена адкінуць гэтую версію. Нават калі пасунуць убок ускосныя акалічнасці (неадпаведнасць першаму скарачэнню — «С. М.-к», а таксама традыцыя спярша скарачаць імя, а не прозвішча: Муза Сняжко, а не Сняжко Муза), застаецца галоўны аргумент: пасля заканчэння ўніверсітэта Муза Яўгенаўна некаторы час працавала ва Украіне, а потым перабралася разам з мужам Эрыкам Іванавічам у Архангельскую вобласць. Пасля вярнулася на Радзіму. Нагадаю, што абранніка С. М. звалі Міхаіл.

Існуе некалькі аргументаў на карысць таго, што дзяўчына мела імя Святлана. Перш за ўсё менавіта такі чалавек узгадваецца ў адным з лістоў Караткевіча да Гальперына (БДАМЛМ. Ф. 56. Воп. 2. Спр. 11.

Арк. 13). У адзеле рэдкіх кніг і рукапісаў ЦНБ захоўваецца цыдулка да Уладзіміра ад невядомай нам Святланы (гл. вышэй). Але галоўны аргумент — цытаваны вышэй невялікі ліст, дзе ідзе размова пра Святлану М. На жаль, пакуль няма пэўнай інфармацыі, якая б дазволіла дакладна ідэнтыфікаваць асобу дзяўчыны, якую кахаў Уладзімір Караткевіч. Найбольш прасты шлях — знайсці спісы выпускнікоў, якія ў сярэдзіне 1950-х гадоў закончылі кіеўскія ВНУ, і судзіць іх з імем і скарачэннем прозвішча. Будзем спадзявацца, што збор дакладных звестак застанеца справай часу.

Роля Святланы ў творчасці Караткевіча

Як жа ацэньваў ролю Святланы ў сваім лёсе сам пісьменнік? 23 лютага 1957 года ён пісаў Ю. Гальперыну: *«Я все же благословляю эту вздорную и, возможно, чуждую мне по взглядам девочку. Что в нас было двоих такое, что редко светит друг другу в мужчине и женщине. Ну ты сам понимаешь, мог бы я на Марсе жить, она в XIII веке. Нет, встретились; оказывается, встретиться это еще не все»* (БДАМЛМ. Ф. 56. Воп. 2. Спр. 13. Арк. 7).

Святлана вельмі моцна паўплывала на творчы лёс пісьменніка. Так, ён пісаў і раней. Здольнасці, якія потым перараслі ў талент, праявіліся ў яго яшчэ ў дзяцінстве. Але мяркую, што менавіта тыя рамантычныя пачуцці і перажыванні, узрушэнні і тое нешчаслівае каханне сталі аднымі з фактараў, якія прывялі Уладзіміра Караткевіча ў літаратуру. Ды і пісаць свой

першы сур'ёзны твор «У снягах драмае вясна» ён пачаў не толькі, каб увасобіць атмасферу часу, але і для таго, каб зноў перажыць былыя пачуцці.

На першы погляд можа падацца, што ў гісторыі літаратуры Святлана хоць і застанецца, але не як гераіня першага плана. Так, менавіта яе вобраз паўплываў на агульную танальнасць зборніка «Матчына душа», якому ўласцівыя элегічнасць і светлы сум (тады як у наступным зборніку «Вячэрнія ветразі» яны саступаюць месца трагізму і надрыву). Але калі звярнуцца да прозы, дык сапраўды, «Ідылія ў духу Вато» — толькі адно з апавяданняў нашага класіка; «Леаніды...» — таленавіта напісаны раман, але па сваёй значнасці ён саступае такім творчым дасягненням аўтара, як «Каласы пад сярпом тваім» і «Хрыстос прызямліўся ў Гародні». «У снягах драмае вясна» — першы твор Караткевіча, прадвесне яго вядомасці і славы. Але толькі прадвесне. А ў літаратуры, на жаль, застаюцца толькі адзінкавыя шэдэўры. А цяпер у сваіх разважаннях мы адыдзем крыху ўбок. Напэўна, яшчэ са школьных часоў кожны ведае, які ўплыў аказала Марыя Раеўская (будучая Валконская) на рускага пісьменніка Пушкіна. Навукоўцы не пакінулі гэты факт па-за ўвагай, і ў кнігах, прысвечаных гэтай тэме, я натрапіў на вельмі цікавыя факты. Адзін з даследчыкаў творчасці паэта прывёў імёны гераінь некаторых яго твораў. У «Бахчысарайскім фантане» — гэта Марыя, у вершы «Фантану Бахчысарайскага палаца» — таксама Марыя, у паэме «Палтава» — Марыя Качубей, у няскончаным «Рамане

ў лістах» — Машанька, у «Мяцелі» — Марыя Гаўрылаўна Р***, у «Стрэле» — Маша Б***, у «Рамане на Каўказскіх водах» — Маша Томская, у «Капітанскай дачцэ» — Марыя Іванаўна Міронава. Ніводнае жаночае імя не сустракаецца ў творах Пушкіна часцей за гэта.

Вядома, правесці прамую аналогію з Караткевічам немагчыма. Жаночых імёнаў у яго творах безліч: Алёнка і Нонка, Ірына, Майка і Гелена, Анея і Марыя Магдаліна. Але паспрабуем падысці да гэтых роздумаў з іншага боку.

Жаночыя вобразы Караткевіча ўяўляюць пэўную таямніцу для даследчыкаў. Сярод навукоўцаў існуе меркаванне, што глыбіня раскрыцця іх характараў і псіхалогіі паводзін значна адрозніваецца ад мужчынскіх, а калі быць дакладным, нават саступае ў сваёй канкрэтнасці і дэталёвасці абмалёўкі. Найбольш паказальны прыклад — Анея, каханая Юрася Братчыка ў творы «Хрыстос прызямліўся ў Гародні». Нягледзячы на агульны рамантычны абрыс, калі гераіня аказваецца ў цэнтры жарсцей, Анея ўвогуле падобная да нейкага прывіду, які лётае ў паветры, амаль не дакрапаючыся да зямлі.

Апаненты прыводзяць пэўныя аргументы. Па-першае, такое адлюстраванне галоўных гераінь дыктуецца кантэкстам твора (побач з магутнай постаццю цэнтральнага персанажа гераіня павінна знаходзіцца крыху на другім плане). Па-другое, а хто сказаў, што ў Караткевіча не атрымоўваюцца жаночыя вобразы? Узяць хоць бы Гелену Карыцкую ў «Каласах...»,

Марыю Магдаліну ў рамане «Хрыстос прызямлїўся ў Гародні», Ірыну Горава ў «Леанідах...». Па-майстэрску выпісаным характарам гэтых жанчын магла б пазайздросціць большасць пражанцаў.

Але дадам ад сябе вельмі важную дэталю. Гэта не тыя асобы, якіх кажае галоўны герой (Ірына Горава тут, хутчэй, выключэнне). Ён паважае такую гераіню як моцнага чалавека і нават сімпатызуе ёй. Яна разумее яго лепш за іншых. Але ў выніку герой сыходзіць ад яе да незямной, але каханай і вернай жанчыны. Слова «вернай» ужыта не проста так. Пасля сумных падзей 1957 года такая якасць характару мела для Караткевіча надзвычай важнае значэнне. Дык, можа, гэтым і тлумачыцца сітуацыя з жаночымі персанажамі ў творах Караткевіча? Ніхто не будзе спрачацца, што ў вобразах галоўных герояў увасоблена шмат ад заветных думак, светлых і горкіх пачуццяў, шмат ад перажытага на яве, у рэальным жыцці самімі пісьменнікамі. Магчыма, у нечым галоўныя персанажы кніг — гэта яны самі, такія, якімі сябе бачаць і ўспрымаюць. І не толькі тады, калі гаворка ідзе пра аўтабіяграфічныя творы. Нават калі дзеянне адбываецца ў мінулым, творца можа атаясамліваць галоўнага героя і сябе.

Усё вышэйсказанае ў поўнай меры датычыць Уладзіміра Караткевіча. Гэта ён шукаў дзікае паляванне, ён браў удзел у падрыхтоўцы да паўстання 1863 года. Гэта ён вёў свой народ па хлеб на Гародню і разам з Юрасём Братчыкам апантана шукаў сваю Радзіму. Усё жыццё...

І галоўную гераіню сваіх твораў ён таксама сустракаў у рэальнасці. І як Пушкін доўга-доўга не мог забыць Марыю Раеўскую, так і Караткевіч не мог, думаю, забыць сваю каханую. Бадай, усе жанчыны, якімі захапляўся Уладзімір Сямёнавіч, па-свойму паўплывалі на яго лёс. Але менавіта Святлана і Ніна Молева (пра апошнюю гл. далей) найбольш змянілі пісьменніка. У выніку іх уплыву ён стаў іншым чалавекам. Інакш кажучы, без іх Караткевіч ніколі не стаў бы Караткевічам.

Шэраг гераінь пісьменніка надзвычай падобныя да Святланы. Дакладней, да яе вобразы, які пераўтварыўся ў Алёнку. Параўнайце Майку з «Каласоў...», Анею з рамана «Хрыстос прызямліўся ў Гародні» і Алёнку. Не сумняюся, знойдзеце шмат падобных рыс. Але самае галоўнае, што яны былі вернымі

і, у адрозненне ад Святланы, не здрадзілі ні Юрасю Братчыку, ні Алесю Загорскаму.

Тыя горыч і скруха, тыя памылкі, якія здарыліся ў рэальным жыцці, не перанесліся ў літаратуру, а разам з ёй — і ў вечнасць. І таму Алёнка са «Снягоў...» засталася з *«пушыстымі валасамі над чыстым ілбом, міндалевіднымі сінімі вачыма, маленькім прамым носам, трохкі велікаватай ніжняй губкай, тонкай, дзіцячай яшчэ шыяй»*; з *«агульным выразам чагосьці дзіцячага, нясмелага і разам з тым хітрага»*. І калі ты сустрэнеш у наш час на вуліцы яе ўнучку, дык пастарайся не паўтараць памылак сярэдзіны мінулага стагоддзя. Магчыма, тады вясна, што драмала ў снягах, прачнецца і ўсмінецца табе...

Частка 2. У Маскве

Раіса

У 1958 годзе Караткевіч перабраўся ў Маскву, дзе паступіў на Вышэйшыя літаратурныя курсы, створаныя пры Літаратурным інстытуце. Заняткі адбываліся на Цвярскім бульвары ў будынку былой гарадской сядзібы XVIII стагоддзя, дзе ў 1812 годзе нарадзіўся Аляксандр Герцэн. Цікава, што гэты ж дом узнаўляецца Булгакавым у рамане «Майстар і Маргарыта» як Дом Грыбаедава, дзе размясціўся МАССАЛІТ.

Гэтаму перыяду прысвечаны раман Уладзіміра Караткевіча «Леаніды не вернуцца да Зямлі». Яго маскоўскія старонкі пачынаюцца з сітуацыі, калі галоўны герой, Андрэй Грынкевіч (спісаны з самога Караткевіча), сустракаецца з Марыяй Крат. Апошнім часам у літаратуразнаўчых артыкулах, прысвечаных пісьменніку, адкрыта гаворыцца пра галоўнага прататыпа гераіні. Гэта чачэнская паэтэса Раіса Ахматава. Пра іх узаемаадносіны пісаў сам Караткевіч, напрыклад у лісце з Оршы ад 11 студзеня 1959 года сябру па курсах латышскаму пісьменніку Ераніму Стулпану: *«Очень скучаю по Москве, по Раисе, по всей нашей компании. Как все-таки хорошо у нас. И как мы будем после двух лет расставаться — не понимаю»* (АРКіР. Ф. 11. Воп. 1. Адз. зах. 276. Арк. 1). 9 красавіка таго ж года ў лісце Ю. Гальперыну: *«Ведь ясно же каждому, что у меня с Руан»* (так ён называў

ваў Р. Ахматаву ў перапісцы. — Д. М.; БДАМЛМ. Ф. 56. Воп. 2. Спр. 14. Арк. 20). Пра гэта ж сцвярджаецца ў публікацыі «Комсомольской правды в Белоруссии» ад 30 ліпеня 2009 года («Короткевич встречался с чеченкой-поэтессой»), ёсць празрысты намёк ва ўспамінах Ніны Молевай, выкладчыцы Вышэйшых літаратурных курсаў («за первым столом неразлучная пара Владимир Короткевич и красавица чеченка Раиса Ахматова. Общая симпатия была на стороне Раи Ахматовой: народ, депортированный в Сибирь не за преступления — за простую этническую принадлежность. Всегда исполненный горечи взгляд и отчаянная привязанность к сыну, который звал В. Короткевича отцом и дожидался окончания занятий его и матери в садике Литературного института. В памяти осталось даже имя затравленного обстоятельствами малыша: Марат»). Дарэчы, менавіта сыну прысвечаны зборнік Раісы «Иду к тебе» (М., 1960), а таксама шэраг вершаў.

У ліставанні з Ю. Гальперыным таксама згадваецца сын Р. Ахматавай: «Вось сын у яе цудоўны. Як прыязджае — цэлымі днямі з ім дурэў бы... Зіркаты такі, вясёлы. І мяне вельмі любіць. Каб можна было, — узяў бы аднаго сына, без яе». У «Леанідах...» Андрэй Грынкевіч кажа, што «сын у яе (Марыі. — Д. М.) добры». А калі яго сябра Вайвадс кідае рэпліку: «Свайго завесці трэба», — дык Андрэй адказвае: «А ты не думаў, што заводзіць сына ад чалавека, якога не кахаеш, свінства».

Раіса Ахматава нарадзілася на два гады раней за Уладзіміра Караткевіча, у 1928 годзе ў Грозным у сям'і шаўца. У 1944-м, калі будучая паэтэса заканчвала дзявяты клас, яе разам з сям'ёй выслалі ў Казахстан. Такі лёс напаткаў каля 500 тысяч чачэнцаў за «супрацоўніцтва» з немцамі. Як спецпаяленка Раіса працавала ў калгасе. Потым закончыла педагагічнае вучылішча і выкладала ў школе. У 1953 годзе пачала выступаць у друку з вершамі, нарысамі, апавяданнямі.

Як толькі з'явілася магчымасць, Раіса вярнулася на радзіму. Гэта адбылося ў 1956 годзе, а ў 1958-м у Ахматавай выйшла першая кніга — «Республика родная». Неўзабаве Раісу накіравалі на вучобу ў Маскву на Вышэйшыя літаратурныя курсы, дзе яна пазнаёмілася з Караткевічам.

«Што звяло? — разважае ў рамане «Леаніды не вернуцца да Зямлі» галоўны герой. — Шкадаванне да яе, чыё жыццё склалася так няўдала, любоў да яе сына, цудоўнага маленькага чалавечка... Ну, яшчэ абьякавасць да таго, з кім ідзеш. Таму што з усімі аднолькава... І яшчэ боязь пустэчы поруч з сабой».

Хто быў мужам Раісы Ахматавай і бацькам Марата, невядома. У кнізе «Трудная любовь», якая выйшла ў 1963 годзе ў Маскве, аўтарка пазначана як Ахматава (Ібраева). Магчыма, менавіта гэта было яе прозвішча па мужу.

У «Леанідах...» адносіны паміж Андрэем і Марыяй ускладняюцца з-за беспадстаўнай рэўнасці гераіні. *«Дрэнна толькі, што апошнім часам яна яго бязглузда, па-дурному раўнуе. Дарэмна. Не паграшыў пакуль што*

ні ўчынкам, ні позіркам. Жанчыны, наогул, бываюць дурнымі ў рэўнасці: не ведаюць, што калі мужчыну ўвесь час беспадстаўна раўнаваць, то ён нарэшце можа сапраўды пусціцца ва ўсе цяжкія грахі — “калі ўжо раўнуюць, дык няхай хоць недарэмна”. Вось і гэта: пачала з жартоўнай рэўнасці, потым уцягнулася, і зараз ёй сапраўды здаецца, што кожная сустрэчная жанчына толькі і думае, каб зрабіць замах на мяне».

Між тым усё пачалося з жарту. 7 мая 1959 года У. Караткевіч пісаў Ю. Гальперыну пра гэты эпізод: «Чего не люблю в людях — навязчивости. Сие качество и возбудило подозрения Р. (я ее навязчивость не замечал и, будь я один, был бы даже рад). Но хватит. Твое замечание о том, что “недоверие, не появивсь оно сегодня, а появилось бы завтра по какому-либо другому поводу”, глубоко справедливо. Я знаю, что это так и сделал свои выводы (падкарэслена У. Караткевічам. — Д. М.).

Началось все с того, что Р. и ее соседка, сидя в компании И. (Іны — маскоўскай знаёмай У. Караткевіча. — Д. М.) и еще одного сволочеватого парня, пару раз весьма прозрачно намекнули на недопустимость такого поведения. Кажется, И. не поняла, а я потом этим сестрам-разбойницам дал хорошую головомойку, — лучшей они за всю жизнь не получили. Вежливость с моей стороны была истолкована ими как нечто большее, — и вот началось.

Милый друг, я страшно люблю свободу, даже от будущей жены буду требовать ее в достаточной степени (не злоупотребляя ею, конечно), но если меня

будут глупо ревновать, сковывать, стремиться создать вокруг меня зону пустыни — развод» (БДАМЛМ. Ф. 56. Воп. 2. Спр. 14. Арк. 23, 23 адв.).

Неўзабаве Караткевіч закахаўся ў сваю выкладчыцу Ніну Молеву, таму яго адносіны з Р. Ахматавай былі непрацяглымі (яны могуць быць прыкладна датаваныя 1958–1959 гадамі). Зрэшты, не зусім справядліва ацэньваць узаемаадносіны Раісы і Уладзіміра, грунтуючыся толькі на думках апошняга. Але Р. Ахматава не пакінула ўспамінаў.

Магчыма, варта звярнуцца да вершаў паэтэсы таго перыяду? З аднаго боку, усе яны прасякнуты каханнем. З другога — няма ніякіх адсылак да рэальных асоб. Аднак, мяркую, адзін з твораў якраз можа быць прысвечаны Караткевічу. Зноў звернемся да кнігі «Трудная любовь». Яна з’явілася ў 1963 годзе. Але, улічваючы факт, што выданне складаецца з перакладаў, арыгінальныя творы відавочна былі напісаны раней. Працытуем адзін з вершаў цалкам:

Пусть будет так:
Не обо мне ты пишешь,
Пусть каждая строка твоя —
О ней.

Ты моего дыхания
Не слышишь,
Ты глаз моих
Не видишь столько дней.

Но тень моя
У твоего порога
Все бьется,
Как у берега прибой.
Пусть я одна.
Но я не одинока:
Я тень твоя,
И я всегда с тобой».

Падставай для атаясамлення лірычнага героя твора з Караткевічам стала фраза «...не обо мне ты пишешь, / Пусть каждая строка твоя — / О ней». Гаворка відавочна ідзе пра паэта. Тым больш Раіса ведала Ніну Молеву. Зрэшты, гэта пакуль толькі версія.

У далейшым Раіса Ахматава стала самай вядомай чачэнскай пісьменніцай савецкай эпохі. Доўгі час яна ўзначальвала Саюз пісьменнікаў Чачэна-Інгушскай АССР (1961–1983), а таксама Вярхоўны Савет рэспублікі (1963–1985), атрымала званне народнай пісьменніцы (1977). Памерла ў 1992 годзе. Шэраг даследчыкаў мяркуюць, што поўны архіў яе твораў, які складаў больш за 600 тэчак, быў знішчаны падчас Першай чачэнскай вайны. Той жа думкі прытрымліваецца і чачэнскі пісьменнік К. Ібрагімаў, які цяпер узначальвае Саюз пісьменнікаў рэспублікі. У лісце да аўтара гэтых радкоў ён напісаў: «...на вялікі жаль, усё, што захоўвалася ў асабістым архіве Раісы Салтмурадаўны, знішчана вынікамі вядомых і Вам падзей у гады баявых дзеянняў на тэрыторыі нашай рэспублікі. Нават у блізкіх ёй людзей (нявестка, якая стала бежанкай) нічога не захавалася».

Цікава, што на працягу жыцця Раіса, відаць, працягвала пэўныя стасункі з суперніцай. У адной з публікацый К. Ібрагімаў узгадваў пра сустрэчу з Н. Молевай. Тая «распавяла, што на пачатку 90-х гадоў Р. Ахматава прыехала да яе і прывезла на захоўванне дыван, сказаўшы, што ў рэспубліцы пачынаюцца смутныя часы. Дыван незвычайны. Ён належаў імаму Шамілю. Папрасіла захаваць яго» (Н. Молева паклала дыван, які датаваўся XI стагоддзем, у банкаўскую скрыню, занесла ў каталог, а пазней вярнула яго ў Чачню). Зразумела, што такі візіт быў бы немагчымы, калі б былія суперніцы не падтрымлівалі пэўных адносін на працягу ранейшых гадоў. Але ў тых часы Р. Ахматавай і Н. Молевай ужо не было каго дзяліць. Зрэшты, праз гады, у 2009-м, Ніна Міхайлаўна напісала артыкул для газеты «Літаратурная Россия», дзе назвала Раісу «жонкай» Караткевіча. Што гэта: канстатацыя грамадзянскага шлюбу, дробная жаночая помста ці спроба адвесці ўвагу ад сябе? Магчыма, наступны раздзел дапаможа адказаць на пытанне.

Ніна, або Уладзімір Караткевіч і Ніна Молева

Рэканструкцыя адносін

Постаць Ніны Міхайлаўны Молевай, доктара гістарычных навук і кандыдата мастацтвазнаўства, аўтара шэрагу навуковых і мастацкіх твораў, добра вядо-

мая ў Беларусі. У 1958–1960 гадах яна выкладала гісторыю мастацтваў, дакладней «Псіхалогію стварэння мастацкага твора (на матэрыяле гісторыі сусветнага мастацтва)» на Вышэйшых літаратурных курсах у Маскве, дзе вучыўся Уладзімір Караткевіч. Агульнапрызнана, што Н. Молева стала прататыпам Ірыны Горавай у рамане пісьменніка «Нельга забыць». Тым не менш і цяпер гісторыя іх узаемаадносін з’яўляецца таямніцай, якая патрабуе свайго тлумачэння.

Адзначым, што ні У. Караткевіч, ні Н. Молева ніколі не казалі адкрыта пра свае пачуцці. Больш за тое, у 2009 годзе Ніна Міхайлаўна казалася ў інтэрв’ю газеце «Комсомольская правда в Белоруссии» наступнае:

«— Нина Михайловна, в вас был влюблен Владимир Короткевич...»

— Ни сном, ни духом! <...> Когда мне говорят о любви Короткевича ко мне, я всегда это слушаю с определенной неловкостью. Все, что я о нем знаю, это то, что может знать школьный учитель о своем ученике.

— Владимир Семенович признавался вам в любви?

— Что вы! Это было просто исключено.

— Но, говорят, именно из-за чувства к вам он не мог долго жениться.

— Конечно, мне, как любой женщине, очень лестно это слышать. Но не было никаких личных отношений».

Меркаванне Ніны Міхайлаўны псіхалагічна зразумелае, бо ніхто не жадае выносіць на агульнае агляданне ўласныя душэўныя таямніцы даўніх часоў. Але яе інфармацыя не адпавядае рэчаіснасці.

Частка мае падзагаловак «Рэканструкцыя адносін», паколькі ў ёй аб'яднаны розныя крыніцы. З аднаго боку, гэта шэсць лістоў пісьменніка да Н. Малевай, якія былі перададзены ёю ў Цэнтральны маскоўскі архіў-музей асабістых збораў (надрукаваны ў зборніку «Уладзімір Караткевіч: вядомы і невядомы» (Мінск : Літаратура і Мастацтва, 2010)). Перапіска У. Караткевіча з сябрам Юрыем Гальперыным (арыгіналы лістоў захоўваюцца ў БДАМЛМ) і Янкам Брылём (апублікавана ў 1990 годзе ў зборніку «Шляхам гадоў»). З другога — непасрэдна творчасць пісьменніка: раман «Леаніды не вернуцца да Зямлі», вершы і паэмы.

Нават улічваючы, што раман аўтабіяграфічны, узнікае пытанне: наколькі можна давяраць мастацкаму тэксту? Сам Караткевіч наўмысна пісаў у пачатку кнігі: *«Усе імёны і падзеі ў гэтым рамане — выдуманя. Усякае падабенства з рэальна існуючымі людзьмі з'яўляецца выпадковым»*. Зрэшты, такія фразы звычайна змяшчаюцца, калі падабенства больш чым відавочнае. Асцярожны Анатоль Верабей адзначаў у кнізе «Абуджаная памяць», што *«і персанажы твора, і мясціны, якія апісваў пісьменнік, пад уздзеяннем ягонай фантазіі набывалі сваё, самастойнае мастацкае жыццё»*. Каб разабрацца, якое значэнне ў рамане маюць сапраўдныя падзеі і людзі, раздзел пабудаваны наступным чынам. Літаратурны фрагмент у рамане па магчымасці суадносіцца з цытатай эпістальнай спадчыны. Але ў любым выпадку гэта праца з'яўляецца рэканструкцыяй, аўтарскай версіяй узаемаадносін

паміж У. Караткевічам і Н. Молевай. Таму перанясёмся на паўстагоддзя ў мінулае, у Маскву часоў «адлігі». На календары — канец 1950-х гадоў...

«Любая, помніш? Была вясна...»

Восенню 1958 года, у самым пачатку навучання слухачам прапанавалі курс па гісторыі мастацтва. У якасці лектара быў запрошаны вядомы мастацтвазнаўца, правадзейны сябра Акадэміі мастацтваў СССР Міхаіл Алпатаў. Але аўдыторыя адмовілася ад такіх лекцый. Тады Алпатаў прапанаваў замест сябе ўчарашнюю аспірантку МДУ, кандыдата мастацтвазнаўства Ніну Молеву. *«У тваіх гадах, — кажа Грынкевічу яго сябра латыш Яніс Вайвадс, — можа, на год ці два старэйшая. А выглядае такім дзяўчом».* У рэальнасці Ніна Міхайлаўна нарадзілася ў 1925 годзе, за пяць гадоў да Караткевіча. Якой запомнілі Ірыну Гораву чытачы *«Леанідаў...»?* *«Невялічкага росту, яна была вельмі худзенькая, але так падабраная, што нагадвала яму балерыну. Можа, гэтаму ўражанню дапамагала і клятчастая спадніца званочкам, і шэрая кофточка з нейкага там нейлону. Вельмі худзенькая, як дзіцятка.*

Звычайны твар. Мяккія шэрыя вочы пад зламанымі бровамі, густыя вейкі. Валасы попельна-заляцістыя, сабраныя на патыліцы ў вялізны вузел. І растрапаныя злёжку, аніяк не хочуць ляжаць у прычосцы. Такая растрэпка! Велікаваты, усмешлівы рот.

Зубы не вельмі добрыя, але ўсмешка ўсё адно такая, што аж святлей стала. Вельмі прыгожыя ногі,

вельмі прыгожыя рухі. І ўсё гарманічна — хоць малюй».

Першае выступленне Молевай перад слухачамі курсаў адбылося ў кастрычніку 1958 года. Але Караткевіч тады быў захоплены Раісай Ахматавай і спачатку не звярнуў на Ніну Міхайлаўну ўвагі. А магчыма, як тое сцвярджаецца ў рамане, нават не адразу пачаў хадзіць на яе лекцыі.

Як згадвала Молева, абавязковай умовай выкладання была гісторыя. Але «*исторических знаний катастрофически не хватало, времени (и разрешения!) на их пополнение тем более. В качестве выхода выезда всего курса по историческим местам. Автобус с авиационными креслами (Союз писателей, конечно, располагал такими). Самые дальние (чтобы уложиться с раннего утра до полуночи) маршруты: Владимир, Кидекша, Суздаль, Ростов Великий, Тула, Переславль Залесский, Дмитров, Ярославль, десятки маленьких русских городков, усадеб, еще Сергиев Посад, Александров, Радонеж. А по пути рассказ об истории, событиях, лицах.*

У маі 1959 года слухачы паехалі на ўладзімірскую зямлю. У інтэрв'ю Ніны Міхайлаўны вандроўка выглядае досыць праязічна: «...он (Караткевіч. — Д. М.), как и многие его сокурсники, ко мне пришел еще не сформировавшимся человеком. Я видела, что многое из того, что я говорила, буквально переворачивало что-то в его душе. Он становился другим.

Вот пример. Я привезла учеников к церкви Покрова на Нерли, вокруг была ужасная грязь, нужно

было долго идти пешком. Короткевич и другие сказали: “Не пойдем! Ноги испачкаем”. Я говорю: “Нет, пойдете, как миленькие!” Они пошли. Я читала им тексты, стоя возле храма XII века. Владимир слушал не моргая. Потом написал свое “Дзіва на Нерлі”.

А вось як апісаў гэты эпізод пісьменнік у лісце Юрыю Гальперыну: «Теперь о Владимире. Я пережил там сильнейшее (падкарэслена У. Караткевічам. — Д. М.) (говорю не преувеличивая) потрясение в моей жизни. Не мне тебе рассказывать, что такое Успенский и Дмитриевский соборы, но, пожалуй, скажу пару слов о Покрове-на-Нерли. Я не верил, что человек может плакать, глядя на здание, и потому ставил архитектуру чуть ниже всех искусств. Так вот, я ревел, брат. Позорно ревел, и не стыдился, и не стыжусь. Боже мой, это чудо, это Китеж, это всех людей душа, лучших людей... Нежная-нежная, чистая-пречистая. Как свечечка стройная. <...> Понимаешь, это надо видеть. Луга безграничные, сине-зеленые, золотые, майские. И она, бедная красавица моя, стоит, как Аленушка, почти окруженная водой. И ничего нет, белые стены да алтарный камень, да свет невесть откуда падает. И львы-рельефы улыбаются с квадратных колонн. И такая тишина, такой мир. Понимаешь, тогда не принято было преклонять в церкви колен, просто стояли и молча молились. И я так же. Чуть не полетел под купол в столбе света.

Понимаешь, Юрка, это не экзальтированная слюнявость, но когда я подохну — мне будет легче сделать этот последний шаг, потому что и дыхание Всеволо-

да Большое Гнездо, и дыхание тысяч, и мое маленькое среди них останется там, в этих стенах. Хорошо, брат! Как вспомню о ней — сердце дрожит от радости» (БДАМЛМ. Ф. 56. Воп. 2. Спр. 14. Арк. 30, 31).

Наведванні царквы на Нерлі не проста паўплывала на творцу. Яно перавярнула яго асабістае жыццё. Заўважым, што яшчэ раней У. Караткевіч развітаўся з Р. Ахматавай.

Пасля наведвання царквы Уладзімір піша некалькі вершаў. Адзін з іх, «Дзіва на Нерлі» (датаваны 26 мая 1959 года), больш знакаміты. А вось на другі, «Цягнікі заспявалі, заплакалі», звяртае ўвагу не кожны:

Дні нядаўнія, ясныя, любяя,
Курганоў старажытных спакой,
Кураслеп на лугах Багалюбава,
Белы храм над Нерлю-ракой.
Ці здалося мне, ці прыснілася,
Што ў вясеннія гэтыя дні
У вачах тваіх, шэрых, мілых,
Больш было да мяне цеплыні.

Ірына Горава, разважаў у рамане Андрэй Грынкевіч, «зусім не падабалася яму як жанчына. Але аднойчы ён на хвіліну даў сабе волю і спытаў, а што б ён, Андрэй, адчуў, каб яна знікла. І шчыра адказаў сам сабе, што гэта было б дрэнна. Непрыкметна ён проста прызвычаіўся, што кожны тыдзень будзе бачыць яе, чуць яе голас, сачыць за ходам яе думкі, смяяцца з яе жартаў.

Ён разумеў, што яе лекцыі не проста лекцыі, што гэта яшчэ і нейкі новы, пакуль мала зразумелы для яго, погляд на жыццё, на яго колеры і гукі, на чалавечыя пачуцці, на мастака і мастацтва».

Па сутнасці, выкладчыца адкрывала для Караткевіча раней невядомы, чароўны свет мастацтва, уласным прыкладам далучала да тысячагадовага вопыту і пошукаў чалавецтва. На двары буяла вясна, у душы і перад вачыма была яна. Уладзімір не мог не закахацца.

Старонкі кахання

Каб зразумець сваё пачуццё, спатрэбілася яшчэ крыху часу.

«На пачатку ліпеня (1959 года. — Д. М.) сябры раз'ехаліся па хатах. Андрэй пажыў тыдні тры дома, а потым скарыстаўся запрашэннем дзядзькі, па-паходнаму хутка сабраўся і раніцою наступнага дня ўжо выходзіў з цягніка на перон невяліччай станцыі». У рамане яна названа Сухадолам. У рэальнасці гэта Рагачоў, дзе жыў Ігар, дзядзька Караткевіча.

У адзін з момантаў герой «раптам з неверагоднай яснасцю зразумеў, адкуль было тамленне.

Не хапала яе. Не хапала гукаў яе голасу, не хапала растрапаных пасмачаў, шэрых рахманых вачэй, пяшчотнай выразнасці рухаў.

Не хапала да болю. Хоць крычы.

“Што са мной?” — падумаў ён.

І раптоўна падмываючая хваля радасці ахапіла яго.

“Здаецца... здаецца, гэта прыйшло... Нарэшце гэта прыйшло... Няўжо?!”

<...>

Ну вядома ж, гэта было так. Вядома, не хапала яе. Ён проста быў упэўнены, што не можа болей пакахаць, таму і не думаў пра яе... А зараз як быццам амыліся вочы. І свет такі шырокі. І вецер дыхае новым жыццём. Ну не, жыццё яшчэ не скончана. Жыццё яшчэ можна пачаць спачатку, вось тут, на гэтай вялікай рацэ, у гэтую хвіліну».

Яны зноў сустрэліся восенню 1959 года ў Маскве. У рамане сцвярджаецца, што «яе не было ў Маскве цэлы верасень». Але ў рэальнасці 12 верасня Караткевіч пісаў у лісце да Юрыя Гальперына: «А рэцензію оную я покажу нашаму экскурсоводу. Ёе першая лекцыя будзе у нас толькі в середу, и я хочу, чтоб она прочла тоже. Потом сразу перешлю тебе» (БДАМЛМ. Ф. 56. Воп. 2. Спр. 14. Арк. 35).

21 верасня памёр бацька Уладзіміра Караткевіча, Сямён Цімафеевіч, таму пісьменнік тэрмінова вярнуўся дадому. Тыя ж падзеі, той жа час (канец верасня) апісваюцца ў рамане. Згодна з творам, «*праз два тыдні*» пасля пахавання бацькі пісьменнік вярнуўся ў Маскву.

У «Леанідах...» Ірына Горава запрасіла Андрэя Грынкевіча да сябе ў госці. У адзін з дзён малады паэт пазваніў у кватэру ля плошчы Маякоўскага (цяпер Трыумфальная плошча; той жа адрас узгадваецца 21 снежня 1959 года ў лісце да Янкі Брыля: «...сейчас у них прекрасная квартира в районе площади Маяковского»). Але тут яго чакаў неспадзяваны

«сюрпрыз»: дзверы кватэры адчыніў муж. Для паэта, які не ведаў пра яго існаванне, гэта быў страшэнны ўдар: *«Я прыйшоў да самых родных дзвярэй, / І тут / Забілі мяне»*, — напіша ён у паэме «Плошча Маякоўскага». Лірычны герой сцвярджае, што *«быў няздатны на метафары»*. Згодна з той жа паэтычнай крыніцай, гэта адбылося *«ў чорны мой панядзелак. / Кастрычніка, дванаццатага чысла»*.

Між тым чалавек, якога Грынкевіч убачыў на лесвічнай пляцоўцы, варты падрабязнага апісання. *«Андрэй пабачыў мужчыну, цёмнавалосага, з высокім, трохі залысым лобам. Постаць цяжкаятая, пагляд вачэй разумны і шчыры. Выраз аблічча — з той добрай, трохі занадта інтэлігенцкай іранічнасцю, якую Андрэй і любіў і не любіў у людзях свайго асяроддзя. Ён лічыў яе занадта гарадскою»*. У «Леанідах...» гэты чалавек дзейнічае як Міхаіл. Выбар імя, бадай, невыпадковы. Менавіта так клікалі хлопца, які ўзяў шлюб з С. М. (гл. раней). У рэальнасці мужа Молевай звалі Элігіем (скарочана — Эліям) Бялюціным.

Яго назвалі так па жаданні дзядулі, італьянскага дырыжора, у гонар святога, які апекаваўся рамеснікамі і мастакамі. Нарадзіўшыся ў 1925 годзе, Бялюцін у 16 гадоў пайшоў на фронт абараняць Маскву. Як пісалі яго біёграфы, *«на фронце яму прастрэлілі лёгкія, там ён зарабіў газавую гангрэну левай рукі, але застаўся жывым і стаў мастаком»*.

У спадчыну Элію засталася ўнікальная мастацкая калекцыя, якая пачала фарміравацца яшчэ ў 1870-я гады дзядулем Бялюціна, мастаком Мас-

коўскай канторы Імператарскіх тэатраў Іванам Грынёвым (пра калекцыю гл. ніжэй). Яго дачка ўзяла шлюб з італьянцам Мікеле Белучы, які пазней асіміляваўся і стаў Міхаілам Бялюціным (бацька Элігія).

Яшчэ да вайны Элій пазнаёміўся з Нінай Молевай. Франтавыя падрабязнасці з біяграфіі галоўнай гераіні «Леанідаў...» высветліліся падчас адной з наступных сустрэч. У рамане ўзгадваецца дата «дваццаць сёмага». Якога месяца — не ўдакладняецца. Варыянтаў два: кастрычнік або лістапад. Хутчэй за ўсё, лістапад, бо ў творы ўзгадваецца і дата наступнага спаткання, якое адбылося неўзабаве пасля папярэдняга, — 2 снежня. Менавіта 27-га Андрэй прызнаўся сваёй выкладчыцы ў каханні. А яна расказала яму ўласную гісторыю: *«Я чалавек цяжкага лёсу. Вайна зачыніла перада мною дзверы ў тэатр. Абморожаныя ў сорок першым рукі — у музыку. А я... мне гэта было даражэй за жыццё. Што мне засталася? Пісаць кнігі і тлумачыць другіх. Нешта накшталт прычотніка пры храме мастацтва».*

Згодна з раманам, у 1941 годзе Ірына Горава ўдзельнічала ў абароне Масквы. Ёй было тады пятнаццаць. Яна дала сабе гадоў і трапіла ў шэрагі маскоўскага апалчэння. *«Пачалося з абстрэлу. Калі ён скончыўся, усё поле было перакапанае, быццам тут цэлы тыдзень рылася свіння. Вялікая, са слана. А потым немцы пусцілі супраць нас пяхоту і танкі. Цяжкія танкі “Валянцін”... І тут здарылася дзіўнае. Нас было дзве сотні амаль дзяцей. І мы адбілі танкавую атаку... Віця (першае каханне Ірыны Горавай. —*

Д. М.) спаліў адну з машын... А нас асталася пяцьдзясят чалавек... І такое ап'яненне — маўляў, вось варта было нам прыйсці — і вораг уцякае, — што гэтыя пяцьдзясят кінуліся ў контратаку... Дурныя, харошыя былі хлопцы... Камандзірам удалося іх затрымаць... Віцька падабраў нямецкі аўтамат і прыкрываў чэргамі тых, што адступалі да сваіх акопаў. Я была непадалёк. І тут... тут міна трапіла якраз у тое месца, дзе стаяў ён... Я яшчэ паспела ўбачыць: высокі такі, чорны, маслісты слуп дыму і зямлі... І потым цемра... Мяне падабралі хлопцы. Міхаіл (камандзір аддзялення. — Д. М.) сам адправіў мяне ў медсанбат... Але што яны маглі тады? Асколак сядзіць у калясардэчнай сумцы і цяпер». У творы менавіта Міхаіл стаў яе мужам. «Я чакала, і ён чакаў. Не стамляўся чакаць. І казаў, казаў мне словы... Што мне было да жыцця пасля той смерці? Жыццё адабрала любы шлях, жыццё адабрала любага чалавека... Я згадзілася».

Гэта падзеі рамана. Як яны суадносяцца з рэчаіснасцю? Вышэй ужо адзначайся ўдзел Э. Бялюціна ў абароне савецкай сталіцы. А вось цытата з успамінаў Молевай пра ўласнае прадстаўленне на літаратурных курсах: «Представление нового преподавателя Ю. Г. Лаптевым (Юрый Грыгор'евіч Лапцеў — пісьменнік, дэкан Вышэйшых літаратурных курсаў, прарэктар Літінстытута. — Д. М.) было коротким. Научная степень. Книги. Журналистская работа. Участница обороны Москвы. Участница Великой Отечественной». А вось яшчэ адзін доказ наконт праўдзівасці літаратурнай цытаты. 29 лютага 1960 года Уладзімір Сямё-

навіч пісаў з Масквы пра Н. Молеву свайму сябру Янку Брылю: *«І ўсё адно, лепей бы не нараджацца на свет. Таму што для яе засталіся лічаныя гады, магчыма, месяцы. Была дзяўчынка. Быў выбух бомбы. І, як вынік, асколак у каласардэчнай сумцы. І аперацыю зараз рабіць позна».*

Акрамя таго, працытуем урывак з «Балады пра галубіныя пер’і». У ім гаворыцца пра хлопца і шаснаццацігадовую дзяўчыну, якія з пачаткам вайны пайшлі на фронт:

Хлопцы танкі сустрэлі ружэйным агнём

І забітымі ў полі ляглі.

<...>

І дзяўчыну таксама не мінуў свінец.

Гарэлі пясок і трава.

Над грудзьмі белай зоркай застаўся рубец,

Дзе асколак пацалаваў.

Згодна з раманам, нават пасля шчырай размовы *«я так і не дачакаўся цвёрдага адказу, — сказаў Андрэй. — Яна кажа, што я неразважлівы, размаўляе са мною пра ўсё, абы не ўспамінаць таго, што было».*

Пасля вайны Элій узяў шлюб з Нінай Молевай. Маладыя пасяляліся на Арбаце, у пяціпакаёвай кватэры яе бацькоў, абстаўленай еўрапейскай мэбляй XVI–XVIII стагоддзяў (яе сабраў дзядуля Ніны, царскі генерал). Менавіта туды паступова была перанесена бялюцінская калекцыя, якая працягвала папаўняцца. У мастацкім асяроддзі хадзілі чуткі пра сувязь Бялю-

ціна з савецкай контрразведкай, нібыта ён займаўся перавезенымі каштоўнасцямі. Але гэтая версія пакуль не мае дакументальных пацвярджэнняў.

Калекцыя ўключала каля тысячы прадметаў, у тым ліку амаль 200 карцін. Сярод іх працы Веласке-са («Мужчынскі партрэт»), Леанарда да Вінчы («Мадона з кнігай»), Данатэла («Бюст сваяка Медычы»), ван Дэйка («Партрэт Сусанны Фоўрмэн»), Мікеланджэла («Галава фаўна»), Рубенса («Вакханалія», «Сусанна і старцы»), Рэмбранта («Продаж правоў першародства»), Тыцыяна («Марыя Магдаліна, якая каецца»), а таксама творы іншых славурых мастакоў.

Зрэшты, гаворка пра калекцыю чакае нас наперадзе. А пакуль вернемся да ўзаемаадносін Уладзіміра і Ніны, а таксама іх прататыпаў у «Леанідах...». Згодна з раманам, Андрэй Грынкевіч «апошнія месяцы дрэнна спаў. Ён нават еў дрэнна ў тыя дні, калі не бачыў яе. Як марфініст без морфію. Дзень праходзіў у напружаных думках аб ёй, ва ўпартай, але часта бясплоднай працы, у бязмэтных бадзяннях па горадзе. А вечарам чалавек клаўся ў ложка і гадзін да чатырох не мог спаць. Ліхаманкавыя думкі, уяўленні, часам нейкая блытаная сувязь слоў, знешне стройныя сказы, якія нічога не азначаюць. Потым — цяжкі сон, у якім ён ні разу не бачыў яе. А потым, гадзін у сем, быццам шокавы ўдар, калі прачынаешся, сядзячы на ложку».

Падчас адной з экскурсій «Ірына ўвесь час была спакойнай і халоднай, ані разу не затрымала на ім вачэй. Так, суха прабягала позірам. І ад срэбна-

га дня і ад яе халоднасці ў душы нараджаўся нейкі лікуючы адчай».

Часам цяжка было зразумець, гульня гэта з яе боку ці проста жаданне ўцячы ад кахання. На адной з лекцый Горава расказала слухачам нібыта абстрактную гісторыю, а фактычна прысвечаную іх узаемаадносінам: «*Вось я, напрыклад, чытала нядаўна раман. Ён — амерыканскі мастак. Яна — псіхіятр з Парыжа. Пакахалі. Так, як рэдка бывае. Што рабіць яму без скалістых гор, без узараных прэрыі, без мамантавых дрэў? І што рабіць ёй без Парыжа, без клінікі, без справы свайго жыцця? І, як ні стараюцца, каханне гіне, бо кожны не можа дараваць другому нежадання ахвяраваць сабой*».

З ліста Ю. Гальперыну 21 снежня 1959 года: «*Нас очень разделяет работа, крепко призывающая ее к Москве... но все это не важно, если она меня любит*».

Пра ролю Молева і у жыцці Караткевіча кажуць нават дробязі.

«*Ён апрануты быў не па модзе і на адзенне менш за ўсё глядзеў, — узгадваў Валянцін Кравец. — Штаны вечна былі непрасаваныя. Прасавала яму штаны мама, а часам яны проста пад матрацам ляжалі. Трэба сказаць, што ён ніколі не быў франтам. А тут прыехаў з Масквы, калі ён закахаўся ў Молеву. З'явіўся ў клятчастым модным паліто, у бэрэце. Карацей, Воўку было не пазнаць*».

У рамане пасля лекцый Горава і Грынкевіч накіраваліся на выстаўку, а потым у заснежаную зону адпачынку. Дазволю сабе тры цытаты з рамана: «*Менаві-*

та таму падаў ёй зялёную літоўскую хустку і футрачку, а потым выйшаў з ёю на сляпуча белы снег, які яшчэ не паспелі запляміць сятчатымі слядамі галёш.

— А на мне гэтая хустка. Я не хацела сёння ісці з вамі.

— А што хустка?

— Ды я ў ёй на матрошку падобная.

<...>

А дрэвы былі заснежаныя. І ён моцна патрос за сук клёна, пад якім яны ішлі. Іскрамётны, трохі нават звонкі снег сухім пылам пасыпаўся на іх з галін.

<...>

— Ведаеце, чаго не хапае на гэтых сініх дрэвах?

— Ведаю. Снегіра. Чырвонай іскры».

А цяпер урывак з ліста Уладзіміра Караткевіча ад 7 студзеня 1960 года: «Мне нужны ваши изумительные серые глаза, ваша улыбка, ваши “матрёшкины волосы” под платком, мне нужна ваша любовь ко мне и моя бесконечная любовь к вам. <...> Для меня сейчас хорош снег только потому, что его можно отряхнуть на вас и на себя с ветки, хорош снегирь, потому что вы их любите, хороша луна только потому, что, — помните? — когда мы ехали из Загорска, она, как на воде, проложила дорожку на льду пруда. И кругом были чёрные силуэты верб, а по этой лунной дорожке скользили тени мальчишек».

У рамане ў той дзень Горава паведаміла Андрэю, што «ўчора я чамусьці дала згоду на аперацыю. Мне раптам вельмі захацелася жыць. Не ведаю чаму. У студзені еду ў міжнародны шпіталь, у Вену. Калі не

паеду — абяцаюць год жыцця». Гэты факт пацвярджае цытата з ліста Караткевіча да Молевай ад 2 студзеня 1960 года: «Вот и Новый год прошел. И скоро вы вернетесь из Женевы. Боже мой, хоть бы только у вас все удачно вышло с Веной».

Наступныя сцэна «Леанідаў...» найбольш трапяткая і лірычная — гэта эпізод першай блізкасці герояў. Якраз у той жа час, 21 снежня 1959 года У. Караткевіч напісаў Ю. Гальперыну: «И наконец, та, о которой я тебе писал, призналась мне, что любит меня» (БДАМЛМ. Ф. 56. Воп. 2. Спр. 14. Арк. 38–39). Пазней Караткевіч прызнаецца ў лісце да Ераніма Стулпана, што гэтыя падзеі адбываліся «позже, чем описано мной. Но я ведь роман пишу, а не дневник моих отношений с нею» (АРКіР. Ф. 11. Воп. 1. Адз. зах. 276. Арк. 23).

У рамане ў той дзень Ірына кажа Андрэю: «Калі б у мяне, хоць пяць год... Пайшла б не думаючы, адразу». А вось цытата з ліста пісьменніка да Янкі Брыля, датаванага 29 лютага 1960 года: «І гэты чалавек хоча быць са мной. Я ведаю гэта, і не толькі са слоў. І ніколі са мною не будзе менавіта з гэтай прычыны. Не хоча, каб мне было дрэнна. Сказала: “Каб я ведала, што мне далі тры гады — не было б нават слова супраць гэтага. А пакінуць цябе праз месяц, — я не магу, не трэба”. <...> А я без адзінага слова падзяліў бы з ёю ўсё, усе гады, што мне дадзены. У другіх ёсць справа, ёсць сваё жыццё. А мне ўсё гэта непатрэбна».

У той вечар Горава «раптам прыўзнялася.

— Абяцай мне, што ніколі не здымеш са сценкі майго падарунка.

— Абяцаю.

— Я табе падару рэпрадукцыю “Венеры” Бацічэлі. Усе кажучь, што гэта я... Праўда ж, гэта можна?.. Што б ні здарылася потым — гэта ж толькі фрагмент карціны».

Хутчэй за ўсё, гаворка ідзе пра ўзгаданую вышэй калекцыю. Тое, што гэты эпізод не фантазія, сведчаць цытаты з ліста Караткевіча да Гальперына ад 21 снежня 1959 года: «Если хочешь знать — какова ее наружность — посмотри на лицо мадонны Боттичели. Это почти точный ее портрет»; (БДАМЛМ. Ф. 56. Воп. 2. Спр. 14. Арк. 38–39), — і да самой Молевай ад 7 студзеня 1960 года: «А от вас все еще нет ни строчки, ни, хотя бы, Боттичели».

Нядоўгае шчасце

«Сустрэліся перад самым ад’ездам. <...>

Шляхі абаіх ужо з заўтрашняга дня, і на цэлых паўтара месяца, разыходзіліся. Яго чакалі снягі, сум і ўтрапёная праца, сапраўдны бой, у якім ён павінен будзе выйграць яе, ды яшчэ страшэнная трывога за тое, небяспечнае, што яе чакала. Ён верыў у лепшае, але задушыць гэтую трывогу не мог» («Леаніды не вернуцца да Зямлі»).

«Дело решится окончательно в феврале», — пісаў Караткевіч Ю. Гальперыну 21 снежня 1959 года.

У рамане Грынкевіч пачаў працу без адпачынку. «Андрэй уставаў у шэсць гадзін раніцы, калі ў гарадку гарэлі толькі рэдкія агні і ранішні снег вішчаў пад лыжамі. З адхону на дняпроўскі лёд, потым на стромы адхон процілеглага берага. Праз дзесяць хвілін ужо

не хочацца спаць, знікае некуды свінцовы цяжар стомы. Лыжы бягуць па зарэчных палях, перасякаючы ваўчыныя сляды і хітрыя зайцавыя петлі.

Вялікі круг на поўнай хуткасці. Потым імпэтны, як падзенне, палёт дном яра, — мільгаюць хмызы над галавой. <...>

Мезанін. Снеданне з моцнай кавай... Звычайна першыя радкі даюцца цяжка... Прымусь сябе. Сілком... І вось ужо цябе ўладна ўзяло ў рукі нейкае адчайнадушнае захапленне працай, калі шкада працягнуць руку за папяросай, калі ўспрымаеш як катастрофу тое, што ў ручцы скончылася чарніла. <...>

<...> Падаюць са стала лісты: адзін... другі... трэці... І потым, у гадзіну ночы, вячэра і зноў лыжы: не больш чым на трыццаць хвілін. Гэта каб спаць. Яму вельмі трэба спаць. Заўтра зноў дзень працы».

А вось што пісаў Уладзімір Сямёнавіч пра свой лад жыцця самой Н. Молевай 2 студзеня 1960 года: «Сел работатъ и работаю как черт, часов по двенадцать в день. Работал бы и больше, но тогда хуже выходит, я знаю. Больше ничего не делаю. Только утром на час на лыжах. Бегу через Днепр, ухожу в поля или в ближний поредевший лес. Спортсмены за мой бег и гроша не дали бы, но ведь главное не в красоте, а в выносливости».

Навошта ён так знясільваў сябе? З аднаго боку, каб не думаць увесь час пра каханую. Але, з другога, была яшчэ адна прычына.

«Уж лучше драться, чем помирать — в этом я убежден, — пісаў Караткевіч Гальперыну 21 снежня

1959 года. — А то, что неплохой боец — узнают все. Очередные задачи таковы: к лету нужно заработать двести тысяч. Многовато? Попробуем. Еду в Оршу, шлифую сценарий и посылаю его на конкурс. Делаю две пьесы. Напрягу все силы — только бы не надорваться. Пить и гулять бросил, на счету каждая минута. Ты знаешь, я никогда не гнался за этим, но раз нужно, так нужно.

Зачем мне это? Куплю в пригороде Москвы домик и машину, чтоб она могла ездить на работу (сейчас у них прекрасная квартира в районе площади Маяковского). Она не пошла бы на это, если б знала, но моя гордость никогда не позволит мне, чтобы она стала хуже жить» (БДАМЛМ. Ф. 56. Воп. 2. Спр. 14. Арк. 38–39).

За гэты час ён напісаў Ніне Міхайлаўне некалькі глыбокіх, пранізлівых лістоў. «Чатыры лісты...» — кажа Грынкевіч у рамане сябру Янісу. У рэальнасці іх было тры: ад 2, 7 і 16 студзеня. Усе, згодна з папярэдняй дамоўленасцю, былі адпраўлены на адрас бацькоў Молевой (АРКіР. Ф. 11. Воп. 1. Адз. зах. 276. Арк. 3 — 3 адв.). Караткевіч не хацеў, каб яны трапілі ў рукі мужа: «Зачем я себе, если вас нет рядом? Зачем мне руки, если я не могу обнять вас, глаза, если я не могу смотреть ими в ваши глаза, стихи, если я не могу писать о вас и для вас.

Вы моя первая, которой не было, вы моя самая всемогущая и последняя.

Понимаете, мы вечны. Может быть, я искал вас пятьсот лет назад и вы скрылись от меня. Но я все

равно, все равно вас найду. Мне уже не стыдно и не страшно ни людей, ни земли, ни слов — разве не все равно?

Милая моя, мой хохлик с фонариком, моя глаза-стая синяя пролеска, птица-синица, добрый огонек в метель, пушистый мой заяц — дайте уж мне сказать то, что не смог сказать в глаза. Ваши голубые руки — целую их. Не могу без них».

Працягнем фразу Андрэя ў рамане: «Чатыры лісты, і ні на адзін няма адказу».

8 лютага 1960 года Караткевіч піша Гальперыну з Оршы: «Ф-фу-у! Как гора с плеч свалилась. Сделал, наконец-то, большую часть работы и только что вернулся из Минска, где бегал по редакциям... Пьесу отдал Макаёнку на прочтение, ему же один киносценарий... Второй Галка (жонка сябра Караткевіча — Валянціна Краўца. — Д. М.) отнесет на тайный конкурс... Кроме того, отдал в “Полымя” поэмку и два рассказа, в “Малодосць” кое-какие стихи, на телевидение кое-какие стихи и т. д. И все это, кажется, зря. За месяц — ни слова от нее. Печально. Но что же сделаешь. Не прикажешь ведь» (БДАМЛМ. Ф. 56. Воп. 2. Спр. 15. Арк. 1–2).

Трэба дадаць, што менавіта падчас знаходжання ў Оршы Уладзімір Караткевіч задумаў адзін са сваіх найлепшых твораў — аповесць «Сівая легенда» і пачаў працаваць над ім. 20 студзеня 1960 года ён прызнаваўся Ераніму Стулпану: «Написал 17 страниц исторической повести “Сказание о любви”... которую думаю посвятить Н. М., потому что это будет настоящий гимн любви и чистоте. Рассказ ведется от лица наемного

солдата-швейцарца. Его слегка циничный, веселый и чистосердечный рассказ позволит все оттенить ярче» (АРКіР. Ф. 11. Воп. 1. Адз. зах. 276. Арк. 3). У студзені наступнага года Караткевіч удакладніў: «...моя “Седая легенда” раньшэ... называлась “Сказание о любви”» (АРКіР. Ф. 11. Воп. 1. Адз. зах. 276. Арк. 16).

Больш падрабязныя звесткі пра рэакцыю Ніны Молевой на лісты Караткевіча знаходзім у тым жа лісце да Ераніма Стулпана: «Вот уже 21 день я здесь и не получил за это время ни одного письма. <...> Ни ответа, ни привета, ни слова. С глаз долой — из сердца вон. Не знаю, на операции она, неприятности у нее или просто я не нужен? Скорее всего, последнее. Ну что же, так или иначе, а надо нести на плечах и недоумение, и тоску, и неутоленную нежность. Просить пощады не у кого, хотя, если бы я знал, у кого ее просить, я вымолил бы ее даже самой жизнью.

Что же такое, Ероним? Чем я мог прогневить судьбу? И что я мог сделать плохого Н. М., что она так поступила со мной?

Ты знаешь меня, с нею я до конца был бы таким, как до сих пор, очень внимательным, очень нежным и верным. Ну что ж, суждено, так суждено. Буду молчать. Остаются еще друзья, вроде тебя, бумага, — если только я не лишусь способности писать, — и люди, и музыка, и вино. Бог с нею, я не могу считать за ней обид, я не могу считать ее худшей, чтобы ни случилось, даже если бы она оскорбила меня до смерти и предала. Пусть она проживет сто лет, пусть будет счастливее всех, пусть никогда не оставит ее талант.

И пусть все, кого она встретит, любят ее так же сильно, как я. Лишь бы ей было хорошо» (АРКіР. Ф. 11. Воп. 1. Адз. зах. 276. Арк. 3–3 адв.).

Гульня з каханнем

У лютым Караткевіч вярнуўся ў Маскву. Ці дапамагло Н. Молевой лячэнне за мяжой? У рамане пра гэта паведамляецца наступнае: «*Нічога не змянілася. Аперацыю палічылі немагчымай*». Што ж адбывалася ў рэальным жыцці?

Уладзімір Сямёнавіч пісаў Янку Брылю з Масквы 29 лютага 1960 года: «*На выкацыях я паміраў кожны дзень: яна была ў Вене, у клініцы. І там адмовіліся. А стан усё пагаршаецца. І вось прыгожы, поўны сіл чалавек, чалавек вялікай душы і мужнасці, адна з самых разумных жанчын, якіх я сустракаў, гіне. Як апошняе — вырашылі зрабіць аперацыю тут, — нейкія звышмоцныя магніты. І шансаў на поспех — адзін з сотні.*

<...>

Узяць бы яе сілай з гэтай хлусні, з гэтага вялікага, абыякавага да чалавечай пясчынкі горада.

Нельга. Урачы даглядаюць. І так некалькі месяцаў. Там хірургічны скальпель. І так, як зараз, я не магу бачыць яе калі захачу, хоць бы адчуваць подых за сцяною, — так, я не магу стаяць каля клінікі, пытацца пра яе, насіць ёй кветкі. Гэта будзе другі ўсё рабіць. Проста так, як спакойны абыякавы муж. Без асаблівага болю сардэчнага».

Пасля вяртання з-за мяжы адносіны паміж закаханымі істотна змяніліся. «*Ты ведаеш, я зрабіў усё,*

што мог, — казаў у рамане Андрэй Янісу. — І вось я пяць разоў сустракаўся з ёю, і яна кожны раз пазбягала размовы аб гэтым... Тройчы прызначала спатканне і падманвала, не прыходзіла. А я, здаецца, зусім страціў гонар. Прызначае на пяць. Я чакаю да паловы шостай, потым кажу сабе, што пераблытаў, пэўна, і спатканне ў шэсць. Чакаю да паловы сёмай і даю сябе ўмовіць, што, можа, у сем.

<...> І так было потым усе тры тыдні».

А пасля «ён раптам зразумеў, што яна ніколі не будзе з ім. І адначасова ўцячы ад яе ён не можа, а без яе няма жыцця. Значыць, няма чаго супраціўляцца. Жыццё абрыдзела, жыццё не дало шчасця — нашто тады ўсё».

Грынкевіч задумаўся пра самазабойства. Але ў апошні момант яму ў рукі трапіў ліст ад сябра з Мінска Якуба Капура: «...Мне цяжка гаварыць аб гэтым... Палічы сабе ты мяне бурклівым дзядзькам, палічы нават пашляком, але, слухаючы твае словы, я міжвольна думаў: колькі харошых, мілых, цудоўных, юных, разумных істот марыць недзе сустрацца з такім чалавекам, як ты, дарагі мой дзівак, паэт, сумленны чалавек!» Менавіта ліст, а таксама перажыванні сябра Яніса выратавалі Грынкевіча ад паспешлівага ўчынку.

Дык вось цяпер вядома, што за прыдуманым імем Якуба Капура хаваўся Янка Брыль. Больш за тое, 8 сакавіка ён напісаў Караткевічу ліст, які з невялікімі скарачэннямі быў устаўлены ў раман!

16 сакавіка 1960 года Уладзімір Сямёнавіч зноў пісаў Брылю ў Мінск: «Разумеете, з астатнімі мне сум-

на і нудна. Я і спрабаваў клін клінам выбіваць — не атрымоўваецца. Пуста. Заўсёды тыя самыя, — з невялікімі варыяцыямі, — прыёмы флірта і тэмы для размоў. Я прайшоў той час, калі дастаткова цалавацца ў парку і ляжаць поруч (хоць, вядома, гэта добрыя рэчы). Мне патрэбны друг, на якога я спадзяваўся б як на самога сябе і нават больш, друг разумны, друг, які можа ўсё зразумець і не будзе патрабаваць лейцаў. Які верыць мне да канца і якому я сам веру. <...>

Не скажу пра старэйшых жанчын, але з маладых гэта адзіная, з якой мне лёгка. Нам ніколі не бывае сумна, калі мы разам, у нас заўсёды ёсць што сказаць адзін аднаму. Нам добра нават маўчаць, думаючы аб адным».

Між тым гульня з боку Ірыны Горавай працягвалася. «Або будзьце з ім, або пакіньце тлуміць чалавеку галаву», — казаў ёй у рамане Вайвадс. У рэальнасці 20 красавіка 1960 года Караткевіч пісаў Гальперыну: «В Москве тихие, ясные и прохладные вечера. И очень мне в этой Москве грустно на сердце. Потому что не ладится, в общем существование то. С Ниной чепуха и заваруха. И, кажется, я скоро возьму и женюсь на просвирне, или на вдове церковного старосты» (БДАМЛМ. Ф. 56. Воп. 2. Спр. 15. Арк. 4 адв.).

Як развіваліся падзеі ў «Леанідах...» далей? «А ў адзін з першых дзён мая, калі нават Чыстыя Пруды расквітнелі зялёным колерам жыцця, калі нават мёртвыя дошкі рэдкіх драўляных платоў укрыліся пасля дажджу аксамітным налётам і калі ён сказаў ёй: “так альбо не”, — яна адказала з ледзянымі вачыма:

— Выявіце раней свой шлях, а потым скажыце мне. <...>

<...>

— Досыць гуляць у хованкі. Трэба, каб трэці ведаў усё. Застанецца вы з ім альбо не — хай вырашаюць гэтыя дні. Бо я больш не магу».

У той вечар на размову да Грынкевіча прыйшоў муж Горавай Міхаіл.

«Уначы плыве папяросны дым, / Я сам-насам з кяліхам віна. / Ё мяне размова мужчынская з тым, / Каго кахае яна», — напісаў Караткевіч у паэме «Плошча Маякоўскага». Сустрэча, зразумела, закончылася нічым.

«Прайшоў і амаль увесь май, як праходзіць усё добрае на свеце. Пару разоў Андрэй ездзіў у Мінск. У яго адносінах з Ірынай нічога не змянілася. Цяпер яна не мучыла яго, але ўсяляк пазбягала.

<...>

Гэта станавілася нясцерпным. Андрэй ужо не мог ні есці, ні спаць. Горш за ўсё, што ён разумеў прычыну гэтага, але не мог не кахаць. Розум не меў ніякага дачынення да ўсяго, што з ім, Андрэем, адбывалася», — так расказваецца пра падзеі ў «Леанідах...».

«...У канцы мая, — працягвае аўтар рамана, — вялікая група хлопцаў і дзяўчат разам з Горавай і Галінай Іванаўнай (завучам літаратурных курсаў. — Д. М.) паехала на некалькі дзён у Ленінград. Гэта было нешта накшталт развітальнага падарожжа. У чэрвені большасць з іх павінна была назаўсёды раз'ехацца па сваіх гарадах, пакінуўшы Маскву і адзін аднаго. Таму нават у весялосці прысутнічаў нейкі сум.

І толькі Грынкевіч ехаў на поўнач радасны, бы ў вясельнае падарожжа. Быць з Ірынай у адным вагоне, жыць у адной гасцініцы, цэлы тыдзень быць з ёю... <...>

Не, гэта было такім нясцерпным шчасцем, што кружылася галава.

...Гэта быў горад — мара.

<...>

<...> Гэты горад быў падобны на тыя гарады, якія сняцца ў самых шчаслівых снах дзяцінства, аб якіх потым плачаш, не маючы змогі трапіць у згублены рай.

<...>

І ён... ведаў: усе гэтыя дні яна аддасць толькі яму, толькі для яго. Усё. Цалкам. У гэтым быў нейкі горкі гонар, які даваў яму сілы жыць.

Ірына сапраўды ўсё аддавала яму: кожны позірк, кожны рух, кожнае слова. <...>

<...>

...Дзесяць дзён здаваліся вечнасцю. Дзесяць дзён прайшлі. За два дні да тэрміну яна атрымала выклік з Масквы».

Цікава, што вандроўка сапраўды доўжылася дзесяць дзён, з 21 да 31 мая 1960 года. У аддзеле рэдкіх кніг і рукапісаў ЦНБ захоўваецца яе план, напісаны рукой Караткевіча (ён не супадае з афіцыйным планам, надрукаваным на машынцы). Згодна з ім, 23 мая навучэнцы курсаў планавалі наведаць Эрмітаж і паглядзець горад «до Летнего сада по набережной (Зимний, Адмиралтейство и т. д.) — на пароходе до Смоль-

ного». 24 мая — зноў Эрмітаж і «Літаратурны Ленинград (Петербург Пушкіна, Достоевскаго, Блока)». На наступны дзень — Пецяргоф і Араніенбаум (па моры). 26 мая — зноў Эрмітаж, 27-га — Дзяржаўны рускі музей, Елагіны астравы і інш. За астатнія дні меркавалася паглядзець Разліў, кватэру Леніна, музеі-кватэры Някрасава і Пушкіна, ліцэй разам з Царскасельскім паркам, Музей крыміналістыкі і Волкавы могількі (АРКіР. Ф. 11. Воп. 2. Адз. зах. 1027. Арк. 2).

Неўзабаве пасля вандроўкі ў Ленінград адбылася вырашальная сустрэча. *«І тут яна павярнула да яго аблічча, нейкае такое незнаёмае аблічча, што ў Андрэя абарвалася ўнутры. Што ў ім было, у гэтым чужым абліччы? Вядома, было яно трохі больш змарнелым, чым заўсёды. Але галоўнае было не гэта, не пустыя вочы, нават не пасмяглыя вусны. Галоўным быў выраз. Быў на гэтым твары выраз такой грэблівай пагарды, што стакратна горшы і за самую нянавісць.*

<...>

...Наступнае патанула ў тумане. Часу не было. Ён не ведаў, гадзіны прайшлі ці дні. Бы ў п'янага, у вачах засталіся толькі рэдкія ўрыўкі падзей. А між тым, ён не піў ні кроплі. Наўрад ці ён і еў нешта ўсе гэтыя дні.

<...>

<...> Сустрэў на вуліцы суседа па інтэрнаце. Той казаў нешта аб тым, што яго шукаюць тры дні... <...> Значыць, тры дні не начаваў там. А дзе? Гэтага ён не помніў». Потым «дома, перад тым як легчы спаць, ён знішчыў вершы, прысвечаныя Ірыне, знішчыў усе паперы, дзе хаця б прыпаміналася яе імя. Ён падаў

з ног ад стомы, але не мог спаць, пакуль у пакоі заставаліся сведкі яго слабасці і яго ганьбы».

А вось сведчанні самога пісьменніка. 28 чэрвеня 1960 года Уладзімір Караткевіч пісаў Юрыю Гальперыну: «Предстоит лето работы. Кончена Москва. А жаль немного. И хуже всего, что... оставил в Москве едва ли не самого дорогого мне человека. Так ничего у меня и не вышло. И ведь знаю, что не такой уж добрый она человек, что, может, и жалеть не стоит, а все равно так скверно на душе, что дальше некуда. Что называется, “не везет”. Напоследок из-за всей этой неурядицы, из-за огорчений и предстоящей разлуки неделю беспробудно трескали с ребятами винище. Уж мы его жрали, лакали, уничтожали. И все равно много осталось этой пакости в мире» (БДАМЛМ. Ф. 56. Воп. 2. Спр. 15. Арк. 6).

Дарэчы, як сцвярджаў Валянцін Кравец, да навучання на літаратурных курсах Уладзімір «мог выпіць, але не піў». А вось там «была багема. Калі сённяя атрымаў ганарар, дык павінен з сябрамі яго прапіць. Заўтра ты атрымаў ганарар...». Магчыма, на стаўленне да алкаголю ўскосна паўплывала і сітуацыя ў асабістым жыцці?

Але вернемся да ліста Юрыю Гальперыну. «А до этого был Ленинград и короткие дни вместе: музеи, сады, улицы. И о каждом доме легенда, и о каждой картине в музее хоть новеллу пиши. Я влюблен в этот город, в горбатые мостики, в начало белых ночей, в блоковские острова, в закат над стрелкою, в тени рогатых колонн на нем. И каждая улица освящена ею.

Нескоро я тепер, парень, смогу полюбить, много, наверное, огорчений принесу другим и нескоро, наверное, попаду в Ленинград. Только когда притупится все окончательно, а иначе — как на дорожную могилу ехать.

Может, еще и сведет бог. Мои, на студии, предлагают через год отправить меня на два года в Москву на курсы сценаристов. Условия те же, и я не вижу причин отказываться. Все же это лучше, чем те два года вкалывать в редакции газеты» (БДАМЛМ. Ф. 56. Воп. 2. Спр. 15. Арк. 6).

Доўгае развітанне

Той намер ажыццявіўся. У 1960–1962 гадах Караткевіч зноў жыў і вучыўся ў сталіцы Саюза. Гэта была тая і не тая Масква.

Здавалася б, горад не паспеў істотна змяніцца. Нават жыў пісьменнік у тым жа інтэрнаце, што і раней. Але побач не было Ніны. Дакладней, была. Толькі не на яве, не побач, а на старонках рукапісаў, лістоў і ва ўяўленні.

Яшчэ 16 сакавіка 1960 года Уладзімір Сямёнавіч напісаў Янку Брылю: «І калі-небудзь, калі ўсё будзе скончана назаўсёды, я паспрабую апісаць гэта, каб самому яшчэ раз прайсці гэтай дарогай і правесці па ёй блізкіх і дарагіх людзей, для якіх я пішу заўсёды. І, магчыма, трошкі супакоіцца».

Тая ж думка сустракаецца і ў лісце да Ераніма Стулпана ад 27 ліпеня 1960 года: «Все еще трудно бывает без нее, но я знаю, я справлюсь с собой.

А когда справлюсь — сяду и отпишу все это как было (вылучана Караткевічам. — Д. М.), не пытаюсь делать себя лучшим, а ее худшей» (АРКіР. Ф. 11. Воп. 1. Адз. зах. 276. Арк. 7 — 7 адв.).

«Другі маскоўскі перыяд» стаў часам стварэння рамана «Леаніды не вернуцца да Зямлі», які пачаў пісацца ў верасні 1960 года. З кастрычніка Караткевіч пісаў Ераніму Стулпану: «А я еще пишу роман “Нет забвения” с посвящением “другу моему в дни горя и радости, поэту Ерониму Стулпану — посвящаю”. И даже уже пишу сцену ночного марша по коридору Гринкевича и Вайвадса с игрой на губной гармошке и топаньем ногами» (АРКіР. Ф. 11. Воп. 1. Адз. зах. 276. Арк. 13). 1 ліпеня 1961 года дадае гэтаму ж адрасату: «Кроме того, в издательстве уже ждут романа, а у меня еще сто страниц не написано (известный тебе “Нет забвения”» (АРКіР. Ф. 11. Воп. 1. Адз. зах. 276. Арк. 17).

У рамане Ірына Горава ўсё ж злучыла свой лёс з Андрэем Грынкевічам. І адначасова згадзілася на аперацыю. Пасля яе правядзення сэрца жанчыны не вытрымала.

Як складваліся ўзаемаадносінны У. Караткевіча і Н. Молевой «у другі маскоўскі перыяд»? Якім жа быў вынік рэальнай аперацыі? На апошняе пытанне адказаць прасцей. Калі ўлічваць факт, што Молева, на радасць сваім чытачам, жыве і сёння, відавочна, усё прайшло добра.

У рэальнасці адначасова з напісаннем рамана адбывалася балючае пераасэнсаванне адносін з Молевой. Асобныя ўспаміны сведчаць, што ў той час

у пісьменніка прысутнічалі іншыя захапленні. Гаворка пра іх ідзе ў наступных раздзелах. Тут жа паспрабуем разгледзець, як змянялася стаўленне Караткевіча да каханай жанчыны.

Спыраша ў душы паэта змагаліся расчараванне, пагарда і абыякаваць. 27 ліпеня 1960 года Караткевіч пісаў Ераніму Стулпану з Оршы: *«И все же мне в Орше и в Минске стало немного легче. Постепенно уходит куда-то безнадежность и злость, приходят равнодушие и пренебрежение. Все еще трудно бывает без нее, но я знаю, я справлюсь с собой. <...> Знаешь, друже, нехорошая она, все же, женщина, как бы ни трудно нам с тобой поверить в это. Такими вещами, как большое чувство, не шутят и не играют. И если она не поняла этого за всю свою жизнь — тем хуже для нее. Не стану я ее переубеждать в этом. Тем более что она со своей pseudologia phantostica любит, кажется, только самое себя. А я-то еще думал все-все, что у меня было в жизни, сменять на нее. Ничего, еще через месяц она уже ни в чем не будет властна надо мной. Только ты при встрече ни слова не говори ей обо мне и не вступай в разговоры на эту тему. Я просто запрещаю тебе»* (АРКіР. Ф. 11. Воп. 1. Адз. зах. 276. Арк. 7 — 7 адв.).

Прайшоў час, і Молева сама напісала ліст Караткевічу, каб... папрасіць у яго грошай на дапамогу нейкаму старому скульптару. Але ў той сітуацыі Уладзімір ёй не вельмі паверыў. Летам 1960 года ён пісаў Ераніму Стулпану: *«История с Н. М., я думаю, вот такая. И пусть меня простит бог, если это не так, и я зря*

наговариваю на женщину. Мне кажется, деньги нужны ей не для помощи старому скульптору... а именно для взморья. Ведь ее последняя книга вышла довольно давно, а новую она лихорадочно спешит закончить, но пока не закончила. Поскольку из-за этих обстоятельств я не мог ссудить ее деньгами, даже не писал после той встречи (и не намерен), то она ждала-ждала и вот, написала.

Мне бы очень хотелось, чтобы это была ошибка, чтобы это было не так, но такие мысли у меня появились. И если это так, какая же она фальшивая и, в общем, нехорошая женщина.

Потому что ни ум, ни знания, ни привлекательность никогда не заменят хорошей, правдивой и ясной души, души без лжи и криводушия, той души, которая, может быть, не будет интересно говорить обо всем на свете, но способна любить самозабвенно и отдавать себя друзьям и дорогим людям всю до конца, находя в этом счастье.

Бог с ней, я нахожу злорадное удовлетворение в том, что единственной в жизни большой любовью она распорядилась по-дурацки, что таких у нее не было и, даст бог, не будет. И как бы ей не пришлось горько сожалеть об этом.

Ну да ладно. Много ей чести, чтобы она так занимала мои мысли» (АРКиР. Ф. 11. Воп. 1. Адз. зах. 276. Арк. 8 — 8 адв.).

Грашовоае пытанне ўзнікае і ў наступным лісце, ад 1 ліпеня 1961 года: «Небезызвестная тебе Н. М. гаворыла мне (быць можа, лгала), што отослала тебе

письмо с предложением денежной компенсации, но ты не ответил. Я сомневаюсь в этом. Пробовала она при мне заметить что-то обо мне и тебе, но я заявил, что выслушивать такое ни от кого не намерен. Черт, подлость какая-то творится на белом свете. Мужчины трусливы, женщины — лживы до дна. Стыдно и за тех, и за других.

Не зарекаюсь, но, кажется, никогда уже не смогу влюбиться — выжгла во мне все эта проклятая баба. Одно к лучшему — стал чище и, видимо, добрее. Но к чему это, если потеряно главное. Старость идет, мой милый друг, старость. И начинается она старостью души» (АРКіР. Ф. 11. Воп. 1. Адз. зах. 276. Арк. 18).

Хутчэй за ўсё, неўзабаве высветлілася, што Караткевіч не меў рацыі (або проста заплюшчыў вочы на стаўленне Молева да грошай), бо Ніна Міхайлаўна і надалей прасіла аб дапамозе. Як згадваў украінскі пісьменнік Мікалай Амельчанка, які вучыўся разам з Уладзімірам на Вышэйшых сцэнарных курсах, Караткевіч «нярэдка дапамагаў ёй матэрыяльна, купляў падарункі. Калі я атрымаў на кінастудыі імя М. Горкага ганарар за сцэнарый, Валодзя пазычыў у мяне даволі вялікую суму. А на наступны дзень ён зайшоў да мяне і папрасіў накарміць яго абедам.

— Ты што, нават на абед сабе грошай не пакінуў?

— Не, — вінавата ўсміхнуўся ён, — яшчэ і не хапіла, давалося ў Бору Мажаева пазычаць...

Пазней я даведаўся, што Валодзя паабяцаў выкладчыцы да дня яе нараджэння купіць нейкую карціну імпрэсіяніста, на той час даволі моднага,

паабяцаў — і купіў. Караткевіч свае абяцанні заўсёды выконваў. (Атрымліваецца, Караткевіч незнарок папаўняў калекцыю Молевай і Бялюціна. — Д. М.)

Ад просьбы пазнаёміць мяне з ёю адмахнуўся:

— Яна не спадабаецца табе. Непрыгожая. Але такая тонкая натура, разумніца.

Тая выкладчыца прывіла Валодзю звычку купляць альбомы з карцінамі мастакоў, кнігі па выяўленчым мастацтве і проста наборы паштовак».

Але факт застаецца фактам: у Караткевіча з'явіліся думкі пра нядобрасумленнасць Молевай, што сведчыла пра яго пэўнае расчараванне ў гэтай жанчыне. 23 ліпеня ён піша Е. Стулпану, што пазнаёміўся з Навэлай Мацвеевай (падрабязней гл. далей) і дадае: «Насчёт М. совсем утешился. Принял к сведению слова песни: “если невеста ушла к другому, еще неизвестно, кому повезло”. Живу, радуюсь, снова начал петь» (АРКіР. Ф. 11. Воп. 1. Адз. зах. 276. Арк. 20).

15 лютага 1962 года Караткевіч паведамляе Е. Стулпану, што завяршыў раман (АРКіР. Ф. 11. Воп. 1. Адз. зах. 276. Арк. 21) і ў тым жа лісце дадае: «Осточертела мне, брат, Москва, лживые ее бабы и прочая дребедень» (АРКіР. Ф. 11. Воп. 1. Адз. зах. 276. Арк. 21 адв.).

Публікацыя адбылася ў майскім і чэрвеньскім нумарах часопіса «Полымя» за 1962 год. Як Уладзімір Караткевіч ацэньваў гэты твор і асобу прататыпа, Ніны Молевай? Адказаць на такое пытанне дапамаглі некалькі шчаслівых выпадковасцей. У рэдактара, які рыхтаваў раман да друку, узніклі пэўныя пытанні.

Як пісаў сам Караткевіч у лісце да Ераніма Стулпана ад 26 сакавіка 1962 года, «ему не нравилось описание в романе некоторых интимных сцен. Зная, что в основе романа реальные события, хотя и не без некоторой выдумки, необходимой для каждого художественного произведения, он оскорбился за героиню. Я сказал, что обижаться незачем, что я сделал в романе эту женщину в сто раз лучше, чем она была в жизни. Просто мне хотелось создать современный роман о великой и трагической любви, а не просто описать эту гадкую историю» (АРКіР. Ф. 11. Воп. 1. Адз. зах. 276. Арк. 22). Тады Уладзімір прапанаваў рэдактару звярнуцца да Ераніма, на вачах якога разгортваліся ўсе падзеі, каб той выказаў сваю ацэнку. Стулпан не зразумеў прычыны такога звароту. У выніку Караткевіч усё патлумачыў яму ў лісце і быў цалкам шчыры:

«Пусть узнают все — всё. Мне незачем заботиться о сохранении тайны. В подтексте каждый поймет, какого сорта была эта баба. Я читал главу одному приятелю, и он сказал: “он — хороший малый, а она стерва”. И потому нечего думать о том, что в некоторых главах я ее хвалю, а в некоторых лишаю доброго имени. Так надо. Ты мог бы, не рассказывая ни о чем, просто сказать ему, что я прав во всем, говоря о ней. И если я, скажем, описываю несколько щекотливые события — это не может набросить тень на героиню романа, а на женщину из жизни, на Н. М. — пусть набрасывает. Мне безразлична ее судьба и ненавистна она сама, лживая, подлая,

привыкшая к поклонению, корыстная, подло-расчетливая, унижающая все лучшее на свете, предающая друзей, берущая все, что ей хочется, на минуту и бросающая это, когда минет надобность.

И я-то ее еще любил. Господи. Да пусть теперь хоть весь свет узнает, какого дурака я сваял. Пусть знает моя будущая жена. Пусть и она, Нина, перетерпит из-за этого несколько неприятных минут. Я-то терпел ад целых три года. Пусть она еще благодарит бога, что я пожалел ее, не смешал с грязью, не описал хотя бы того, как она чуть не поссорила меня с тобой, лучшим моим другом, как я в один из ленинградских вечеров был подлецом к тебе. Пусть благодарит бога, что я хотя бы в смерти сделал ее высокой. Не мог, понимаешь, помня, как (вылучана Караткевічам. — Д. М.) я ее любил».

Ніжэй Караткевіч прыводзіць у якасці прыкладаў некалькі сітуацый (напрыклад, калі Молева казала Караткевічу, што Стулпан у яе закаханы; АРКіР. Ф. 11. Воп. 1. Адз. зах. 276. Арк. 22 адв.).

У маі 1962 года Молева зрабіла спробу аднавіць былыя адносіны, што падштурхнула Караткевіча да напісання верша «Мёртвае рэчышча» (у першай кнізе прысвячэнне твора памылкова прыпісвалася іншай асобе):

Мне казалі: мяне ты шукаеш,
Зноў шукаеш — пасля ўсяго, —
Плынь рачная, калісьці жывая,
Што пазбылася ложа свайго.

Ўсё дарэмна: пратокі-песні
Абмялелі пад рэдкай травой.
Я не Лазар, я не ўваскрэсну,
Нават голас пачуўшы твой.
Ні твой заклік, калісьці любы,
Ні пяшчотны дотык рукі,
Ні ад смагі пасохлыя губы
Не абудзяць вялікай ракі.

Пасля такіх акалічнасцей асабліва дзіўна чытаць ліст Караткевіча да Молевай, нібыта напісаны 26 сакавіка 1963 года ў Мінску. Караткевіч пісаў ёй: *«Нина, милая! До сих пор не могу прийти в себя, и мне делается не по себе от воспоминаний о нашей последней встрече. Глупо как получилось, правда? Уезжал и видел в окне твое лицо и руку. Что же это ты натворила, чертик из табакерки?»*

Из-за дел нет даже времени на то, чтобы обосноваться на новом месте. Сажу в доме друга в своей комнате. Это самая окраина. За домом дорога, а дальше заснеженное поле. Временами льет дождь и ест снег так, что скоро появятся проталины. В полях стада ворон. Картина не очень веселая, но она вся полна какого-то неясного ожидания и предчувствия, как я сам. [Скоро весна, и я не думал, что она будет такой, что жизнь подарит мне Москву и тебя и все, чем только и может жить человек. Ничто еще, как оказывается, не кончено.]».

На першы погляд, паміж часам з'яўлення ліста і вершам, які прысвечаны стасункам з Молевай,

прайшоў год, таму ўсё магло змяніцца. Але бянтэжаць дзве акалічнасці. З аднаго боку, папярэднія ацэнкі самога Уладзіміра занадта рэзкія, каб адразу ад іх адмовіцца. З другога — ліст з Каралішчавічаў да Ераніма Стулпана ад 16 лістапада 1963 года расстаўляе ўсё на свае месцы (гл. ніжэй). Таму магчыма, ліст да Молевой быў напісаны ў іншы час.

У 1963 годзе «Леаніды...» мусілі выйсці ў якасці асобнай кнігі (акрамя рамана ў выданне таксама планавалася ўключыць аповесць «Дзікае паляванне караля Стаха»). Але набор падрыхтаванага тома быў рассыпаны. Доўгі час «Леаніды...» заставаліся вядомыя беларускаму чытачу толькі ў часопісным варыянце. У 1982-м твор пад назвай «Нельга забыць» выйшаў асобным выданнем.

Інфармацыю пра лёс кнігі Караткевіч паведаміў Стулпану ў згаданым лісце ад 16 лістапада 1963 года. У ім жа ён вельмі адмоўна ацаніў асобу Элія Бялюціна, які ў 1962-м выступіў арганізатарам знакамітай выстаўкі авангардыстаў у Манежы, што выклікала шалёную рэакцыю Мікіты Хрушчова. Відаць, Караткевіч намякае на прызнанне мастаком сваіх памылак, калі піша наступнае: *«И Элий Белютин какая сволочь! Какой низкопробный скот, если слухи о нем верны (в чем я не сомневаюсь)! А говорят, что “создали ему условия” и теперь он переучивает. Ладно, я сам не понимаю, как можно ставить “левое” искусство выше всех, быть нетерпимым (я бы нетерпимым только к “фотографистам” был — это дрянь), отрицать все остальное. Но уж если учил, какой надо быть низкопробной пакостью, чтоб за пару*

дней согласиться. Да и у какой такой собаки глаза отдолжив, он теперь будет в глаза ученикам смотреть, “убежденный” человек. Какого он бога из себя корчил, как Ниночка Молева ему подыгрывала, какие она нам рацеи читала!

И — может, я сейчас эгоист — что же она тогда в нем ценила? Способность ко лжи? А может, она и сама такая же? Наверное. Черт ведь обычно не одну пару лаптей стаптывает, пока пару подбирает.

Ну, вот поделом мне, дураку. Поделом, что поверил» (АРКіР. Ф. 11. Воп. 1. Адз. зах. 276. Арк. 45).

У тым жа лісце Караткевіч расказаў сябру пра нечаканую размову з Молевай па тэлефоне. Уладзімір прыехаў на некалькі дзён у Маскву і зайшоў на літаратурныя курсы (для зручнасці чытання рэплікі даюцца з абзаца):

«Н. А. говорит с кем-то по телефону. “Боже — говорит — Короткевич пришел... Хорошо — говорит — передам”. И мне, одними губами, мол, “она”. Поговорила, передает. Ну, здравствуйте — здравствуйте. Как здесь? То да се.

“Мне передавали, что вы обиделись на меня” (наблюдательность у них и наглость у нее) (падкарэслена Караткевічам. — Д. М.).

“Бог с вами — говорю — за что?”

“Ну так, если будете, звоните”.

“Возможно — говорю — Ну как у вас?”

“Ничего”.

“Помните — говорю — ведь предупреждал вас: бросайте этот вертеп, эту контору, где торгуют друзьями”.

“Помню”.

“Ну и что?” (Понимаю, жестоко, но уже не мог). Молчит. Я продолжаю: “Отрекомендовались все дружки вашего и иного всякого круга, сделали стриптиз, исподличались... А я ведь говорил: не верьте слову единому, лгут всё... Ну а муж как, не отступился?”

“Что вы — говорит — как можно?”

“Ну вот — говорю — рад за вас, что вы в нем не обманулись. Держитесь и дальше. Он один, выходит, и есть из всех этих куриц, кричащих петухом, настоящий мужчина”.

“Конечно” — говорит. Пауза. А потом она: “Заходите”.

“Обязательно — говорю — найду как время будет. А сейчас простите, времени у меня мало. Дел еще столько, что совсем не располагаю своим временем. Так уж распланировал жизнь (ее слова)”.

И повесил трубку.

Вот она вся ложь и кончилась. И годы эти кончились. И история с моим романом кончилась. И черт с ними. И кабы всего этого не было — не огорчился бы. Только жаль было бы не встретиться с тобой, друже» (АРКіР. Ф. 11. Воп. 1. Адз. зах. 276. Арк. 45 адв.).

«Адышло, адбалела, больш ужо не баліць...»

Але час паступова браў сваё. Хутчэй за ўсё, узаемаадносіны Караткевіча і Молевай часткова набылі адценне сяброўскіх.

«Валодзя хораша і пяшчотна сябраваў з ёю да самай сваёй жаніцьбы, хоць яна была замужам», —

узгадваў украінскі пісьменнік Мікалай Амельчанка. Нездарма ў аддзеле рэдкіх кніг і рукапісаў ЦНБ імя Я. Коласа захоўваюцца лісты Молевай да Караткевіча на шасці аркушах, датаваныя 1965 годам (пакуль яны недаступныя для даследчыкаў).

Пра характар кантактаў Уладзіміра Караткевіча з Нінай Молевай сведчаць чатыры надпісы пісьменніка на ўласных кнігах, падараваныя былой выкладчыцы: *«Нине Михайловне — “Лазурь и золото дня” — ото всего-всего сердца. Владимир. 30.IX.61. Москва»*; *«Дорогой Нине Михайловне Молевой на очень долгую добрую память. В. Короткевич. 15.III.69 г.»*; *«Милой Нине Михайловне — за Нерль. В. Короткевич. 15.III.69»*; *«Уважаемой Нине Молевой от — просто Владимира Короткевича. 1 июня 73 г.»* «Ото всего-всего сердца», «дорогой» і «милой», «уважаемой» — у гэтых словах уся эвалюцыя стаўлення аўтара да адрасата. *«За лет восемь до смерти я видела его, — згадвае Н. Молева. — Просто разговаривали. Он, кажется, уже был женат...»*

Лёсы герояў гэтай гісторыі склаліся па-рознаму. Муж Ніны Молевай, жывапісец і мастацтвазнаўца Элій Бялюцін напісаў 17 манаграфій па тэорыі выяўленчага мастацтва. Творы яго як мастака знаходзяцца ў фондах 44 музеяў Расіі, Францыі, Італіі, ЗША, Канады і іншых краін, у тым ліку ў Траццякоўскай галерэі, Санкт-пецярбургскім дзяржаўным музеі і Цэнтры Жоржа Пампіду ў Парыжы. 27 лютага 2012 года Элій Бялюцін памёр у Маскве на 87-м годзе жыцця. Праз год, 1 красавіка 2013 года, Ніна Молева

бясплатна перадала сваю агромністую калекцыю дзяржаве. Але паставіла ўмову, каб яна не была падзелена і захоўвалася як адзінае цэлае. Ніна Міхайлаўна, якой ідзе ўжо 96-ы год, па-ранейшаму жыве ў сталіцы Расіі.

«І канец. Сталі толькі маім успамінам»

Ці быў непазбежнасцю такі фінал стасункаў Караткевіча і Молевай? Спынюся толькі на некалькіх момантах, якія дапамогуць зразумець аўтарскую пазіцыю.

10 лютага 1960 года, падчас знаходжання Н. Молевай за мяжой, У. Караткевіч напісаў прарочы верш «Снягір»:

О радзіма, мой светач цудоўны, адзіны,
Явар мой, мой агністы снягір на сасне,
Ледзь цябе не забыў я з чужою жанчынай,
Што ў душы не хацела і ведаць мяне.
Ёй былі непатрэбныя звялыя травы,
І, ад вераса горкі, вятрыскі павеў,
І твая некрыклівая гордая слава,
І твая перамога, і мукі твае.

<...>

І канец. Сталі толькі маім успамінам:
Ласка шэрых вачэй, заінелая скронь,
Лес нахмураны, хвоя, лябяжы іней
І рука, што лягла на маю далонь.
І для шчасця, для сонечнай вечнай кароны
Не хапіла мазка адзінага мне:
Не хапіла радзімы, іскры чырвонай,
Снегіра на заснежанай сіняй сасне.

Між тым Ніне Молевай сапраўды былі не надта цікавыя караткевічаўская зямля і беларуская мова.

21 снежня 1959 года Караткевіч пісаў Гальперыну: *«Я дам ей очень большую нежность. И я должен дать ей покой и возможность безмятежно работать. Потому что она — талант, большая умница и человек великой души»* (БДАМЛМ. Ф. 56. Воп. 2. Спр. 14. Арк. 38–39). Парадокс, але для плёну пісьменніцкай працы менавіта будучая жонка Караткевіча павінна была даць яму спакой і магчымасць працаваць.

Вядома, што Валянціна Нікіціна вывучыла для Уладзіміра беларускую мову. Менавіта яна стварыла яму атмасферу духоўнага камфорту. Ці была здатная на такія ўчынкі Ніна Міхайлаўна? Хутчэй за ўсё, не. Раней ці пазней для творцы такія адносіны сталі б непрымальнымі і ў будучым маглі б прывесці да канфліктаў.

Знайсці яшчэ адну прычыну расстання нам дапаможа асэнсаванне таго, якое месца займае Ніна Молева ў творчасці Караткевіча. У інтэрв'ю, апублікаваным у «Комсомольской правде», журналістка Вольга Анціповіч называе сваю суразмоўцу (са спасылкай на сяброў пісьменніка) *«ракавой жанчынай»*. А вось цытата з рамана «Леаніды не вернуцца да Зямлі»: *«Я ведаю, яна не заўсёды добрая. Змучыла мяне... Год вар'ятам хаджу, на апошніх нервах. Ведаю — часам зменлівая. Ведаю — часам гуляе са мною...»* Прыведзеная вышэй перапіска пераконвае, што такую ацэнку можна распаўсюдзіць не толькі на стасункі раманных герояў, але і на рэальныя ўзаемаадносіны Н. Молевай і У. Караткевіча.

Сярод знакамітых «ракавых жанчын» можна назваць Апалінарыю Суславу, чый вобраз знайшоў адлюстраванне ў многіх творах Дастаеўскага, і Лілю Брык, якой прысвечаны шматлікія вершы Маякоўскага. З гераінь сусветнай літаратуры — Настассю Філіпаўну ў «Ідыёце» Дастаеўскага, Кармэн у аднайменнай навэле П. Мерымэ і оперы Ж. Бізэ. Раманы ці дакументальныя творы пра пачуцці творцаў і «ракавых жанчын» чытаюцца ці глядзяцца на адным дыханні і заўсёды ўражваюць напалам пачуццяў. Але дзіўная рэч: пераважная большасць людзей, выходзячы вечарам з тэатра або закрываючы вокладку кнігі, вяртаюцца не да жанчын кштату Кармэн, а да Мікаэлы, яе антыпода, жывой і натуральнай. Адносіны творцаў з «ракавымі жанчынамі» сапраўды актывізуюць іх працу, натхняюць на новыя творы. Але, здараецца, спустошваюць дашчэнту.

Няўжо вобраз Н. Молевой можа быць намаляваны толькі драматычнымі і згушчана-цёмнымі фарбамі? Вядома ж, не! Менавіта яна адкрыла Уладзіміру Караткевічу ўсю бязмежнасць чароўнага свету мастацтва і ўзняла яго да ўзроўню свайго разумення гэтай з’явы. Але адначасова акрэслілася і жахлівае несупадзенне! Для Ніны Міхайлаўны мастацтва было светам і сэнсам усяго існавання. Для Караткевіча — толькі часткай багатага і рознабаковага жыцця. Таму ў пэўны момант Уладзімір Сямёнавіч як пісьменнік пераўзышоў сваю былую выкладчыцу і рушыў далей. Адзін — па прасторах жыцця...

Навэла

У 1960–1962 гадах Уладзімір Караткевіч зноў вучыўся ў Маскве, на гэты раз на Вышэйшых сцэнарных курсах. Яго маскоўскі адрас: вуліца Дабралюбава, 9/11, пакой 193 (АРКіР. Ф. 11. Воп. 2. Адз. зах. 617. Арк. 1; АРКіР. Ф. 11. Воп. 2. Адз. зах. 736. Арк. 25).

Украінскі пісьменнік Мікалай Амельчанка, яго калега па курсах, згадвае ва ўспамінах пра асобу, якую клікалі Навэла. Працытуем гэты ўрывак: «Валодзя быў закаханы не ў прыгажунь. У жанчынах яго найбольш прываблівалі інтэлект, тонкасць пачуццяў, незвычайная духоўнасць і, канешне ж, сапраўдны талент. Якраз з гэтай прычыны мы сябравалі з адной таленавітай паэтэсай, дзяўчынай-бардам, песнямі якой захапляліся, як і творамі вядомага, славутага Булата Акуджавы. Яна часта прыходзіла да нас — ці да мяне, ці да Валодзі ў пакой — іграла і спявала. Караткевіч тады сядзеў каля яе ног на падлозе, не зводзіў з яе закаханых вачэй і неяк сказаў мне:

— А ты ведаеш, я з ёй ажанюся. Далібог, ажанюся.

У яе былі два істотныя недахопы — непрыгожасць і хваравітасць, пры якой яна не толькі не магла ездзіць у тралейбусе, лятаць у самалёце, але нават быць у цягніку, бо не вытрымліваў вестыбулярны апарат. Нейк я зайшоў на Вышэйшыя літаратурныя курсы, дзе яна вучылася. Заняткі скончыліся, усе ішлі дахаты. Яна ўбачыла мяне і спытала: “Ці спяшаецца Вы куды-небудзь?” Мне не было куды спяшацца, і мы

пайшлі ў інтэрнат разам, канешне ж, пехатою. Хоць гэта і было вясною, але сонца паліла неймаверна. Я, ідучы па тратуары, стараўся, каб ягоныя промні меней траплялі на яе. Вёў Навэлу па зыбучай цені дрэў. Але праз нейкі час яна ўзяла мяне пад руку і падштурхнула ў цень. Я здзівіўся і сказаў ёй са смехам:

— Ты што, хочаш схаваць мяне ад сонца?

Яна засвяцілася сваёй сарамлівай і нейкай вінаватаю ўсмешкай і адказала:

— Ты прабач, калі ласка, але дрэвы хістаюцца, і мне ад гэтага кепска, галава кружыцца ад ценяў, якія скачуць па тратуары.

Так, трэба быць вельмі хворым чалавекам, каб станавілася кепска ад ценяў лістоты, якія слізгаюць па зямлі. Пазней я пачуў, што яна ўсё ж выйшла за муж, але не за Валодзю, а за нейкага іншага чалавека. Кажуць, што ён разносіў яе вершы па рэдакцыях. А пісала яна тады шмат, усё часцей і часцей вершы гэтай паэтэсы з'яўляліся ў “Новом мире”.

Мяркую, мемуарыст наўмысна называе толькі імя гераіні. З аднаго боку, апускае прозвішча. З другога — робіць дакладную падказку, якой цяжка было не скарыстацца. Дык вось, у 1960-я гады ў Расіі была толькі адна жанчына-бард з імем Навэла. Гаворка ідзе пра Навэлу Мацвееву.

Яна нарадзілася ў пушкінскім Царскім Сяле ў 1934 годзе і была малодшая за Уладзіміра на чатыры гады. Навэла з дзяцінства пісала вершы. З яе першай публікацыяй звязана ледзь не дэтэктыўная гісторыя. Да Лена Карпінскага, сакратара ЦК

Усесаюзнага камсамола, трапілі вершы нікому не вядомай Навэлы Мацвеевай, і ён даў даручэнне яе знайсці. Адзінай зачэпкай было месца жыхарства паэтэсы — Моніна (пасёлак у Маскоўскай вобласці). Знайшлі Мацвееву журналісты «Комсомольской правды».

«Прыдумалі Навэле адпаведную біяграфію. Нельга было пісаць, што Навэла — хатняя работніца ў сям'і ваеннага, што ў яе няма нават чатырохгадовай адукацыі. Паводле легенды, Навэла працавала ў калгасе пастухом, школу пакінула па хваробе, але чытала шмат кніг, а хатнія ўрокі ёй давала мама, сама школьная настаўніца», — згадваў пісьменнік Мікалай Андрэеў, былы журналіст «Комсомолки».

У адным з нумароў газеты за 1959 год з'явілася цэлая старонка з вершамі Навэлы Мацвеевай. *«Рэзананс быў аглушальны. Дзяўчына-пастух, гэта значыцца, з народных нізоў, піша вершы. І якія! ЦК ВЛКСМ падтрымаў ініцыятыву газеты і даў каманду: паўтарыць! Пасля другой публікацыі лёс Навэлы быў вырашаны. Яе залічылі ў Літінстытут без усялякіх іспытаў, закрыўшы вочы на адсутнасць атэстата сталасці», — пісаў Андрэеў.*

Мацвеева скончыла Вышэйшыя літаратурныя курсы пры Літаратурным інстытуце ў 1962 годзе. На час знаёмства з Караткевічам у яе ўжо выйшаў першы зборнік «Лірыка», Навэлу прынялі ў Саюз пісьменнікаў.

Тады ж яна пачала пісаць песні на ўласныя вершы і выконваць іх на гітары... Дарэчы, вось іронія лёсу:

у «Лірыку» ўключаны вершы «Рэмбрант» і «Рубенс», прысвечаныя мастакам, якімі так захапляліся Караткевіч і Молева. Магчыма, закахайшыся ў Навэлу, Уладзімір спадзяваўся знайсці другую Ніну?

У далейшым Н. Мацвеева стала адным з самых арыгінальных рускіх паэтаў, хоць і дагэтуль да канца не зразуметая сучаснікамі.

Когда потеряют значение слова и предметы,
На землю для их обновления приходят поэты,
Их тоска над разгадкой скверных, проклятых
вопросов —
Это каторжный труд суеверных старинных матросов,
Спасаящих старую шхуну Земли».

Пра адносіны Караткевіча і Навэлы Мацвеевай можна даведацца з лістоў, якія захоўваюцца ў аддзеле рэдкіх кніг і рукапісаў ЦНБ імя Я. Коласа. 23 ліпеня 1961 года Караткевіч пісаў Ераніму Стулпану: *«Познакомился с Новеллой Матвеевой. Жаль девушку до слез. Такой талант и такая несоответственная наружность. А ведь умница, и какие песни поет. Прелесть! До того мне ее жаль, что отлупил бы самого бога за то, что так обидел ее». А далей: «Насчет М. (з кантэксту — Ніны Молевай. — Д. М.) совсем утешился. Принял к сведению слова песни: “Если невеста ушла к другому, еще неизвестно, кому повезло”. Живу, радуюсь, снова начал петь»* (АРКіР. Ф. 11. Воп. 1. Адз. зах. 276. Арк. 20). Сувязь знаёмства і добрага настрою выглядае больш чым відавочнай. Паколькі папярэдні ліст

да Ступпана датаваны 1 ліпеня, знаёмства адбылося ў гэтым месяцы.

У 2004 годзе Мацвеева расказала пра стасункі з Караткевічам у адным са сваіх нешматлікіх інтэрв'ю: «У часы маладосці, калі я вучылася ў Маскве на Вышэйшых літаратурных курсах і была знаёмая з беларускім пісьменнікам Уладзімірам Караткевічам, — ён вучыўся на Вышэйшых сцэнарных курсах. Ён мне даваў вершы для перакладаў, але перакласці не атрымалася. Мы бачыліся ў адным студэнцкім інтэрнаце. Памятаю, кампанія ў нас была інтэрнацыянальная. Туды заходзіў да маіх аднакурсніц выдатны ганскі паэт Джон Окай. Ён выдатна танчыў. Адноўчы дзяўчаты завялі плёнку з маёй песняй “Місуры”. Да гэтага часу шкадую, што не бачыла, як скачуць пад маю “Місуры”...» Цікава, што Джон Окай, сябра Караткевіча і Мацвеевай, у 2017 годзе з'яўляўся генсекам Усеафрыканскага саюза пісьменнікаў.

У ЦНБ імя Я. Коласа захоўваюцца лісты Мацвеевай да Караткевіча, датаваныя 1961–1978 гадамі (усяго 14 старонак). Але, пакуль іх аўтар была, дзякаваць богу, жывая, на рукі яны не выдаваліся. Зрэшты, іх існаванне пацвярджае, што адносіны Уладзіміра і Навэлы пакрысе пераўтварыліся ў сяброўскія.

Сведчанне гэтаму — верш «Каравелы», які Караткевіч завяршыў у Рагачове 11 лістапада 1965 года і прысвяціў Навэле Мацвеевай. Сімвалічна, што каравелы малююцца паэтам слабымі перад стыхіяй:

Бездапаможныя, валам чужыя,
Нязграбныя, яны паўзлі, плылі,
У шторм кружылі, ў мёртвы стыль тужылі,
Бастарды неба, пасербы зямлі.

Але нездарма менавіта на каравелах былі здзейснены Вялікія геаграфічныя адкрыцці (у тым ліку і адкрыццё Калумбам Амерыкі). Таму фінал не выклікае здзіўлення:

Якою воляй, яраснай і смелай,
Якою сілай, грознай, бы ўраган,
Асмеяныя нашы каравелы
Бяруць за грыву смерці акіян?!

Калі згадаць апісанне Навэлы Мацвеевай, яе параўнанне з каравелай вельмі трапнае. За знешняй сціпласцю і нават дзівацтвам паэтэсы хаваўся талент, магчымасць здзяйсняць творчыя цуды і адкрываць новыя паэтычныя краіны і кантыненты. Але ў той сітуацыі верш «Каравелы», хутчэй за ўсё, з'яўляўся своеасаблівай рэфлексіяй.

Нездарма 12 лістапада 1965 года Караткевіч пісаў у дзённіку: *«Вечарам напісаў верш аб каравелах. Успомнілася чамусьці Навэлка Мацвеева з вечнай марай аб Дэльфіі, вымушаная жыць у студнях-два-рах. Паважаў і любіў яе вельмі, хаця яна і бзікаватая трохі».*

Пазней Навэла стала лаўрэатам Пушкінскай прэміі і Дзяржаўнай прэміі Расійскай Федэрацыі.

У 1963 годзе яна ўзяла шлюб з паэтам Іванам Кіўру (памёр у 1992-м). Паэтэса сышла ў іншы свет 4 верасня 2016 года.

Натэла

Пра стасункі з асобай, якую клікалі Натэла, таксама ўпершыню стала вядома з успамінаў Мікалая Амельчанкі: *«Калі мы вучыліся на Вышэйшых сцэнарных курсах, Валодзя быў захоплены грузінкаю — разумнай і высокаадукаванай жанчынай. Помню, што адно вока ў яе касіла. Гэтая жанчына часта прыязджала да яго з Грузіі, тайком начавала ў інтэрнаце. Тайком, таму што ні яна, ні Валодзя не хацелі, каб сябры, паэты, якія жылі побач, ведалі пра гэтую сувязь. Грузіны асуджалі тых жанчын, якія мелі пазашлюбныя стасункі з рускімі, хоць самі рабілі гэта з вялікай ахвотаю. Мяне Валодзя не баяўся, ды і Натэла, так звалі ягоную каханку, не саромелася. Калі я стукаўся ранкам да іх у пакой, яна дазваляла Валодзю ўпусціць мяне, прыкрывалася коўдраю да падбародка, віталася, міла і загадкава ўсміхалася і не здавалася касавокай. Каханне рабіла яе прыгажэйшай, чым гэта было ў сапраўднасці. У мяне ёсць фатаграфія, на якой яны зняты ўдваіх побач, нібыта муж і жонка. На адвароце яе даволі жартаўлівы надпіс: “Геніяльнаму ўкраінскаму пісьменніку ад грузінскага і беларускага геніяў”».*

У аддзеле рэдкіх кніг і рукапісаў ЦНБ захоўваюцца лісты да Караткевіча ад розных асоб. Сярод іх толькі адна жанчына мае імя Натэла. Гаворка пра Натэлу

Мікалаеўну Анашвілі (па-руску яе прозвішча пішацца як «Онашвили»).

Натэла нарадзілася 21 кастрычніка 1934 года ў Тбілісі. У 1955-м скончыла Тбіліскі дзяржаўны ўніверсітэт імя Іванэ Джавахішвілі. Яшчэ да сустрэчы з Караткевічам, у 1958-м, у яе вышла кніга «Маленькія апавяданні». На тэлеграме і лісце быў пазначаны адрас: Тбілісі, вуліца Багдадская, 10. Падчас вандроўкі ў Тбілісі я накіраваўся туды: спадзяваўся пагутарыць з суседзямі і даведацца пра лёс Анашвілі. Сярод жыхароў дома на вуліцы Рычарда Холбрука (так цяпер называецца Багдадская) знайшоўся адзін чалавек, які жыў у ім з моманту будаўніцтва — з 1959 года! Ён добра памятаў Анашвілі. Але высветлілася, што жанчына пражыла там у аднапакаёвай кватэры літаральна некалькі гадоў, а потым пераехала невядома куды. Мужа і дзяцей на той момант у яе не было. Таму гэтая нітка для будучых расследаванняў абарвалася. Пра далейшы лёс Анашвілі вядома няшмат. У 1970 годзе яна абараніла ў Тбіліскім дзяржаўным ўніверсітэце кандыдацкую дысертацыю па філалогіі на тэму «Паэмы Грыгола Абашыдзэ», пазней стала доктарам філалогіі. Працавала ў Гарыйскім дзяржаўным педагагічным інстытуце (на радзіме Іосіфа Сталіна), Інстытуце літаратуры Акадэміі навук Грузіі і ва Універсітэце заходніх моў і культуры імя Ільі Чаўчавадзэ. На яе рахунку каля дзесяці кніг (проза, вершы, літаратурныя даследаванні). Памерла Натэла Анашвілі ў 2005 годзе.

У сучаснай Грузіі яна найбольш вядомая як аўтар верша «Калі ты была такая прыўкрасная...», тэкст яко-

га нават лічыцца народным. На яго аснове была створана песня, якую спяваў Гамлет Ганашвілі.

Мае лісты ў Акадэмію навук Грузіі і ва ўстановы, дзе пэўны час працавала Натэла Анашвілі, на жаль, засталіся без адказу. Таму ў біяграфіі нашага класіка і яго каханай жанчыны па-ранейшаму застаюцца «белыя плямы».

У ЦНБ захоўваюцца тэлеграма і ліст да Уладзіміра, дасланыя Натэлай з Тбілісі. У тэлеграме адпраўленай, відаць, 25 лістапада 1961 года, яна віншуе Караткевіча з днём народзінаў і дадае: «...желаю от всего сердца, дорогой мой человек, недостижимое счастье, и спасибо тебе за те радости и боли, которые ты причинил мне» (АРКіР. Ф. 11. Воп. 2. Адз. зах. 617. Арк. 1). Ліст датаваны 3 студзеня 1962 года. Натэла выказвае ўдзячнасць за дасланую кнігу і просіць паведаміць адрас, па якім будзе жыць Караткевіч пасля заканчэння курсаў: «Хочу знать твое местопребывание вообще, чтобы смогла написать тебе, когда мне будет очень и очень тяжело. Я хочу всегда знать, где ты бываешь... Думаю, что не приеду специально к тебе (падкрэслена Натэлай. — Д. М.) ни в коем случае, но так, просто хочу знать, где ты... Это даст мне возможность думать, что я не навсегда потеряла тебя. А в этом есть какое-то утешение! Ты ведь не отнимешь и это... Не надо сердиться на меня. Нас связывает воспоминание ведь не только неприятное и плохое! Мы ведь и чудесные дни помним! Прости за письмо... и прошу исполнить мою просьбу» (АРКіР. Ф. 11. Воп. 2. Адз. зах. 617. Арк. 3).

Валянціна

Асноўнай крыніцай інфармацыі пра Валянціну Папову (дзявочае прозвішча Чакалава) з'яўляюцца яе ўспаміны, змешчаныя ў лістападаўскім нумары часопіса «Полымя» за 2000 год. Аднак Валянціна зрабіла ўсё магчымае, каб пакінуць прыхільнікам Караткевіча мінімум інфармацыі. Вядома, што нарадзілася яна ў 1940 годзе і была малодшая за Уладзіміра Сямёнавіча на 10 гадоў. Яны пазнаёміліся 17 снежня 1961 года ў рэстаране «Будапешт» на вяселлі яе аднакурсніцы.

26 сакавіка 1962 года Караткевіч пісаў Ераніму Стулпану (папярэдні ліст датаваны 15 лютага): *«А я, кажацца, нарэшце-то влюбился. Очень-очень славная девушка. Если тебя интересует — я тебе напишу подробнее... А я-то уж думал, что я конченый человек. Черт возьми, благодарю небо и землю, что я живу, что, как последний идиот, хотел кончить с собой и не сделал этого»* (АРКіР. Ф. 11. Воп. 1. Адз. зах. 276. Арк. 22–23).

Любімым месцам спатканняў Уладзіміра і Валянціны з'яўляўся помнік беларускім партызанам у маскоўскім метро (у пераходзе паміж «Беларускай кальцавой» і «Беларускай радыяльнай»). Сустрэкаліся ў ягоным інтэрнаце, наведвалі выставы.

Паводле ўспамінаў, узаемаадносіны паміж Валянцінай і Уладзімірам мелі месца ў снежні 1961 — першай палове 1962 года. Неўзабаве пасля апошняга

спаткання Караткевіч вярнуўся ў Мінск. У апошні ліст, які прыйшоў з Мінска, быў укладзены верш, дакладней, яго пераклад з беларускай мовы:

Не хочу упиваться прошедшим,
Не хочу погибать в тоске.
Сегодня выпал, как цветы акации,
Последний мартовский снег.

Он скрипит под ногами от счастья,
Он поет о новых днях.
И любовь, как морские снасти,
Вновь способна поднять паруса.

Ночь со мною шагает к утру,
Чтобы встретить его поцелуем,
Новый день мой,
Новый рассвет,
Ты как призрак моего счастья.

Цікава, што беларускамоўны арыгінал пад назвай «Шчасце» з прысвячэннем «В. Ч.» быў напісаны 14 сакавіка 1962 года ў 1:30 ночы. То бок тады, калі ўзаемаадносіны працягваліся. Фактычна, ён з'яўляўся прызнаннем у каханні. Пераклад на рускую мову стаў развітаннем.

Больш лістоў не з'явілася. Валянціна, паводле яе слоў, «дваццаць гадоў будавала падводныя лодкі для даследавання акіяна».

Частка 3. У Мінску

Малавадомы час

Інфармацыя пра перыяд 1962–1967 гадоў пакуль спрэчная. Першая дата звязана з апошнім лістом У. Караткевіча да В. Чакалавай. Другая — са знаёмствам пісьменніка з будучай жонкай. Дакументальных звестак пра гэты час вельмі мала.

Як згадвалася вышэй, вясной 1962 года стасункі паміж Уладзімірам і маскоўскай Валянцінай закончыліся. Іх характар дазваляе казаць, хутчэй, пра захапленне пісьменніка. Таму не дзіўна, што 4 мая 1962 года, знаходзячыся ў Рагачове, ён піша верш «Жанчына з бэзам», прысвечаны загадкавай Л.

Успамін у першых радках сведчыць пра пэўныя адносіны паміж паэтам і жанчынай, якія засталіся ў мінулым:

І я прайшоў калісьці паўз цябе.
Паўз вусны смелыя і рук прынаднасць,
І змрок вачэй, глыбокіх, як сусвет.

На дне тваіх вачэй блішчэлі зоры,
Далёка так, што цэлага жыцця
Мне не хапіла б даляцець да іх...
Не паляцеў...
І гэта так было,
Як быццам качаня не захацела
Агіднае да лебедзя ляцець.
О лебедзь мой, які я быў дурны!

Якой дарогай сноўдаўся па свеце,
Каму сябе аддаў і раздарыў?!

Лірычны герой сніць былую каханку, чые вочы —
«два глыбокія сусветы»:

...З пяшчотаю глядзелі на мяне.
Я зразумеў,
Яны ж мяне вучылі
Калісьці нездрадліваму каханню,
Каханню маладому, на якое
Не зменіш вопыт схаладнелых год.

Вяртанне жанчыны, хай сабе ў сне, а не наяве, да-
памагае герою зноў паверыць у магчымасць шчасця:

Ты, што мяне чакаць даўно забыла,
Дапамагла мне, ўспомніла, прыйшла...
...Будзь бласлаўёна, доўгае жыццё,
Яшчэ не скончанае ў добрым свеце.
Ўсё будзе
Толькі гронаў тых не будзе.
Цябе не будзе і тваіх вачэй.
А можа?

(Раней паэт піша пра «*Вільготны бэз, букет вялікіх
гронаў*». — Д. М.)

Верш заканчваецца сімвалічна:

Душа чакае крыл. І на адхонах
Вось-вось, здаецца, расквітнее бэз.

Асоба Л., а таксама акалічнасці, у сувязі з якімі з'явіўся верш, пакуль што з'яўляюцца таямніцай для даследчыкаў.

5 мая 1963 года пісьменнік напісаў верш «Ты і я», які спярша прысвяціў невядомай нам Н. Д. Потым прысвячэнне было закрэслена.

Ты і я: пралеска ў снах бурану,
Дрэўца вішні ў ярасным агні,
Кропля на спіне Левіяфана,
Радуга на крылах навальніц.

Пад дзявятым валам ветразь ніцы,
Верас, што агнём абняў пярун,
Павуцінка ў пекле навальніцы, —
Адказы на вуха ўладару,

Як мне здужаць ураган і вецер,
Вечны мой, зацяты, страшны бой?
Як мне, моцнаму, пражыць на свеце
Без цябе, танюткай і слабой?

Асоба Н. Д. таксама пакуль застаецца невядомай.

25 ліпеня 1963 года Караткевіч пісаў у лісце да Ераніма Ступана: *«Ей-богу, надоело ходіць так, хочеця своего угла, хочеця тепла, доброты, чтобы не*

мыкаться, как старой собаке, и не смотреть на чужие окна. Я уже перегорел, никаких мечтаний мне не надо. “На свете счастья нет, но есть покой и воля...”. Был я влюблен трижды, и никогда это мне ничего не приносило кроме горечи, разуверения во всем и боли, — каждый раз сильнее. Теперь нужен мне только хороший друг» (АРКіР. Ф. 11. Воп. 1. Адз. зах. 276. Арк. 28–28 адв.).

Наогул, 1960-я гады (асабліва іх першая палова) былі дастаткова багатыя на сустрэчы Караткевіча з прадстаўніцамі прыгожай паловы чалавецтва. 16 лістапада 1963 года ён надзвычай шчыра пісаў Ераніму Стулпану з Каралішчавічаў: «Когда это я был способен на пакость с замужней женщиной? С одной только, да и то я ее навсегда (вылучана Караткевічам. — Д. М.) увести хотел, а это закономерная и справедливая вещь, если не можешь без этой замужней (напэўна, гаворка пра Ніну Молеву. — Д. М.). А больше такого никогда не было — да у меня десятки других было, с которыми я был, зная, что никому это не помешает. И им было хорошо со мной. И расставались они со мной ничем не оскорбленными, сохранив добрую память» (АРКіР. Ф. 11. Воп. 1. Адз. зах. 276. Арк. 45 адв.).

Калі весці гаворку пра гэтых жанчын, існуе рэальная небяспека збіцца з танальнасці, абранай у кнізе, і перайсці выключна да разгляду багатага асабістага жыцця пісьменніка. Некаторыя лісты, што захоўваюцца ў аддзеле рэдкіх кніг і рукапісаў ЦНБ, не падпісаныя.

У дадатак звесткі, якія сустракаюцца ў іх, часам спрэч-
ныя. Напрыклад, у архіве пісьменніка засталіся два
лісты невядомай нам Нэлы з Магілёва (першы пазна-
чаны 1 сакавіком 1965 года, другі без даты).

У першым лісце яна піша: «...ўчора ўпершыню
праводзіла гутарку ў вайскавай частцы на тэму: “Кні-
га, якая мне падабаецца”. <...> У мяне асабіста лю-
бімая кніжка “Дон Кіхот” Сервантэса. Пачынаю з вен-
скай прэм’еры оперы «Дон Кіхот» з дэбютам Шаляпі-
на. Расказваю пра смешны выпадак з унорыстым
ішаканам у кульмінацыйнай сцэне. Слухаюць». Магчы-
ма, Нэла працавала бібліятэкаркай або ў адной з ар-
ганізацый, што прапагандавалі літаратуру.

«Ваш ліст доўга блукаў, — піша Нэла. — Мяне ўжо
не было ў Магілёве. Ды і тут, адкуль пішу, таксама
не было доўга. Думала, не напішаце. Падумаеце,
што яшчэ за глупства?! Піша нейкая фантазёрка або
сумуючая асоба. Была ў Мінску. Ведала, што вы былі
ў Каралішкавічах (пісьменніцкі дом творчасці каля
Мінска. — Д. М.). «Паляванне» (гаворка пра «Дзікае
паляванне караля Стаха». — Д. М.) дачытала. Вось
бы сыграць на экране ролю вашай гераіні! Ведаеце,
у вашым лісце больш за ўсё закранула тое, што вы
атрымоўваеце багата лістоў... Нейкая такая смяшлі-
вая добразычлівая рэўнасць. <...> Неяк сённа не пі-
шацца. Напішаце? Зноў я» (АРКіР. Ф. 11. Воп. 2. Адз.
зах. 1006. Л 1–1 адв.).

Другі ліст сведчыць, што пэўны час паміж Карат-
кевічам і Нэлай працягвалася ліставанне. Становяц-
ца вядомымі і падрабязнасці: пісьменнік і яго сураз-

моўца пазнаёміліся ў кіно, прычым ініцыятыва зыходзіла ад дзяўчыны.

«Добрага дня! — пачынае свой ліст Нэла. — Прадоўжым размову. Ты сядзь насупраць у сваё крэсла, што каля балкона. <...> Ведаю даўно, але яшчэ мала, амаль не чула цябе. <...> Хочаш па радках тваёй першай кніжкі, якую я раней ведала і чытала, раскажу аб табе. <...> Смяшынкі так і скачуць у тваіх вачах. Як ты мяне абазваў? Кустар-самавучка?! А правільней было б сказаць: рамантычная ідыётка. Трымаеш мой ліст. Звычайны ліст між іншых. Думаў пасля кіно: прычাপілася ж асоба!

А каму пісаць, куды падзецца, калі так прыкра на душы? Белая варона сярод вераб'ёў... Сыплюцца непрыемнасці нібы з чароўнага рога. Колькі вучым не пляваць супраць ветру!! Як заўсёды — іду насупраць навальніцы.

Дні і вечары на працы. Няма свабоднай гадзіны. Што пішаш? Прывітанне матулі» (АРКіР. Ф. 11. Воп. 2. Адз. зах. 1006. Л 2-2 адв.).

З гэтых радкоў цяжка ўпэўнена сказаць, якія стасункі (сяброўскія ці іншыя) звязвалі адрасатаў. Сказ з другога ліста: «Прадоўжым размову. Ты сядзь насупраць у сваё крэсла, што каля балкона» — можа сведчыць пра тое, што дзяўчына была ў гасцях у Караткевіча (асабліва калі ўлічваць, што яна перадае «прывітанне матулі»). Хоць Караткевіч мог раней апісаць уласную кватэру ў лісце.

Але праходзіць некалькі месяцаў, і 29 жніўня 1965 года пісьменнік робіць у дзённіку надзвычай

песімістычны запіс: «Горш за ўсё, што я жыву, але не жыву так, як хачу, раблю не тое, што хачу, і ўвогуле раблю мала, увесь час завальваю сваю ж працу з людзьмі, якія мне не дапамогуць, не сустракаю тых, каго хачу кахаць, каго пакахаю, каго чакаю шмат год.

Пане ты мой Божа! Няўжо дзеля таго, каб рабіць тую справу, дзеля якой ты створаны і якую можаш скончыць толькі ты, трэба ўцякаць у скіт ад ілжэпрыяцеляў, ілжэжанчын, ілжэлюдзей і ілжэдумак?

І, калі трэба, — дзе ён, гэты скіт? А калі проста ўцячы ў нейкую леснічоўку — як сумясціць з гэтым жаданне віруючай дзейнасці сярод сабе падобных і яшчэ жаданне адшукаць і знайсці тую адзіную жанчыну, з якой я, моцны і так, буду бязмерна моцны і — няхай нават не зусім шчаслівы, але і не сонны, не будні, не той, хто думае аб золотых і туфлях».

Галіна

Ва ўспамінах археолага Міхася Чарняўскага, запісаных яго студэнтамі, сустракаецца цікавая фраза, звязаная з асабістым жыццём Караткевіча: «Ну што вы, калі ў яго былі такія экзальтаваныя актрысы, колькі было [б] трагедый... <...> Не дай бог, ён бы жаніўся з нейкай акторкай ці з нейкай пазтэсай — ён хадзіў бы “галодны і п’яны”». Як відаць, ацэнка цалкам адмоўная. У нечым яе прычыны будуць зразумелыя чытачу ў наступным раздзеле, прысвечаным Валянціне Нікіцінай, жонцы Уладзіміра Сямёнавіча.

А пакуль вернемся да працытаванага фрагмента. Хто ж гэтая актрыса?

Ад аднаго тэатральнага крытыка, якому я цалкам давяраю, стала вядома імя актрысы, якую звязвалі з Караткевічам асабістыя адносіны. Яе імя — Галіна Францаўна Бальчэўская.

Яна нарадзілася 20 студзеня 1945 года ў вёсцы Палессе Мядзельскага раёна, што знаходзіцца недалёка ад мястэчка Будслаў.

«І вось гэтую вёску падчас вайны спалілі поўнасьцю, — узгадвала Бальчэўская. — Пасля вайны, як сябе памятаю, было яшчэ шмат комінаў разбураных, хат, хоць людзі ўжо і будаваліся. І вось уздоўж вуліцы — дзве сцяжынкi. Гэтыя сцяжынкi былі засыпаныя бітым шклом. Гэтае шкло з разбітых акон разбураных хат. Шкло гэтае ўжо ўелася ў зямлю, было прысыпанае зямлёй, яно не калолася ў ногі.

І вось мы, дзеці, бегалі па гэтых сцяжынках. Я вельмі любіла бегаць па гэтых сцяжынках босая. Як бяжыш, вецер у вушах свішча, і такая радасць — радасць ад таго, што шкло блішчыць на сонцы, пераліваецца, зіхаціць. І проста аж захлынаешся ад гэтай радасці, што так прыгожа блішчыць шкло на сонцы. Вось я цяпер думаю часта: гэта ж трэба так — у людзей такое гора, такая бяда, а ў мяне — радасць. Радасць ад таго, што шкло блішчыць».

Але ў рэальнасці дзяцінства Галіны было надзвычай цяжкім. Бацька пакінуў сям'ю, а неўзабаве памерла маці. Дзяўчынка трапіла ў дзіцячы дом у Чэрвені. У выбары прафесіі ёй вельмі дапамагла настаўніца

рускай мовы і літаратуры Аляксандра Андрэеўна Герасімовіч, якая даручыла дзяўчыне ў адным са спектакляў выконваць ролю князеўны Валконскай. Так Галіна зацікавілася тэатрам, удзельнічала ў мастацкай самадзейнасці і стала марыць пра сцэну.

У 1963 годзе яна скончыла чэрвеньскую школу. Год працавала токарам на Мінскім мотавелазаводзе, а потым паступіла ў Беларускае дзяржаўнае тэатральна-мастацкае інстытут на акцёрскі факультэт. У 1968-м атрымала дыплом. Чатыры гады працавала ў Віцебску, у Дзяржаўным акадэмічным тэатры імя Якуба Коласа. У 1972-м перайшла ў трупы Купалаўскага тэатра. Сярод яе любімых роляў у абодвух калектывах былі Акуліна («Улада цемры» Л. Талстога), Надзейка («Трыбунал» А. Макаёнка), Ліза Брычкіна («А досвіткі тут ціхія...» Б. Васільева), Ніна («Парог» А. Дударова) і інш.

У аддзеле рэдкіх кніг і рукапісаў ЦНБ імя Я. Коласа захоўваюцца два лісты Бальчэўскай да Караткевіча. Першы з іх датуецца 7 ліпеня 1971 года, калі быў напісаны другі, пакуль невядома. Яны з'явіліся падчас гастролей па Віцебскай вобласці, куды выправіўся Купалаўскі тэатр (спярша часткі трупы базіраваліся ў Паставах, потым мусілі перабрацца ў Глыбокае). Для мясцовых жыхароў паказвалі некалькі спектакляў (Бальчэўская была занятая ў пастаноўцы п'есы «Трыбунал» Макаёнка).

Пісьмы з'явіліся пасля таго, як Уладзімір Сямёнавіч узяў шлюб, што патрабуе асаблівай далікатнасці. Таму зробім купюры ў некаторых катэгарычных ацэнках людзей, блізкіх да пісьменніка.

Лісты не пакідаюць сумненняў у пачуццях Бальчэўскай да Караткевіча. Дарэчы, актрыса звяртаецца да пісьменніка «*мілы Класік*» (АРКіР. Ф. 11. Воп. 2. Адз. зах. 625. Арк. 2) і запрашае яго ў госці: «*А ночы такія ціхія, цёплыя, прыгожыя і пахучыя, што задыхнуцца можна... І многа думаецца ў гэты час. Пра Вас думаецца, пра жыццё. Многа, моцна думаецца... Класік, мілы Класік.... Як неразумна, неверагодна глупа.... А-а-а! Паслухайце, Класік, прыязджайце ў гэтую цішыню і ў гэтыя лясы. Да нас прыязджайце! Мы тут да 19-га*» (Тамсама).

У другім лісце Галіна адправіла свайму куміру фотаздымкі: «*Здымкі высылаю проста так. Можаш схаваць, можаш парваць. Усё роўна. Гэта я на сцэне. Між іншым, я ўжо крыху нядрэнная артыстка. Крыху дзякуючы табе. Як ні смешна, ты сапраўды ў зале заўсёды. Хоць мяне даўно і не бачыў. Можа, таму і высылаю. Паглядзі на артыстку. Ну, усё. Цалую. Галя*» (АРКіР. Ф. 11. Воп. 2. Адз. зах. 625. Арк. 3–3 адв.).

Яна двойчы запрашае яго прыехаць да купалаўцаў. У другім лісце Галіна піша: «*...ты павінен прыехаць. Не дзеля мяне. Дзеля тэатра, дзеля людзей. Тут усе любяць цябе вельмі. І потым, на другое запрашэнне нельга адказвацца*» (Ф. 11. Воп. 2. Адз. зах. 625. Арк. 3 адв.).

Але цяжка сказаць, ці былі пачуцці Бальчэўскай узаемнымі. Хутчэй за ўсё, не. Характэрныя два моманты. У першым лісце актрыса піша: «*І яшчэ вось што. Я ж не псую табе жыццё, Валодзя (мне так здаецца). І таму будзь чалавекам, не трэба больш хамства.*

Улічы, што мне настолькі дрэнна, настолькі... А-а-а!
Абавязкова дай адказ» (Ф. 11. Воп. 2. Адз. зах. 625.
Арк. 2 адв.). А вось цытата з другога ліста: «А ўвогуле,
дрэнна, што я вось так табе пішу. Колькі ўжо напіса-
на, а ты — ні слова. Сорамна і прыкра. Але мне ўжо
ўсё роўна. Проста няма выйсця. Няма неба — няма
жыцця. І потым, я хачу дапамагчы табе. Ты губіш сваё
шчасце і маё, не разумееш гэтага. Таму я не магу
змірыцца. Нічога, калі-небудзь зразумееш» (АРКіР.
Ф. 11. Воп. 2. Адз. зах. 625. Арк. 3–3 адв.).

Першая цытата — відавочны адказ на ліст Карат-
кевіча. Другая сведчыць, што ў нейкі момант пісьмен-
нік перастаў адказваць на лісты Галіны Бальчэўскай.

Цікава, што імя і прозвішча актрысы згадваюцца
ў вершы Рыгора Барадуліна, які сябраваў з Карат-
кевічам. Твор «Журба кляновага ліста» пабачыў свет
у зборніку «Абсяг» (Мінск, 1978):

Песня маці чыёй балючэйшая,
Ці тваёй, ці маёй, пакутніцы?
Адкажы мне,
Галіна Бальчэўская.
Смутак мой ад мяне не адкупіцца.

Чыя каса
Бядой
Была?
Чыя краса
З вадой
Сплыла?
Ты — галінка абныла-крохкая

Дрэва наскага,
Дрэва песеннага.
Са жніва талака йшла —
З палёгкаю,
З ласкаю
Маладзік павесіла.

Табе знаёма
Журба
Вясла,
Дзе пакрыёма
Вярба
Расла.

Гора чула ты, ліха бачыла.
Каб зласліўцы твае аббрахаліся,
Сум спагодзіла песні матчынай
Галая на святло прагалінка.

Бальчэўская, занятая ў многіх спектаклях, доўга не магла атрымаць належнага грамадскага прызнання і звання заслужанай артысткі Беларусі. Дапамагло некалькі шчаслівых выпадкаў. Вядомы тэатральны крытык Анатоль Сабалеўскі ініцыяваў на акцёрскім курсе Беларускага ўніверсітэта культуры і мастацтваў пастаноўку «Дагарэла свечачка» (паводле п'есы Алеся Петрашкевіча), у якой прымала ўдзел Галіна Францаўна. Неўзабаве пастаноўка была паказана падчас гастролей у Кіеве, а пасля перанесена на малую сцэну Купалаўскага тэатра. Рэжысёр Рыгор Баравік ператварыў «Дагарэла свечачка» ў монаспектакль.

Пастаноўку запрасілі ў Кіеў на ўкраінскі Міжнародны фестываль монаспектакляў «Марыя». Там беларуская пастаноўка ўзяла Гран-пры. А неўзабаве, у 1999-м, Бальчэўская атрымала званне заслужанай артысткі рэспублікі.

Памерла Галіна Францаўна праз шэсць гадоў, 17 мая 2005 года. Адною з любімых народных песень Бальчэўскай, якая засталася ў яе памяці яшчэ ад маці, была «Ой ты, кося, ты мой кося». Але яна была таксама адною з любімых і ў Караткевіча. Хіба выпадкова?

Генка (?)

Згадаем две гісторыі адносін, якія адбыліся ў 1970-я. У архіве Караткевіча знаходзіцца некалькі лістоў ад Г. Паповай з Сочы, якая працавала ў мясцовым бюро падарожжаў і экскурсій. Імя гэтай жанчыны невядома. Цікава, што ў адным з лістоў яна называе сябе мужчынскім імем Генка.

21 верасня 1970 года Папова напісала Караткевічу, што яго ліст атрымала амаль месяц таму. З ліставання можна даведацца, што пісьменнік і яго адрасат бачыліся ці сустракаліся чатыры дні, калі пісьменнік адпачываў у Сочы. У лісце Папова часта згадвае мясціны, дзе яны былі: *«Вчерашнее воскресенье до 5 час. была на пляже школы-интерната и в моем любимом парке над морем, помнишь, где мы были. Больше часа сидела и читала в той крошечной беседке под магнолиями. <...> А у нас солнышко, тепло, море зеле-*

ни — буйная «бархатная» осень. А в Полесье дожди? Не промок, не замерз «мой пушистенький, мя-а-конький, колю-ученький». Пиши «редко, но длинно». Целую. Я.» (АРКіР. Ф. 11. Воп. 2. Адз. зах. 831. Л. 2–2 адв.).

12 лістапада 1970 года Папова напісала пісьменніку, што атрымала праз яго сябра, журналіста Яўгена Пушкіна, фотаздымкі (хутчэй за ўсё, тыя, якія Караткевіч рабіў падчас адпачынку): «А ничего получились! Спасибо и за это. Вот только обещанная книжка задержалась в пути. Правда, тов. Пушкин клялся на кресте, что купит в Минске и пошлет ее мне. В общем, он порасскажет, какой Сочи осенний, что он здесь по-видал. Я постаралась поспособствовать ему с экскурсиями, 2 провела сама, чтоб мои подчиненные не «запороли» дело. Даже вздумала поволноваться, как перед инспектором, все-таки твой «чрезвычайный посол», хотя и приехал по своим санаторным делам. А мне почему-то все стало дорогим, что связано с Беларусью.

Женька твой — хороший, разговорчивый; с любовью рассказывает о тебе и о Рыгоре Ив. (гаворка пра Рыгора Барадуліна. — Д. М.). Ты, оказывается, его учил в 10-м классе, народный учитель! Как живешь, друг? И чем? А ведь было однажды: «Буду писать хоть и редко, но много». Да что же с вами, ленивцами, сделаешь!» (АРКіР. Ф. 11. Воп. 2. Адз. зах. 831. Л. 4–4 адв.).

Нарэшце, на наступны дзень, 13 лістапада 1970 года, быў адпраўлены яшчэ адзін ліст.

«Снова верчусь в тех краях, часто бываю в том парке над морем... так же мяукают павлины, белыми

душистыми гроздьями расцвела мушмула (помнишь, мы единственную ягоду разделили пополам? А цветёт она поздней осенью), — написала Г. Папова. — *Всё на месте — да тебя только нет.* <...> Очень жалею, что вместо двух посредственных кинофильмов, что мы вместе посмотрели, — не повела тебя в Агурское ущелье. Там здорово. И для души, и для дела, может, тебе пригодилось бы. Да разве за четыре дня, что ты пробыл в Сочи, возможно было все охватить? Забыл, забыл ты их. А для меня вот прикипелось название одного из тех фильмов — “День и вся жизнь”. Ладно. Говорю много. Подумаешь ещё — хвастаюсь. Нет, нет: *Генка не хвастунишка*» (АРКіР. Ф. 11. Воп. 2. Адз. зах. 831. Л. 5–5 адв.).

Болей лістоў ад сочынскай знаёмай Караткевічу не прыходзіла (або яны не захаваліся).

Валянціна

У 1967 годзе пісьменнік пазнаёміўся з Валянцінай Нікіцінай (дзявочае прозвішча Ватковіч). Яна нарадзілася 28 чэрвеня 1934 года ў Кыргызстане. Пра яе дзяцінства аўтару расказала Любоў Пятроўна Рабушка, якая вучылася з будучай жонкай Караткевіча ў адным класе.

«*Валянціна Ватковіч, яе брат Генадзь і маці прыехалі ў Радашковічы пасля вайны, дзесьці ў 1946–1947 гадах, — узгадвае Любоў Пятроўна. — Яна прыйшла да нас у пяты клас. Маці Валянціны спачатку працавала ў пракуратуры. У адным доме знаходзіў-*

ся рэстаран, пракуратура і аднапакаёвая кватэра Ватковічаў. Адноўчы ноччу ў рэстаране выбухнулі газавыя балоны, і ўвесь будынак загарэўся. Туды збегліся суседзі. Да дома, які гарэў, было страшна падысці. Побач стаялі нападупранутыя Валянціна і яе брат, якія трымцелі ад холаду і страху. Потым ім далі новую кватэру.

Але ў маці не было спецыяльнай адукацыі, таму хутка яна апынулася на пасадзе загадчыцы клуба. Што датычыцца бацькі Валянціны, дык пра яго мы нічога не ведалі. А сама мая аднакласніца на гэтую тэму нічога не казала. Магу выказаць здагадку, што нейкім чынам ён мог быць звязаны з Польшчай (паколькі імя па бацьку Валянціны — Браніславаўна). Але маці была рускай.

Увогуле, Ватковічы былі надзіва ветлівымі, добрымі па натуре. Але жылі вельмі бедна. Валю часта падкормлівала сям'я аднакласніцы Фані, якая жыла побач. Маці Фані шкадавала Валю і яе брата: варыла пабольш ежы і клікала іх. Калі Фаня праз гады прыходзіла ў госці да Караткевічаў, Валянціна казала: “Вось хто мяне ратаваў у дзяцінстве...”

Валя вельмі вылучалася сярод нас усіх. З першага дня знаёмства адчувалася, што яна была нейкай асаблівай, натхнёнай, вельмі развітай і адукаванай. Яе галоўным, ды, напэўна, і адзіным хобі было чытанне. Яна так захаплялася, што яе нельга было ад яго адарваць. Калі мы толькі пачыналі знаёміцца з класікай, яна чытала ўсё — і замежную, і рускую літаратуру. На сумных уроках трымала кнігі пад партай.

У нашай школе выкладанне ішло на беларускай мове. Але некаторыя вучні (у тым ліку і Валянціна) мелі рускія падручнікі і адказвалі па-руску. Зразумела, яна ведала беларускую мову. Але як след вывучыла яе, калі пачала выкладаць у Брэсцкім педагагічным універсітэце. У нашай кампаніі гаварылі па-беларуску. А калі прыехалі ў Мінск, перайшлі на трасянку.

Першыя гады ў школе Валянціна вучылася сярэдне — на “тры” і “чатыры”. Магчыма, прычына хавалася ў звычайных, нават сярэдніх настаўніках. Магу ўзгадаць толькі двух. Кацярына Канстанцінаўна Жалызоўская была дачкой святара. Яна скончыла Пецярбургскі ўніверсітэт, выкладала ў малодшых класах (з Валянцінай яны не перасякаліся). Леанід Кандрацьевіч (прозвішча не памятаю) таксама скончыў той жа ўніверсітэт. Ён выкладаў гісторыю (а таксама рускую і нямецкую мовы) не па падручніку, а разказваў сваё бачанне падзей.

Але потым нашым класным кіраўніком стаў Фёдар Янкоўскі, будучы вядомы вучоны, мовазнаўца, які выкладаў у нас беларускую мову і літаратуру. Мы ўсе падцягнуліся, прычым Янкоўскі рабіў усе заўвагі і парады вельмі тактоўна. У клас ён звычайна прыходзіў у вышыванай кашулі. Выкладаў не па падручніку, вучыў нас пісаць лекцыі. Калі адказвалі яго словамі, літаральна квітнеў і радаваўся нашым поспехам. Прымушаў нас чытаць і прывучыў да чытання. Спецыяльна прыходзіў у школьную бібліятэку і правяраў, якія кнігі мы бралі, у якой ступені засвоілі і зразумелі літаратурны твор. Цікавіўся, якая

атмасфера ў сям'і. Некаторыя хлопцы добра разумелі матэматыку, але атрымлівалі слабыя ацэнкі па мовах. Янкоўскі прымушаў іх займацца дадаткова, даваў заданне напісаць сачыненне. Ён выкладаў у нас у дзявятым і першай палове дзясятага класа, а потым з'ехаў у Мінск. Але за гэты час Валянціна падцягнулася. Усе думалі, што яна скончыць школу з медалём. Прычым не адна яна. У аблана паслалі дадзеныя на двух залатых і пяцёх срэбраных медалістаў. Але там не маглі паверыць, што звычайнай школе ўласцівы такія высокі ўзровень. Таму на клас выдзелілі толькі два срэбраныя медалі. Таму Валянціна засталася без яго.

У Радашковічах у нас склалася свая кампанія, куды ўваходзілі Валя, я і яшчэ некалькі чалавек. І ў школьны, і студэнцкі час (калі прыязджалі дадому на вакацыі або выходныя) мы заўсёды трымаліся разам. Часта хадзілі ў адзіны клуб. Не танцавалі, а проста сустракаліся. Любілі пасядзець у парку на лавачцы і гуляць у фанты. Здаралася, проста гулялі па Радашковічах і спявалі песні. У асобныя дні бачыліся яшчэ больш вузкай кампаніяй: я з братам і яна з братам. Хадзілі ў лес па ягады і грыбы. Цяпер з нашых аднакласніц у жывых засталася ўсяго некалькі чалавек. Адна жыве ў Ізраілі, адна — у Амерыцы, адна — у Санкт-Пецярбургу, але ўсе падтрымліваем адносіны.

Пасля заканчэння школы Валянціна паступіла на гістарычны факультэт БДУ, а я ў Педагагічны інстытут. Спачатку мы разам жылі на кватэры. Але сыну гаспадыні не падабалася наша прысутнасць, а таму неўзабаве раз'ехаліся па іншых прыватных кватэрах».

У 1956 годзе Валянціна скончыла гістарычны факультэт БДУ і працавала ў краязнаўчых музеях: раённым Аршанскім і абласным Брэсцкім. У тыя гады яна ўзяла шлюб, але неўзабаве развялася. Прозвішча Нікіціна захавала. Але ўспамінаць пра свайго першага мужа не любіла.

Потым паступіла ў аспірантуру Інстытута гісторыі Акадэміі навук Беларусі. Археолаг Міхась Чарняўскі, які вучыўся там разам з Валянцінай, згадваў, што над сваім даследаваннем яна працавала ў Маскве: *«Яна там была два гады, пісала дысертацыю, ну і стала адчуваць сябе трохкі масквічкай. Ну, а мы тут такія, правінцыя. І гэта ў яе трэшачкі так праскользвала ў размовах, у адносінах. І наша начальства яе тут незалюбіла. Хаця яна дысертацыю ўжо зрабіла амаль што, назад яе не ўзялі — не трэба нам тут такая ганарыстая. Хай едзе, дзе была. І яна страшэнна забітая гэтым, што трэба ехаць у Брэст».*

Якраз у 1964 годзе ў часопісе «Маладосць» выйшла аповесць Караткевіча «Дзікае паляванне караля Стаха». А Валянціна Браніславаўна вельмі любіла дэтэктывы. *«І я кажу: слухай, я табе дам такі дэтэктыў, такі дэтэктыў, — успамінаў Міхась Чарняўскі. — <...> Я кажу — во дэтэктыў, каб, можа, на душы лягчэй было. Яна як села, дык аж да Брэста яго чытала».*

У наступным, 1965-м, годзе Валянціна Браніславаўна абараніла кандыдацкую дысертацыю па археалогіі (дакладней, па паморскай культуры). Аднак вымушана была працаваць у Брэсцкім педінстытуце на кафедры гісторыі КПСС. Пазней, тлумачыўшы

гэтую сітуацыю, Валянціна Нікіціна казала: «Захочаш есці — будзеш і такое выкладаць».

Наконт абставін знаёмства Валянціны і Уладзіміра існуе тры версіі. Згодна першых дзвюх, яно адбылося 2 лістапада 1967 года ў Брэсцкім педінстытуце.

Паводле ўспамінаў Адама Мальдзіса, літаратуразнаўца Уладзімір Калеснік, загадчык кафедры беларускай літаратуры Брэсцкага педінстытута, запрасіў Караткевіча ў свой горад на чытацкую канферэнцыю па рамане «Каласы пад сярпом тваім».

«Разам са студэнтамі свайго курса як куратар прыйшла туды і Валянціна Браніславаўна. Канферэнцыя не дужа цікавіла яе, і яна, адседжваючы “мерапрыемства”, чытала нейкі польскі дэтэктыў (дэтэктывы былі яе слабасцю). І, калі ў прафесарскай Уладзімір Калеснік пазнаёміў іх, яна спытала:

— А чаму б вам не напісаць які дэтэктыў?

— Які, да прыкладу?

Валодзя сам страшэнна любіў добрыя дэтэктывы. Як і фантастыку.

— Ну, хаця б такі, як “Дзікае паляванне караля Стаха”...

Аказваецца, Валянціна Браніславаўна неяк чытала ў цягніку часопіс з гэтай аповесцю, але не звярнула ўвагу, хто яе аўтар.

— Га-га! Тры “га”! — разрагатаўся Валодзя. — Дык гэта ж я напісаў “Стаха”!

Валянціне Браніславаўне стала ніякавата, і яна прапанавала:

— Тады пайшлі піць каву...»

Згодна Міхасю Чарняўскаму, Валянціна Браніславаўна адразу сказала Караткевічу пры сустрэчы, што ведае яго, бо чытала «Дзікае паляванне...» і вельмі захоплена ім. А потым удакладніла, што асобнік ёй падарыў Міхась Чарняўскі. Таму Караткевіч пазней называў археолага «сватам». А вось тэатразнаўца Ізабэла Гатоўчыц, грунтуючыся на ўспамінах Валянціны, пісала, што сустрэча адбылася ў цягніку «Берлін — Масква». Будучыя муж і жонка ехалі ў адным купэ да Брэста. Прычым неўзабаве пасля знаёмства пісьменніка запрасілі на сустрэчу ў Брэст (відаць, менавіта пра яе вядуць гаворку А. Мальдзіс і М. Чарняўскі).

На першы погляд, трэцяя версія больш адпавядае рэчаіснасці. Што сведчыць на яе карысць? Слова Адаму Мальдзісу: «Аднойчы раніцай, на самым прыэдадні Кастрычніцкіх свят 1967 года, Караткевіч прыбег да мяне ўзбуджаны:

— Разумееш, стары, я, здаецца, жанюся!

— І хто ж тая, што нарэшце цалкам запаланіла тваё сэрца?

— З Брэста. Валя. Валянціна Браніславаўна. Разумная жанчына. Гісторык, дакладней, археолаг, і дысертацыю абараніла. <...>

— Дык што ж тады цябе бянтэжыць? — не стрывала мая Марыя (жонка А. Мальдзіса. — Д. М.).

— Разумеецца, старыя, я запрасіў яе на свята да сябе і толькі ў цягніку ўспомніў, што мы ўсе запрошаны ў Ракаў, на вяселе Рагойшавага Славы.

— То вазьмі і яе з сабой.

— А выпадае?

— Чаму ж...»

Можа падацца, што Караткевіч запрашаў у госці Валянціну толькі пасля пэўнага знаёмства. Калі б яны сустрэліся толькі на канферэнцыі, наўрад ці ў іх была б дастатковая колькасць часу, каб завязаць стасункі. Валянціна Браніславаўна магла адмовіцца ад такой паездкі праз некалькі дзён пасля першай сустрэчы. А сумеснае падарожжа ў цягніку спрыяла б большай шчырасці. Прычым якраз там мог адбыцца і дыялог пра «Дзікае паляванне караля Стаха».

Але Любоў Рабушка таксама расказвала са слоў Валянціны, што сустрэча адбылася ў Брэсце на чытацкай канферэнцыі. І пазнаёміў будучых мужа і жонку Уладзімір Калеснік. *«Думаю, што Валя спадабалася яму з першага погляду, таму ён і запрасіў яе»*, — кажа Любоў Пятроўна. Гэтыя словы сведчаць на карысць адной з першых дзвюх версій.

У любым выпадку Валянціна прыняла запрашэнне Караткевіча. Яны разам паехалі на вяселле літаратурознаўцаў Вячаслава Рагойшы і Таццяны Кабржыцкай, што цэлы тыдзень гуло ў Ракаве на лістападаўскія святы (адзначалася 50-годдзе Кастрычніцкай рэвалюцыі). Першая рэакцыя некаторых знаёмых была не надта тактоўнай. Некаторыя «максімалісты» сказалі Валянціне за сталом прама ў вочы: *«Раз дрэнна гаворыш па-беларуску, то ты яму не пара»*. *«Яна расплакалася, — расказваў Адам Мальдзіс, — выпіла паўстакана самагону, потым яшчэ і абцас зламала»*. Як узгадваў Міхась Чарняўскі, некаторыя *«готовыя былі крыжам легчы, каб ён не жаніўся з ёй. Ну як гэта так — прарок беларускага роднага адраджэння жэніц-*

ца з разведзенай нейкай кабетай, рускамоўнай, тым больш якая чытае гісторыю КПСС у Брэсцкім педінстытуце, якая не гаворыць па-беларуску».

Для аб'ектыўнасці, неўзабаве Валянціна Нікіціна вывучыла беларускую мову, прычым, паводле слоў А. Мальдзіса, стала размаўляць на ёй лепш за сваіх нядаўніх крытыкаў.

Але больш істотна тое, што паміж Уладзімірам і Валянцінай расла ўзаемная сімпатыя. Гэтая вестка імгненна абляцела вузкае кола нацыянальнай інтэлігенцыі. 20 снежня 1967 года Ларыса Геніюш піша ў лісце да Зоські Верас: «Валодзя, здаецца, жэніцца на нейкай выкладчыцы з Брэсцкага педінстытута. Яна 5 дзён гасціла ў іх... Не веру таму Валодзі, цяжкая з ім гутарка ў гэтай справе». А 3 студзеня 1968 года да Ларысы Геніюш прыходзіць ліст ад Максіма Танка: «...сустрэў Калесніка, ад якога і даведаўся, што Уладзімір закахаўся ў Брэсце ў харошую дзяўчыну». 12 лютага 1968 года Геніюш зноў піша з Зэльвы Зосьцы Верас: «Зусім цёпла пагутарылі і з дзяўчынай Караткевіча. Яна ад іх ужо паехала, але прыслала мне пачку дэтэктывак, і відно, што ёй, беднай, нявесела... Што ў іх атрымаецца, не ведаю».

Паколькі закаханым хацелася бачыцца часцей, Валянціна вырашыла перабрацца ў Мінск. Спярша паспрабавала ўладкавацца ў Інстытут гісторыі Акадэміі навук, але туды яе не ўзялі. «Таму што была жанчына, якая мела пэўныя планы на Караткевіча і якая ўсё не пакідала надзеі на адносіны, — расказваў Адам Мальдзіс. — Вось гэтая жанчына і пайшла да дырэктара інстытута, нагаварыла ўсякага: што

прыйдзе Валя і разваліць усю працу». Тады Караткевіч парушыў свой прынцып (ні за каго не прасіць) і дапамог уладкаваць Валянціну ў Інстытут мастацтвазнаўства, этнаграфіі і фальклору Акадэміі навук. Летам 1969 года яна пераехала ў Мінск. За два гады да гэтага Караткевіч атрымаў двухпакаёвую кватэру на вуліцы Веры Харужай, 46. Менавіта тут Уладзімір Сямёнавіч пасяліў Антона Косміча, галоўнага героя рамана «Чорны замак Альшанскі» (1979). Гэтую кнігу аўтар прысвяціў менавіта Валянціне: «В. К., якой гэты раман абяцаў дзесяць год назад, з удзячнасцю». Прычым сам Уладзімір Сямёнавіч жартоўна прызнаваўся, што паабяцаў ёй напісаць дэтэктыўны твор у першы дзень знаёмства.

Караткевіч пісаў у рамане: *«Раніцай мяне разбудзіў залівісты крык пеўня, а пасля адчайнадушнае, надрывістае кувіканне парасяці... Як на вёсцы». Кожны тыдзень адкрываўся Старажоўскі рынак, які знаходзіўся на шляху ад дома. Там гандлявалі жывёламі і птушкамі. Расказвалі, што пісьменнік прыходзіў на рынак, купляў галубоў і тут жа адпускаў іх на волю.*

Калегі запамнілі Валянціну *«благітнавокай у акулярах бландзінкай, крыху паўнаватай, але зграбнай, у маленькай чорнай класічнай сукенцы, якая ёй вельмі пасавала».* Справай яе прафесійнага жыцця стаў удзел у стварэнні Збору помнікаў гісторыі і культуры Беларусі. Як пісаў Адам Мальдзіс, тое, што зрабіла Валянціна Браніславаўна для падрыхтоўкі Збору, для таго, каб *«ён ішоў "без купюр", можна смела назваць навуковым подзвігам, грамадзян-*

скай мужнасцю. Яна бясконца ездзіла ў экспедыцыі, абараніла не адзін помнік архітэктурны, пісала сама артыкулы і брашуры і рэдагавала чужыя». У 1990 годзе Валянціна Караткевіч (пасмяротна) разам з іншымі аўтарамі была ўзнагароджана за выданне Дзяржаўнай прэміяй БССР.

Як сцвярджае І. Гатоўчыц, «амаль з першых дзён працы Валі да нас пачаў заходзіць Уладзімір Сямёнавіч Караткевіч». Зрэшты, пасля пераезду ў Мінск Валянціна жыла ў сям'і пісьменніка. Але з Уладзімірам яна не распісалася. «Многія сябры пісьменніка, яго блізкае асяроддзе не ўзрадаваліся яе з'яўленню, бо Валодзя для іх знік, — успамінала Любоў Рабушка. — Раней у Караткевіча, па сутнасці, была халасцяцкая кватэра, у якой можна было збірацца і весела бавіць час. Сябры адгаворвалі Валодзю жыць разам з Валянцінай. Адзін сябар казаў мне: "Пагаварыце з Валянцінай, не ўвязваецца гэта". Але маці Караткевіча вельмі прывязалася да Валі. Маладая жонка ўзяла гаспадарку ў свае рукі і хутка разагнала п'яную кампанію».

Тое ж кажуць і сябры пісьменніка. Як сцвярджаў археолаг М. Чарняўскі, «Валянціна стала яму і жонкай, і ахоўніцай, і нянькай, і медсястрой, і лекарам. Найперш яна разагнала прыліпал з бутэлькамі, частка якіх мэтанакіравана старалася спаіць пісьменніка. Яна ўпарадкавала яго побыт, апекавалася, вызваляючы час для творчасці, ствараючы для гэтага ўтульнасць і спакой». Той жа думкі прытрымліваецца літаратуразнаўца А. Мальдзіс: «З прыходам у дом Валянціны Браніславаўны ў многім змяніўся ўклад

Валодзевага жыцця. Нягледзячы на сваю навуковую занятасць, яна ўзяла на сябе многія бытавыя клопаты. Перасталі наведвацца некаторыя знаёмыя з “халасцяцкімі” звычкамі. Іх месца занялі калегі па рабоце Валянціны Браніславаўны».

Шлюб, які «цягнуўся ўжо некалькі гадоў», быў зарэгістраваны толькі 19 лютага 1971 года. Валянціна, якая ўзяла прозвішча мужа, абмяняла сваю двухпакаёвую кватэру ў Брэсце на пакой у Мінску. Праз два гады гэты пакой разам з двухпакаёвай кватэрай Караткевіча па вуліцы Веры Харужай, 48 абмянялі на трохпакаёвую кватэру (па вуліцы Карла Маркса, 36). Там Валянціна, Уладзімір і маці пісьменніка жылі да сваіх апошніх дзён.

Як пісаў Адам Мальдзіс, у новай кватэры ў пісьменніка нарэшце «з’явіўся асобны кабінет для работы. Ажаніўшыся, Караткевіч стаў часцей адпачываць — у сваім любімым Кактэбелі, а таксама ў Гаграх, Дубултах. Хоць і ўсялякае бывала ў жыцці, Караткевіч быў удзячны жонцы за яе паўсядзённыя клопаты». Але чаму шлюб быў зарэгістраваны не адразу? «Валодзя тады збіраўся ў Славакію, дзе перавялі яго кнігу, — кажа Любоў Рабушка. — Хацеў узяць з сабой і Валянціну. Але, калі сталі афармляць дакументы, паўстала пытанне: а які яе статус? Тады яны пайшлі і адразу распісаліся. Чаму гэта не зрабілі раней? Што тычыцца Караткевіча, дык адназначна адказаць складана. Адносна Валянціны мяркую так. Яна вельмі яго любіла. А яшчэ мела перадавыя погляды. Таму не лічыла прынцыповым — іх адносіны афіцыйна зафіксаваныя ці не. Галоўнае — разам».

«Калі яны сышліся, то, па сутнасці, жылі на Валіну зарплату і знаходзіліся ў вельмі складанай фінансавай сітуацыі, — працягвае Любоў Рабушка. — З намі працаваў Сцяпан М., які быў у адной кампаніі з Караткевічам. Распавядаў, як іх цягалі ў КДБ, спрабуючы прыпісаць удзел у нацыяналістычнай арганізацыі. Калі ён сустракаў у калідорах КДБ Караткевіча або кагосьці іншага, то іх ставілі тварам да сцяны, каб не маглі выпадкова ўбачыць адзін аднаго і перакінуцца словам. Сам М. доўгі час не мог нідзе ўладкавацца (хоць з'яўляўся кандыдатам мастацтвазнаўства), пазней працаваў у Кніжнай палаце».

Калі Караткевіча сталі больш друкаваць і перакладаць, у сям'і пісьменніка нарэшце з'явіліся грошы. У іх кватэры мелася шмат драўляных і керамічных скульптурак, абразоў, археалагічных рэчаў, якія гаспадары прывозілі з падарожжаў і камандзіровак.

Зразумела, у параўнанні з папярэднімі генерацыямі даследавання вобраз Валянціны прадстаўлены ў мастацкай літаратуры дастаткова сціпла. Са значных твораў пісьменнік прысвяціў ёй толькі раман «Чорны замак Альшанскі». Але мяркую, што Караткевіч нарэшце знайшоў у Валянціне свой ідэал і асабістае шчасце. Як вядома, адны жонкі пісьменнікаў, не прэтэндуючы на першыя ролі, займаюцца гаспадаркай, дзецямі, перадрукоўваюць тэксты. А іншым творцам неабходны побач духоўна роўны чалавек. І, зразумела, калі муж і жонка — творчыя людзі, нікому не хочацца сыходзіць у цень. Узаемаадносіны Караткевіча з Раісай Ахматавай, Нінай Молевай і Навэлай Мацвеевай — найлепшы таму прыклад. А вось Валянціна Браніславаўна, сама

таленавіты вучоны, усё ж забяспечвала мужу тыл. Мяркую, у ёй Караткевіч і знайшоў «залатую сярэдзіну».

Урэшце Валянціну Браніславаўну прыняло і бліжэйшае атачэнне пісьменніка. 5 ліпеня 1971 года Ларыса Геніюш пісала Раісе Жук-Грышкевіч: *«Валя цудоўная як гаспадыня хаты. Гасцінная, мілая, вельмі культурная і даволі абаяльная, прыгожая. <...> Валя здзівіла мяне, бо гутарыць цяпер выключна на роднай мове».*

Валянціне і Уладзіміру было адмерана крыху больш чым дзесяцігоддзе сямейнага шчасця. *«Усю душу Валянціна аддавала навуцы і Караткевічу. Жыла яго справамі і творамі, яго працай, даглядала яго маму»,* — успамінала Любоў Рабушка. Пісьменнік цяжка перажываў хваробу жонкі. 8 ліпеня 1982 года, калі стан здароўя Валянціны Браніславаўны пагоршыўся і яе забралі ў бальніцу, Караткевіч напісаў верш *«Ў бездарожжа для тых, каму шчасціць...».* Стаўленне да жонкі відаць ужо ў аўтарскай пазнацы: *«Свет повен мною, як шар зямны вадою. // А я не магу падаць табе глытка вады».*

Нарэшце, сам верш:

«Ў бездарожжа для тых, каму шчасціць,
Дагарае ўначы маё сэрца...
Ты дала мне імгненнае шчасце,
Я табе даў за гэта бяссмерце.

І, калі ты падзякаю, бодем,
Азарыла мне прорвы сусвету,
Я сказаў:

«Больш, напэўна, ніколі
Мы на свеце не ўбачымся гэтым».
І табе — хай нас людзі рассудзяць —
Я зайздроснай аддзякую доляй:
Ты — ніколі — мяне не забудзеш.
Ты мяне не пабачыш — ніколі.

Ў ноч самоты і ў цемры магілы
Будзе смага адна тваёй доляй:
Ты забыць мяне будзеш не ў сілах,
І са мною... ніколі.
Ніколі.

«Калі Валянціна захварэла, я наведвала яе ў Бараўлянах, — распавядала Любоў Рабушка. — Яна мужа пераносіла свае пакуты. Ведала свой дыягназ, але трымалася малайцом». 28 лютага 1983 года Валянціна Браніславаўна пакінула гэты свет. 25 ліпеня 1984 года Уладзімір Сямёнавіч рушыў услед за ёй.

Ужо пасля смерці Валянціны ўкраінскі пісьменнік Мікалай Амельчанка «спытаў у Валодзі, якой усё-ткі была яго жонка, бо сам Валю так і не ўбачыў. І ён адказаў сумна, крыху падняўшы галаву, глядзячы ў цёмнае неба, нібыта дзесьці там, у невядомай вышыні, убачыў яе:

— Яна не была прыгажуняю, але валодала дзіўнай духоўнай абаяльнасцю. Яна была каралевай духоўнасці...».

Змест

Ад аўтара	3
Уводзіны, або Навошта нам «Донжуанскі спіс»?	8
Частка 1. У Кіеве ды Оршы	12
«Нонка»	12
Кацярына	16
«Алёнка»	18
Святлана	21
Знаёмства	22
Разрыў	25
Пасля ўніверсітэта	32
Новая сустрэча	34
Расстанне	37
Чаму Алёнкі было дзве?	44
Хто яна, Святлана?	46
Роля Святланы ў творчасці Караткевіча	47
Частка 2. У Маскве	52
Раіса	52
Ніна, або Уладзімір Караткевіч і Ніна Молева	58
Рэканструкцыя адносін	58
«Любая, помніш? Была вясна...»	61
Старонкі каханьня	65
Нядоўгае шчасце	75
Гульня з каханнем	80
Доўгае развітанне	87
«Адышло, адбалела, больш ужо не баліць...»	98
«І канец. Сталі толькі маім успамінам»	100
Навэла	103
Натэла	109
Валянціна	112
Частка 3. У Мінску	114
Малавядомы час	114
Галіна	120
Генка (?)	126
Валянціна	128

Літаратурна-мастацкае выданне

МАРЦІНОВІЧ Дзяніс Аляксандравіч

«ДОНЖУАНСКИ СПІС» УЛАДЗІМІРА КАРАТКЕВІЧА

Літаратуразнаўчае даследаванне

Рэдактары *Н. Ф. Крыцкая, Т. А. Курмазія, Н. Г. Шчарбакова*

Мастак, мастацкі рэдактар *А. М. Зяновіч*

Камп'ютарная вёрстка *Д. С. Камейша*

Стыльрэдактары *Н. Ф. Крыцкая, Т. А. Курмазія, Н. Г. Шчарбакова*

Падпісана да друку 26.04.2021. Фармат 84×108^{1/32}.

Папера афсетная. Друк афсетны.

Ум. друк. арк. 7,56. Ул.-выд. арк. 5,09.

Тыраж 1100 экз. Заказ 676.

Рэдакцыйна-выдавецкая ўстанова

«Выдавецкі дом «Звязда».

Пасведчанне аб дзяржаўнай рэгістрацыі
выдаўца, вытворцы, распаўсюджвальніка друкаваных
выданняў № 1/8 ад 02.08.2013.

Вул. Б. Хмяльніцкага, 10а, 220013, г. Мінск,

Рэспубліка Беларусь.

Рэспубліканскае ўнітарнае прадпрыемства

«Выдавецтва «Беларускі Дом друку».

Пасведчанне аб дзяржаўнай рэгістрацыі выдаўца,
вытворцы, распаўсюджвальніка друкаваных выданняў

№ 2/102 ад 01.04.2014 г.

Пр. Незалежнасці, 79/1, 220013, г. Мінск,

Рэспубліка Беларусь.

16+

ISBN 978-985-575-308-8

9 789855 753088

ДЕРЖИГ МАРЦИ ХОБИЧ

(ДОХЖАХ ГЛИГ) 9 МАЯ 93 ИМАРА КАРАТКА БИМА